

Banken in reactie

Het jaarverslagenseizoen is geopend. Directies en Raden van Commissarissen leggen aan aandeelhouders en andere belanghebbenden verantwoording af en geven hun visie op toekomstige ontwikkelingen. Onder de eerste jaarverslagen die dit jaar het daglicht zagen, bevonden zich als gewoonlijk jaarverslagen van banken. De AMRO Bank en de Nederlandsche Middenstandsbank (NMB) hebben vorige maand hun cijfers over 1976 gepubliceerd.

Het gaat de banken naar den vleeze; de AMRO Bank boekte een netto winststijging van f. 161 mln. naar f. 184 mln. ofwel 14,2%; de NMB realiseerde een netto winst van f. 77,8 mln., hetgeen een stijging van 38% betekent. Daarnaast werden uit de bruto winst aanzienlijke bedragen toegevoegd aan voorzieningen en reserves.

In het algemeen hebben de jaren zeventig die voor grote delen van het bedrijfsleven tot nu toe niet zonder moeilijkheden zijn geweest, het bankwezen geen windeieren gelegd.

Netto winst van banken in mln. gl.

	1972	1973	1974	1975	1976
AMRO	87	101	119	161	184
ABN	79	82	97	186 a)	206 a)
RABO b) ...	172	204	249	320	439
NMB	34	41	44	56	78

a) Inclusief de cijfers van de Mees & Hope Groep.

b) Inclusief toevoeging aan de voorzieningen voor bedrijfsrisico's; voor 1972 inclusief reserveringen.

Ook de toekomst ziet er rooskleurig uit. Het laat zich aanzien dat het bankbedrijf tot de meest expansieve bedrijfstakken blijft behoren.

Onder deze omstandigheden zou men verwachten dat in de beschouwingen van de besturen van de banken de optimistische toon zou overheersen, maar in deze verwachting komt men bedrogen uit. Met name het jaarverslag van de AMRO Bank laat zich zorgelijk uit over de economische ontwikkeling en het gevoerde economische beleid, waardoor het herstel van de conjunctuur in 1976 niet voldoende kon doorzetten. Dit ontbreken van vertrouwen bij het bankwezen in de economische ontwikkeling is bijzonder jammer. Het is met name de laatste jaren duidelijk geworden dat verwachtingen en het psychologische klimaat een weliswaar moeilijk kwantificeerbare maar onmiskenbare invloed op de conjunctuur hebben. Als vermogensverschaffers en adviseurs van het bedrijfsleven vervullen de banken wat dit betreft een sleutelrol. Bovendien is het gebrek aan vertrouwen van de banken niet geheel terecht. Het vorige week verschenen *Centraal Economisch Plan* maakt duidelijk dat het volume van de investeringen flink toeneemt (met 8%), terwijl de arbeidsinkomensquote daalt (van 93,5 naar 92).

Welke zijn de grieven van de Raad van Bestuur van de AMRO Bank? Volgens de Raad bevindt Nederland zich in vergelijking tot andere landen in een wat tweeslachtige positie. Er zijn een aantal gunstige factoren, zoals de gematigde opstelling van de vakbeweging, de sterke positie van de betalingsbalans en de omvang van de monetaire reserves. Onder deze omstandigheden zou Nederland zich moeten scharen onder de economisch sterke landen (met de VS, West-Duitsland en Japan), die het economische herstel schragen. Maar er zijn ook minder gunstige factoren. De moeilijkheid

schuilt vooral in het begrotingsbeleid van de regering. De Raad van Bestuur: „Als Nederland doorgaat, ondanks de te waardenere stap in de goede richting in de vorm van de z.g. één-procents-operatie, de collectieve sector meer te benadrukken dan klaarblijkelijk door de massa der staatsburgers wordt aanvaard, blijven wij lijden aan een neiging tot inflatie, onvoldoende winstherstel en — mede als gevolg van dit laatste — onvoldoende investeringsmogelijkheden en achterblijvende werkgelegenheid”.

Ook de NMB heeft, zij het gematigder, kritiek op het overheidsbeleid. Haar Raad van Bestuur ziet vooral het prijsbeleid als de kwade pier. Weliswaar wordt de noodzaak van een krachtig anti-inflatiebeleid erkend, maar de strakke prijscontrole tast de rentabiliteit van met name het midden- en kleinbedrijf te zeer aan. Het prijsbeleid is daardoor in strijd met het beleid t.a.v. de selectieve groei, omdat daaraan juist het kleinschalige, arbeidsintensieve midden- en kleinbedrijf een fundamentele bijdrage zou kunnen leveren.

De Raad van Bestuur van de AMRO Bank laat zich voorts zeer kritisch uit over het op verdere nivellering gerichte inkomensbeleid („waardoor de financiële prikkels om tot het arbeidsproces toe te treden dan wel van werkkring te veranderen in aanzienlijke mate (zijn) ontkracht”) en het VAD-voorstel („waarin kapitaalverwatering tot systeem wordt verheven”).

Ten slotte staan zowel AMRO Bank als NMB sceptisch tegenover het systeem van de investeringsrekening.

Samenvattend kan men stellen dat er uitermate weinig waardering is voor het beleid dat werd gevoerd door de nu demissionaire regering. Dit kan voortkomen uit een gebrek aan begrip. Banken die voortdurend worden geconfronteerd met de ongunstige rentabiliteitscijfers van hun relaties, raken misschien te zeer gefixeerd op het bedrijfseconomische rendement, om de bredere maatschappelijke betekenis van het sociaal-economisch beleid voldoende in hun beoordeling te kunnen betrekken.

Sinds het verschijnen van de jaarverslagen van AMRO Bank en NMB is het kabinet gevallen. Betekent dit dat de kritiek van beide banken op het regeringsbeleid nu irrelevant is geworden? Ik meen van niet. Het regeringsbeleid is onderbroken op een moment dat voor het bedrijfsleven uitermate belangrijke wetsvoorstellen op stapel stonden: de Wet investeringsrekening, de Wet op de vermogensaanwasdeling en de Wet op de ondernemingsraden. Wat er van deze wetsontwerpen zal worden is uitermate onzeker. Wel zeker is, dat deze wetsvoorstellen niet moeten worden gezien als incidentele gebeurtenissen. Zij vormden de neerslag van een maatschappelijke ontwikkeling die gepaard ging met een toenemende mondigheid en zeggenschap van de individuele burger. Deze ontwikkeling kan niet worden gestuit door het verdwijnen van een kabinet. Zij is bovendien niet omkeerbaar. Vezet ertegen is vergelijkbaar met een poging de warme golfstroom tegen te houden. De beweging kan wat worden vertraagd of versneld, maar niet van richting veranderd.

De banken zouden er goed aan doen hiermee rekening te houden en er op in te spelen. Zij bevinden zich vanuit bedrijfseconomisch gezichtspunt in een riante positie. Zij kunnen het zich permitteren meer maatschappelijk bewustzijn aan de dag te leggen dan uit hun jaarverslagen naar voren komt. Het is te hopen dat zij deze kans niet voorbij laten gaan.

L. van der Geest

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i>	
Banken in reactie	325
Column	
Inkomensbeleid, door Prof. Dr. N. H. Douben	327
<i>Drs. F. W. C. J. van de Vooren:</i>	
Onderlinge concurrentieposities der provincies	328
<i>Dr. G. R. Mustert:</i>	
Meten met mate(n). Over inkomensongelijkheid en maatstaven daarvoor, met naschrift van Prof. Dr. J. Pen en Prof. Dr. J. Tinbergen	331
<i>Prof. Dr. P. Korteweg en Drs. E. J. Bomhoff:</i>	
Monetarisme: voor en tegen. Een naschrift	336
Notitie	
The Mont Pelerin Society, door Drs. L. Hoffman	337
<i>Dr. J. J. van Duijn:</i>	
Het weergeven van veranderingen op jaarbasis	339
Ingezonden	
Het Zwitserse bankgeheim, door Mr. M. A. Wisselink, met naschrift van Dr. K. H. Stanislaus	341
De inkomenseenheid in het inkomensverdelingsbeleid, door Drs. P. J. M. Groenewegen	345
Energiekroniek	
Gaat het energiebeleid na de verkiezingen veranderen?, door Drs. M. Epema-Brugman	347
Bedrijfseconomie	
De marketing mix (II). Het marketingplanningproces en het marketingplan, door Dr. P. S. H. Leeflang	349
Boekennieuws	
Ulrich Lohmar en Gerhard E. Ortner (red.): Die Deutsche Hochschule zwischen Numerus clausus und Akademikerarbeitslosigkeit, door Drs. M. Santema	354
Michel Grenon: Onze energiehonger, door Dr. K. Zijlstra	355
H. W. J. Bosman e.a.: Geld en onderneming, door Dr. F. W. C. Blom	356
Mededelingen	356

Op de agenda van de Tweede Kamer staan nog slechts onomstreden zaken. Op die van ESB niet.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

*Het volgende nummer van ESB verschijnt op
20 april a.s.*

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Adjunct-redacteur-secretaris:
L. van der Geest.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,—
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 68 17 75 / 23 41 03
Telex 33101

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Inkomens- beleid

Er is misschien geen onderdeel van het economisch beleid van het onlangs opgestapte kabinet-Den Uyl, dat zoveel emotionele reacties heeft opgeroepen als het inkomensbeleid. Dit geldt zowel sommige uitlatingen in beleidskringen als in de kringen van de sociale partners en de politieke partijen. Waarschijnlijk is de belangrijkste reden voor deze gedreven belangstelling, dat het kabinet al met een aanwijzing van maximale *kwantitatieve* verschillen kwam, voordat de zaak op beleidsniveau voldoende in discussie was gebracht. Bovendien lijkt de prik „één op vijf” voor de toelaatbare verhouding tussen maximum- en minimuminkomen in de personele sfeer niet hecht te zijn omgeven met argumenten die de koffiedikkijkerij te boven gaan. En daarmee kan een sociaal-economisch beleid dat in alle openheid van discussie tot stand zou dienen te komen, niet volstaan. Wie cijfers noemt; kan de vraag verwachten naar de onderbouwing ervan.

Een ander punt in dit verband is de kwestie van het instrumentarium dat men wil gaan hanteren om de gestelde doeleinden te bereiken. Vooral wanneer ervan mag worden uitgegaan dat het voorgestelde beleid op weerstanden zal stuiten, is het van groot belang dat *selectief* werkende maatregelen kunnen worden toegepast. Daarnaast dient men niet uit het oog te verliezen dat de inkomensvorming in de personele sfeer een zeer ingewikkelde zaak is, die om extra selectiviteit vraagt. De eigenschap van selectieve instrumenten is echter, dat ze meestal erg gedetailleerd ingrijpen en daartegen bestaat veel weerstand, indien de (centrale) overheid dat doet. Toch zal men het in die richting moeten zoeken wanneer een concreet en gekwantificeerd inkomensbeleid wordt nagestreefd. Het

is voor mij dan nog een vraag of zo'n beleid dan niet méér *maatschappelijke* kosten dan baten oproept. Bij (grote) twijfel zou ik hier geneigd zijn het oor te luisteren te leggen bij degenen die soms serieuze geluiden over afwenteling van belastingen, zwarte inkomens en fiscaal gunstige constructies produceren.

Er speelt bovendien nog een ander probleem een rol bij de kijk op de inkomensverdeling. Vaak wordt het voorgesteld alsof het overheidsbeleid slechts „corrigerend” optreedt ten aanzien van de ontwikkelingen die zich spontaan in het economische verkeer voordoen. Vergeten wordt dan echter, dat de zogenaamde primaire verdeling in feite tot stand komt mede onder invloed van de bekende correctiemechanismen die bijvoorbeeld de fiscale wetgeving kent. Ook is het niet onbekend dat de meeste mensen gevoelig zijn voor het laten meebetalen door de fiscus van eigen bestedingen. Serieus dient een volgend kabinet zich derhalve de vraag te stellen of het niet van belang is om de doelstelling van het inkomensbeleid *niet te snel* in kwantitatieve eindtermen te gieten, zoals nu officieus met „één op vijf” is gebeurd. Tevens kan een herbezinning op het instrumentarium ook geen kwaad.

Tot dit laatste behoort in elk geval de problematiek van de *eigen bijdrage* aan de overheidsvoorzieningen door individuele personen, voor zover die voorzieningen tenminste niet het karakter van een zuiver collectief goed hebben. Differentiatie in de prijzen van overheidsvoorzieningen naar voorshands globale inkomensklassen kan daartoe nodig zijn. Een begin hiermee is al gemaakt bijvoorbeeld bij de individuele huursubsidies en studietoelagen. Maar er zijn nog meer terreinen waarop waarschijn-

lijk na enige studie toepassingsmogelijkheden voor dit principe te vinden zijn. Te denken valt hier bijvoorbeeld aan het gebied van de sociale zekerheid. Na een bepaalde basisvoorziening zouden zowel de eigen beslissing als de persoonlijke draagkracht elementen voor de bepaling van de premieheffing kunnen zijn. Mogelijk zijn dergelijke prijs- en heffingsdifferentiaties ook in staat de welvaartsverdeling duurzaam te wijzigen. Wel dient er dan rekening mee te worden gehouden, dat een zekere mate van straffe nivellering waarschijnlijk niet bereikbaar is. Immers, millimeteren in de personele inkomenssfeer betekent een last aan gedetailleerde informatie.

Hoe dit ook zij, de problematiek van de personele inkomensverdeling verdient diepgaande aandacht, ook in het sociaal-economische beleid van de overheid. Een uiting van zo'n aandacht is in elk geval dat naar alternatieve instrumenten wordt gezocht. Alleen dan kan zowel op selectiviteit als effectiviteit van de maatregelen worden vertrouwd en is botte ideologie niet in het spel. Zolang de overheid niet met gefundeerde plannen op tafel komt, kan een realistisch beleid op dit stuk niet gevoerd worden zonder dat, veelal niet te kwantificeren, schadeposten op de koop toe worden genomen, die uiteindelijk hadden kunnen worden vermeden.

Een overwegend ideologische stellingname is in dit soort zaken vragen om een niet-effectief beleid.

Onderlinge concurrentieposities der provincies

DRS. F. W. C. J. VAN DE VOOREN

De groei van de arbeidsproductiviteit is in de verschillende regio's van ons land niet even groot, terwijl de loonvoet in collectieve arbeidsovereenkomsten landelijk wordt vastgesteld. Hierdoor ontstaan tussen de provincies verschillen in concurrentiepositie op de markten van produktiefactoren en produkten. De auteur, economisch medewerker bij het Economisch Technologisch Instituut Overijssel te Zwolle, vergelijkt de onderlinge concurrentieposities met behulp van het begrip loonaandeel. Hij bespreekt tevens enkele maatregelen om de regionale groei van de arbeidsproductiviteit te versnellen.

In Nederland wordt over de hoogte van de loonvoet op nationaal niveau onderhandeld door de organisaties van werkgevers en werknemers. Ingeval de loononderhandelingen slagen, wordt de hoogte van de loonvoet, waartegen een onderneming personeel kan aanstellen, in een collectieve arbeidsovereenkomst vastgelegd. Voor zover zich verschillen in loonsverhoging tussen de bedrijfstakken voordoen, weerspiegelen deze slechts in geringe mate de verschillen in groei van de arbeidsproductiviteit. Voorts vindt in beginsel geen loondifferentiatie plaats naar verschillen in arbeidsproductiviteit tussen de regio's. Hierdoor ontstaat het regionaal-economische probleem, dat de ene regio de loonsverhoging minder gemakkelijk kan opvangen dan de andere regio, naar gelang van de regionale groei van de arbeidsproductiviteit.

Veronderstel een land, dat uit twee regio's bestaat: een regio *A* met relatief veel bedrijven, die een lage groei van de arbeidsproductiviteit vertonen en een regio *B*, waarin relatief veel bedrijven met een hoge groei van de arbeidsproductiviteit zijn gevestigd. Bij nationaal bepaalde loonsverhogingen zal het rendement op het geïnvesteerde kapitaal in regio *A* normaliter een minder gunstige ontwikkeling vertonen dan in regio *B*. Globaal beschouwd zullen in regio *A* minder bedrijven worden opgericht, minder bedrijfsuitbreidingen tot stand komen en meer bedrijfsinkrimpingen en -opheffingen voorkomen dan in regio *B*. Het inkomen en de werkgelegenheid zullen zich in deze samenhang in regio *A* minder gunstig ontwikkelen dan in regio *B*. Onder deze omstandigheden zal regio *A* op de markten van produktiefactoren en produkten een zwakke concurrentiepositie ten opzichte van regio *B* innemen.

De combinatie van nationaal bepaalde loonsverhogingen en regionale afwijkingen in de groei van de arbeidsproductiviteit leiden dus tot verschillen in concurrentiepositie tussen de regio's op de markten van produktiefactoren en produkten. Dit is het onderwerp van het onderhavige artikel. Daarin zullen met behulp van het begrip *loonaandeel* de onderlinge concurrentieposities der provincies worden beschreven. Vervolgens komt de vraag aan de orde, op welke wijze de concurrentiepositie van een relatief zwakke regio versterkt kan worden.

Loonaandeel als maatstaf

Aan de hand van rendementgegevens zou men in beginsel de onderlinge concurrentieposities van de regio's kunnen vaststellen. Maar gezien het beschikbare statistische materiaal moet worden volstaan met de berekening van het loonaandeel per provincie, i.e. het aandeel van de totale loonsom in de toegevoegde waarde. Uit deze definitie volgt, dat het loonaandeel gelijk is aan het quotiënt van de reële loonvoet en de arbeidsproductiviteit 1).

Een stijging van de reële loonvoet, die de groei van de arbeidsproductiviteit overtreft, verhoogt het loonaandeel en vermindert mitsdien het aandeel van het overig inkomen in de toegevoegde waarde. Wellicht zou men hieruit prima facie de conclusie trekken, dat regio's met de hoogste loonaandelen de zwakste concurrentieposities innemen, maar dan zou voorbij worden gegaan aan verschillen in bedrijfstakssamenstelling tussen de regio's. Naarmate bij een gegeven loonaandeel minder kapitaal per werknemer (kapitaalintensiteit) in een bedrijfstak is geïnvesteerd, is het rendement op het geïnvesteerde kapitaal hoger. Anders geformuleerd: een zelfde rendement gaat in een regio met arbeidsintensieve bedrijfstakken met een hoger loonaandeel gepaard dan in een regio met kapitaalintensieve bedrijfstakken 2).

Het loonaandeel als maatstaf voor de onderlinge concurrentieposities der regio's laat dus slechts toe, dat de regio's bedrijfstaksgewijs worden vergeleken. Daarbij wordt aangenomen, dat per bedrijfstak de verschillen in loonaandeel tussen de regio's de verschillen in rendement in voldoende mate weerspiegelen, ook al doen zich binnen een bedrijfstak onderlinge afwijkingen voor in kapitaalintensiteit tussen de regio's.

Aan een bedrijfstaksgewijze analyse kleeft het nadeel, dat de onderlinge concurrentieposities der regio's niet meer door middel van enkele gegevens te karakteriseren zijn, maar een vergelijking van de niveaus der regionale loonaandelen is wegens regionale verschillen in bedrijfstakssamenstelling niet wel mogelijk. Deze moeilijkheid verliest echter aan gewicht,

$$1) \text{ Loonaandeel} = \frac{\text{totale loonsom}}{\text{toegevoegde waarde}} = \frac{\text{loonvoet}}{\text{produktieprijs}} \times$$

$$\frac{\text{arbeidsvolume}}{\text{reële toegevoegde waarde}} = \text{reële loonvoet} : \text{arbeidsproductiviteit.}$$

Cf. N. Kaldor, Why are regional policies necessary?, *Beihefte der Konjunkturpolitik*, XXII, 1975, blz. 16: „If this relationship (the index of money wages divided by the index of productivity) moves in favour of an area it will gain in „competitiveness” and vice versa”.

2) Het verband tussen het rendement en het loonaandeel is als volgt: $1 - (\text{loonaandeel in toegevoegde waarde}) = (\text{aandeel overig inkomen in toegevoegde waarde}) =$

$$\frac{\text{overig inkomen}}{\text{kapitaal}} \times \frac{\text{kapitaal}}{\text{arbeid}} \times \frac{\text{arbeid}}{\text{toegevoegde waarde}} =$$

rendement \times kapitaalintensiteit : arbeidsproductiviteit ofwel rendement = $(1 - \text{loonaandeel}) \times \text{arbeidsproductiviteit} : \text{kapitaalintensiteit}$. Bij een gegeven reële loonvoet en arbeidsproductiviteit ligt het loonaandeel vast en is het te behalen rendement afhankelijk van de kapitaalintensiteit.

indien de mutaties der regionale loonaandelen met elkaar worden vergeleken. Zij geven inzicht in de verschuiving van de onderlinge concurrentieposities der regio's. Wel dient men daarbij in gedachten te houden, dat opheffing van slecht renderende bedrijven het loonaandeel eo ipso doet dalen zonder dat zulks met een verbeterd rendement der overige bedrijven gepaard behoeft te gaan.

Met behulp van de regionale economische indicatoren van het CBS hebben wij de loonaandelen over 1965, 1970 en 1971 berekend en wel als quotiënt van de lonen en salarissen plus de werkgeversbijdragen voor de sociale verzekering enerzijds en de bruto toegevoegde waarde tegen marktprijzen minus de (indirecte belastingen - prijsverlagende subsidies) anderzijds.

Het aldus berekende loonaandeel verschilt in twee opzichten van de arbeidsinkomensquote.

- Het loonaandeel heeft betrekking op de bruto toegevoegde waarde tegen factorkosten en de arbeidsinkomensquote op de netto toegevoegde waarde tegen factorkosten.
- In tegenstelling tot het loonaandeel omvat de arbeidsinkomensquote een aan zelfstandigen toegerekend loon.

Onze keuze voor het loonaandeel is ingegeven door het feit, dat het CBS niet in gegevens omtrent afschrijvingen en het arbeidsvolume van zelfstandigen per regio voorziet. Voor ons doel is het begripsmatige nadeel van het loonaandeel ten opzichte van de arbeidsinkomensquote gering, zolang per bedrijfstak het aandeel van de zelfstandigen in het arbeidsvolume en het aandeel van de afschrijvingen in de bruto toegevoegde waarde tussen de onderscheidene regio's weinig verschillen.

Tabel 1. Loonaandelen per provincie in %

	1965	1970	1971	gemiddelde mutatie 1965-1970	mutatie 1970-1971
Groningen	58,2	63,5	64,7	+ 1,1	+ 1,2
Friesland	55,1	68,1	67,1	+ 2,6	- 1,0
Drenthe	59,5	67,7	66,5	+ 1,6	- 1,1
Overijssel	62,1	67,7	69,9	+ 1,1	+ 2,2
Gelderland a)	60,4	69,4	68,0	+ 1,8	- 1,3
Utrecht	64,0	67,3	70,5	+ 0,7	+ 3,2
Noord-Holland	59,3	63,5	65,6	+ 0,8	+ 2,1
Zuid-Holland	61,9	63,0	64,8	+ 0,2	+ 1,8
Zeeland	54,1	57,2	53,9	+ 0,6	- 3,3
Noord-Brabant	60,7	65,9	66,6	+ 1,0	+ 0,7
Limburg	57,8	66,4	67,5	+ 1,7	+ 1,2
Nederland b)	60,3	65,0	66,2	+ 0,9	+ 1,2

a) Incl. Zuidelijke IJsselmeerpolders.

b) Excl. extra-territoriale sector (1965 aangepast overeenkomstig de regionaliseringscriteria van de regionale economische indicatoren 1970 van het CBS).

Bron: CBS (regionale economische indicatoren) en eigen berekeningen.

Met tabel 1 is beoogd een overzicht te geven van de ontwikkeling van het loonaandeel per provincie. De mutaties van de loonaandelen geven aan, in hoeverre de concurrentieposities der provincies ten opzichte van elkaar verschoven zijn. In de berekening van het loonaandeel zijn de landbouw, de delfstoffenwinning incl. olieraffinage, de openbare nutsbedrijven en de bedrijfstak onroerend goed en zakelijke diensten niet opgenomen, omdat hetzij het aandeel van de werknemers in het arbeidsvolume gering is, hetzij het overig inkomen grotendeels aan de overheid toevalt. Ook in de volgende tabellen zijn deze bedrijfstakken buiten beschouwing gelaten.

Tabel 1 toont aan, dat de in beginsel bepaalde verhogingen van de loonsom over 1965-1970 het best zijn opgevangen in Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland, waar de gemiddelde stijging per jaar van het loonaandeel beneden 1 procentpunt bleef. Wel gaven nadien over 1970-1971 de drie eerstgenoemde provincies een behoorlijke stijging te zien. Daarentegen onderging het loonaandeel in Zeeland tegelijkertijd een aanzienlijke daling van ruim 3 procentpunt. Voorts blijkt, dat in Friesland, Drenthe, Gelderland en Noord-Brabant het loonaandeel over 1965-1970 met gemiddeld meer dan 1,5 procentpunt toenam. Van deze vier provincies liep het loonaandeel in de drie eerstgenoemde nadien over 1970-1971 met 1 procentpunt of iets meer terug.

Potentieel loonaandeel

Verschillen in loonaandeel tussen de regio's hangen ten dele samen met verschillen in regionale bedrijfstakssamenstelling. Ten anderen dele worden zij veroorzaakt door regionale verschillen in fysieke uitrusting (infrastructuur binnen de regio, verbindingen met andere regio's, agglomeratiefactoren), geografische ligging, aard en schaal van de bedrijvigheid en het arbeidsaanbod in kwantitatieve en kwalitatieve zin.

Tabel 2. Potentiële loonaandelen per provincie in %

	1965	1970	1971	gemiddelde mutatie 1965-1970	mutatie 1970-1971
Groningen	59,8	64,9	65,9	+ 1,0	+ 1,1
Friesland	59,8	63,2	67,6	+ 0,7	+ 4,3
Drenthe	59,5	65,5	66,1	+ 1,2	+ 0,6
Overijssel	63,1	67,2	68,2	+ 0,8	+ 1,0
Gelderland a)	60,5	66,3	67,1	+ 1,2	+ 0,8
Utrecht	60,6	65,4	66,4	+ 1,0	+ 1,1
Noord-Holland	59,4	63,6	65,1	+ 0,8	+ 1,5
Zuid-Holland	60,3	64,3	65,7	+ 0,8	+ 1,4
Zeeland	60,4	64,8	65,3	+ 0,9	+ 0,5
Noord-Brabant	61,1	66,2	67,3	+ 1,0	+ 1,2
Limburg	59,5	64,9	66,1	+ 1,1	+ 1,1

a) Incl. Zuidelijke IJsselmeerpolders.

Bron: CBS (regionale economische indicatoren) en eigen berekeningen.

Om een indruk te krijgen, in hoeverre een verschuiving van de concurrentiepositie van een regio samenhangt met de regionale bedrijfstakssamenstelling zijn in tabel 2 de mutaties van het potentiële loonaandeel bepaald. Onder het potentiële loonaandeel wordt in dit verband verstaan het rekenkundig gemiddelde van de nationale loonaandelen per bedrijfstak met als wegingscoëfficiënten het aandeel van de onderscheidene bedrijfstakken in de toegevoegde waarde van de desbetreffende regio. Het onderscheid met het werkelijke loonaandeel is dus hierin gelegen, dat het werkelijke loonaandeel in feite het rekenkundig gemiddelde is van de regionale loonaandelen per bedrijfstak. De wegingscoëfficiënten zijn daarbij dezelfde als bij het potentiële loonaandeel 3).

Aan de hand van tabel 1 is geconstateerd, dat het loonaandeel in Friesland, Drenthe, Gelderland en Zeeland over 1970-1971 afnam. Tegelijkertijd onderging blijkens tabel 2 het potentiële loonaandeel een verdere stijging. Kennelijk moet de gunstige verschuiving van de concurrentieposities der vier genoemde provincies over 1970-1971 aan andere provinciale factoren worden toegeschreven dan de bedrijfstakssamenstelling.

De betekenis van het geheel van deze andere provinciale factoren (fysieke uitrusting van een regio, geografische ligging, aard en schaal van de bedrijvigheid, arbeidsaanbod in kwantitatieve en kwalitatieve zin) kan in tabel 3 worden afgelezen, waarin het verschil tussen het werkelijke en het potentiële loonaandeel per provincie is weergegeven. Blijkens tabel 3 hebben deze andere provinciale factoren in totaal beschouwd over 1965, 1970 en 1971 in Drenthe en Utrecht steeds een ongunstige uitwerking gehad, terwijl zij daarentegen in Groningen, Zeeland en Noord-Brabant steeds een gunstige invloed hebben uitgeoefend. Voorts blijkt uit het verloop in de tijd van het verschil tussen het werkelijke en het potentiële

3) Gegeven een geografisch gebied omvattende twee bedrijfstakken, dan geldt ten aanzien van het loonaandeel:

$$I = \frac{W}{Y} = \frac{W_1 + W_2}{Y} = \frac{W_1}{Y_1} \frac{Y_1}{Y} + \frac{W_2}{Y_2} \frac{Y_2}{Y} = I_1 \frac{Y_1}{Y} + I_2 \frac{Y_2}{Y}$$

waarin I=loonaandeel; W=totale loonsom; Y=toegevoegde waarde; index I resp. 2 heeft betrekking op bedrijfstak 1 resp. 2;

$$W = W_1 + W_2 \text{ en } Y = Y_1 + Y_2.$$

$$\text{Werkelijk loonaandeel van regio R} = I_1^R \left(\frac{Y_1}{Y}\right)^R + I_2^R \left(\frac{Y_2}{Y}\right)^R,$$

$$\text{Potentieel loonaandeel van regio R} = I_1^N \left(\frac{Y_1}{Y}\right)^R + I_2^N \left(\frac{Y_2}{Y}\right)^R,$$

waarin index R regio R betreft en index N het gehele land als totaal van de onderscheidene regio's.

Tabel 3. Verschillen tussen het werkelijke en het potentiële loonaandeel per provincie in procentpunten

	1965	1970	1971
Groningen	-1,6	-1,4	-1,3
Friesland	-4,7	+4,9	-0,5
Drenthe	0,0	+2,2	+0,4
Overijssel	-0,9	+0,5	+1,6
Gelderland a)	-0,1	+3,1	+1,0
Utrecht	+3,4	+1,9	+4,0
Noord-Holland	-0,1	-0,1	+0,6
Zuid-Holland	+1,6	-1,3	-1,1
Zeeland	-6,3	-7,6	-11,4
Noord-Brabant	-0,4	-0,3	-0,8
Limburg	-1,8	+1,4	+1,5

a) Incl. Zuidelijke IJsselmeerpolders.

loonaandeel, dat het geheel van deze factoren in Groningen, Overijssel, Noord-Holland en Limburg aan betekenis heeft ingeboet, in de drie laatstgenoemde provincies zelfs in een ongunstig effect is omgeslagen. Daarentegen hebben zij in totaal beschouwd in Zeeland aan betekenis gewonnen en is hun effect in Zuid-Holland in gunstige zin gekeerd.

Voor het regionale beleid kan het van belang zijn de geconstateerde verschillen per provincie tussen het werkelijke en het potentiële loonaandeel nader naar bedrijfstakken te specificeren. Daartoe dienen het verschil tussen het provinciale en het nationale loonaandeel per bedrijfstak en het aandeel van de toegevoegde waarde in het provinciaal produkt per bedrijfstak in beschouwing te worden genomen 4). Dan zou bijv. blijken, dat het gunstige verschil tussen het werkelijke en het potentiële loonaandeel in Zeeland samenhangt met het feit, dat van de drie belangrijkste Zeeuwse bedrijfstakken chemie/rubber en bouwnijverheid (o.a. Deltawerken) een loonaandeel aanwijzen, dat aanmerkelijk lager ligt dan de corresponderende nationale loonaandelen van deze bedrijfstakken. Daaraan moet nog worden toegevoegd, dat in Zeeland geen bedrijfstakken van belang voorkomen met loonaandelen, die aanmerkelijk ongunstiger zijn dan de corresponderende nationale loonaandelen. Ook zou dan bijv. blijken, dat het ongunstige verschil tussen het werkelijke en het potentiële loonaandeel in Utrecht o.m. samenhangt met de bedrijfstak vervoer en communicatie excl. zee- en luchtvaart (o.a. centrale administratie der Nederlandse Spoorwegen).

Regionaal beleid

De vraag doet zich voor, op welke wijze het regionale beleid de concurrentiepositie van een relatief zwakke regio kan versterken. Het begrip loonaandeel biedt daartoe twee aangrijpingspunten t.w. een verlaging van de reële loonvoet en een verhoging van de arbeidsproductiviteit, met het doel de verschillen tussen het regionale en het nationale loonaandeel per bedrijfstak te verminderen. Daarmede wordt bereikt, dat het verschil tussen het werkelijke en het potentiële loonaandeel van de regio afneemt en haar concurrentiepositie relatief verbetert.

Een voorbeeld van een regionale verlaging van de reële loonvoet biedt de *regional employment premium*, die de Britse regering in 1967 invoerde. Het betreft een loonsubsidie ad hominem, die de industriële bedrijven in de *development areas* per werknemer uitbetaald krijgen 5). Evenzo kan men zich in beginsel een regionale reductie op de loonbelasting voorstellen.

Ofschoon zodanige maatregelen gunstig op de concurrentiepositie van een regio uitwerken, zou als bezwaar kunnen worden aangevoerd, dat op deze wijze de concurrentiepositie geen fundamentele verbetering ondergaat. Een regionale loonsubsidie en een regionale reductie op de loonbelasting nemen in deze gedachtengang uitsluitend de negatieve consequenties van de te hoge reële lonen weg, terwijl de oorzaak van de relatief zwakke concurrentiepositie van een regio, nl. de relatief lage arbeidsproductiviteit, ongemoeid blijft 6).

Gegeven het uitgangspunt van nationaal bepaalde loonsverhogingen komt het op lange termijn er inderdaad op aan de regionale groei van de arbeidsproductiviteit te versnellen. Het is echter denkbaar, dat een loonsubsidie en een reductie op de loonbelasting wel op indirecte wijze tot een hogere arbeidsproductiviteit leiden. Deze maatregelen vergroten immers het in een bedrijfstak verdiende overig inkomen, waardoor de bedrijven financieel gemakkelijker in staat zijn arbeidsproductiviteit verhogende investeringen te verrichten.

Nochtans lijkt het aantrekkelijker regionale maatregelen te treffen, die op directe wijze en met meer zekerheid de regionale groei van de arbeidsproductiviteit opvoeren. Te denken valt bijvoorbeeld aan:

1. regionale maatregelen ter stimulering van de investeringen, zoals investeringsaftrek, vervroegde afschrijving, investeringspremies, rentesubsidies, research-subsidies en financiële steun voor herstructurering ten einde de aard van de bedrijvigheid aan te passen en voor zover nodig de schaal van de bedrijvigheid te vergroten;
2. uitvoering van openbare werken om de fysieke uitrusting van een regio te verbeteren en de nadelen van een ongunstige geografische ligging te verzachten;
3. maatregelen om de beschikbare kwantiteit en kwaliteit van het arbeidsaanbod beter af te stemmen op de arbeidsvraag, zoals premies op her- en omscholing en in verband met migratie.

Het Nederlandse regionale beleid heeft zich tot dusver gekenmerkt door maatregelen met een direct effect op de arbeidsproductiviteit. Ofschoon de daarmee bereikte spreiding van economische activiteiten veelal onvoldoende wordt geacht, is het twijfelachtig, of de invoering van regionale loonsubsidies de effectiviteit van het regionale beleid zou verbeteren. Deze twijfel strekt zich ook uit tot regionale investeringspremies, die afhankelijk worden gesteld van het aantal te creëren arbeidsplaatsen. Ofschoon op korte termijn een zodanige koppeling de werkgelegenheid ten goede kan komen, bestaat ten gevolge van een relatief lage kapitaalintensiteit op lange termijn het gevaar, dat in onvoldoende mate nieuwe technologieën worden toegepast, daardoor de regionale concurrentiepositie wordt verzwakt en de eertijds met subsidies of belastingreducties gecreëerde arbeidsplaatsen weer te looraan.

De meeste ad 1. genoemde regionale maatregelen verhogen de kapitaalintensiteit. Dit behoeft geen bezwaar te zijn, wanneer zulks gepaard gaat met een vermindering van het verschil tussen het regionale en het nationale rendement per bedrijfstak. De regionale concurrentiepositie wordt hierdoor versterkt, hetgeen de groei van de werkgelegenheid bevordert.

Andere middelen om het loonaandeel van een regio te verminderen zijn een verlaging van de indirecte belastingen en een verhoging van prijsverlagende subsidies, welke beide veranderingen een opwaartse druk op de regionale toegevoegde waarde tegen factorkosten uitoefenen. Daarentegen laat een reductie van de winstbelastingen het loonaandeel van een regio *in eerste aanleg* ongemoeid, omdat de toegevoegde waarde tegen factorkosten tevens de directe belastingen omvat. Wel neemt het vrij besteedbare overig inkomen toe. In al deze gevallen ondergaat de regionale concurrentiepositie echter geen fundamentele verbetering. Daarvan kan pas sprake zijn, zodra de toeneming van het (vrij besteedbare) overig inkomen tot arbeidsproductiviteit verhogende investeringen leidt. In wezen is dus op al deze maatregelen in dezelfde mate het bezwaar van toepassing, zoals dat bij de bespreking van de

4) Gezien de definitie van het potentiële loonaandeel van een regio is het nationale loonaandeel van een bedrijfstak met zijn potentiële loonaandeel te vereenzelvigen.

5) N. M. Hansen et al., *Public policy and regional economic development*, Cambridge, Mass., 1974, blz. 86.

6) D. Biehl, *Grundlagen und Leitlinien für potentialorientierte Regionalpolitik in der Europäischen Gemeinschaft, Beihefte der Konjunkturpolitik XXII*, 1975, blz. 31.

Meten met mate(n)

Over inkomensongelijkheid en maatstaven daarvoor

DR. G. R. MUSTERT

Elke maatstaf voor de inkomensongelijkheid impliceert een bepaald waarde-oordeel over de inkomensongelijkheid. Uitgaande van dat standpunt onderzocht Dr. Mustert, medewerker bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, een aantal maatstaven op hun geschiktheid om de inkomensongelijkheid te meten, gegeven de bestaande voorkeuren ten aanzien van die inkomensongelijkheid. De auteur komt tot de conclusie dat alleen de coëfficiënt van Theil bruikbaar is. Dit artikel werd geschreven n.a.v. een artikel van de hoogleraren Pen en Tinbergen in ESB van 15 september 1976. Beiden schreven een naschrift.

Inleiding

In ESB van 15 september 1976 betogen J. Pen en J. Tinbergen in een artikel onder de titel „Hoeveel bedraagt de inkomensegalisatie sinds 1938?” dat de inkomensongelijkheid sinds dat jaar ten minste gehalveerd is. Zij maken daarbij gebruik van een vijftientigtal kengetallen voor de inkomensongelijkheid op basis van de these: „Wij staan . . . op het standpunt dat de inkomensverdeling een te complex verschijnsel is om door één enkel kengetal te kunnen worden weergegeven . . .” 1).

loonsubsidies als regionale maatregel naar voren is gebracht. Bovendien staat de Nederlandse fiscale wetgeving geen andere regionale differentiatie toe dan via vervroegde afschrijving.

Afsluitende opmerkingen

In vorenstaande beschouwing over het regionale beleid is blijk gegeven van een voorkeur voor regionale maatregelen, die van directe invloed zijn op de arbeidsproductiviteit. Het ging daarbij om een regionaal beleid, dat als aanvulling op het nationale beleid wordt beschouwd. Deze voorkeur geldt echter niet het nationale beleid en met name niet, indien de rendementen in het algemeen zo laag zijn, dat de continuïteit van de bedrijven in gevaar komt en uitbreidingsinvesteringen nauwelijks mogelijk zijn. Onder zodanige omstandigheden kan een nationaal beleid van verlaging van loonbelasting, winstbelasting en indirecte belasting zinvol zijn.

Een tweede opmerking betreft de omstandigheid, dat de toepassing van elke voornoemde maatregel in een bepaalde regio deze aantrekkelijker maakt voor de vestiging van

Hier wordt een ander standpunt ingenomen en wel, dat het gebruik van een bepaald kengetal voor de inkomensongelijkheid een waarde-oordeel over de inkomensongelijkheid impliceert en dat, als het niet mogelijk is alle of bijna alle in een samenleving bestaande voorkeuren ten aanzien van de inkomensongelijkheid in goede benadering met behulp van één en hetzelfde kengetal te beschrijven, elke zinvolle discussie over de inkomensverdeling onmogelijk is. Dit zijn twee stellingen. Wij zullen die geen van beide bewijzen in de strikte zin van het woord. Wel zullen wij de geldigheid van de eerste stelling demonstrenen aan de hand van een bespreking van een aantal van de meest gebruikelijke kengetallen voor de inkomensongelijkheid. Om de bespreking zo actueel mogelijk te doen zijn zullen wij ons daarbij baseren op de blijkens recent onderzoek in Nederland geldende modale voorkeuren ten aanzien van de inkomensongelijkheid.

Daarbij zal blijken dat gegeven die voorkeuren de keuze van de ongelijkheidsmaatstaf er bepaald wel toe doet, dat er een ongelijkheidsmaatstaf is, die de modale voorkeuren in goede benadering beschrijft, en dat er op grond daarvan wel wat valt aan te merken op de conclusie van Pen en Tinbergen dat de inkomensongelijkheid sinds 1938 met ten minste de helft is gedaald. In hoeverre daarmee de geldigheid van de tweede stelling is aangetoond, kan niet ondubbelzinnig worden vastgesteld. In de eerste plaats is de hier gevolgde procedure niet toegesneden op de vaststelling in hoeverre de bestaande voorkeuren met betrekking tot de inkomensongelijkheid

1) J. Pen en J. Tinbergen, Hoeveel bedraagt de inkomensegalisatie sinds 1938?, ESB, 15 september 1976, blz. 880.

nieuwe bedrijven. Dit effect is zowel voor regio's met een omvangrijke werkloosheid als voor regio's met een relatief snel oplopend potentieel loonaandeel van betekenis. Een relatief snel oplopend potentieel loonaandeel duidt immers op een ongunstige bedrijfstakssamenstelling ten opzichte van andere regio's.

In verband met de vestiging van nieuwe bedrijven is het van belang regionale maatregelen in versterkte mate in groeipolen te treffen. Daarmede wordt de uitwerking van de fysieke uitrusting van een regio en m.n. van de agglomeratiefactoren op de arbeidsproductiviteit vergroot en wordt tevens de aantrekkingskracht van een regio als vestigingsgebied voor nieuwe bedrijven versterkt.

Ten slotte zij gewezen op het nivellerende effect op de mutaties van de potentiële loonaandelen tussen de regio's, indien de nationaal bepaalde loonsverhogingen gedifferentieerd worden naar de groei van de arbeidsproductiviteit in de onderscheidene bedrijfstakken. Deze nivellering behoeft echter geenszins gepaard te gaan met een vermindering van het verschil tussen het werkelijke en het potentiële loonaandeel per regio.

F. W. C. J. van de Vooren

lijkheid in goede benadering worden beschreven. In de tweede plaats is het denkbaar dat een kengetal wordt geconstrueerd dat in dit opzicht superieur is aan de hier besproken kengetallen. Niettemin kan het navolgende betoog worden gezien als een adstructie van de tweede stelling en als zodanig de plausibiliteit ervan vergroten.

Inkomensongelijkheid en welzijn

Stel dat het aantal inkomensstrekkers in de samenleving gelijk is aan n . Inkomensongelijkheid is dan in wezen een n -dimensionaal verschijnsel. Het absolute verschil of de relatieve verhouding van elk paar inkomens kan immers bij de oordeelsvorming over de inkomensongelijkheid een rol spelen. Als iemand consistente ideeën heeft met betrekking tot de inkomensverdeling, kan zijn oordeel over het algemeen welzijn, voor zover dat door de inkomensverdeling wordt beïnvloed, voor de relevante inkomensverdelingen (x_1, \dots, x_n) tot uitdrukking worden gebracht door middel van een functie

$$f(x_1, \dots, x_n). \quad (1)$$

die aan enige algemene eisen moet voldoen 2). Er zijn zoveel functies f , als er mensen zijn, die zich voor de inkomensverdeling interesseren.

Het louter bestaan van functies f is echter niet genoeg. Zij moeten ook geldig zijn. Dat wil zeggen dat er niet in de verkeerde begrippen gedacht mag worden, waardoor f niet de eigenlijke oordeelsvorming zou beschrijven. Wij nemen daarom aan dat inkomens en inkomensstrekkers zo gedefinieerd zijn dat zij bruikbare indicatoren vormen voor het welvaartsgevoelen van de individuen en voorts dat relevante veranderingen in de inkomensverdeling geen belangrijke veranderingen in de prijsverhoudingen veroorzaken. Wij nemen niet aan dat men slechts in inkomensverdelingen geïnteresseerd is en onverschillig staat ten opzichte van andere maatschappelijke fenomenen.

De maatschappelijke voorkeuren in het algemeen kunnen worden beschreven met behulp van een functie van het type

$$f_a(f(\dots), y_1, y_2, \dots). \quad (2)$$

waarin de y_i ($i=1, 2, \dots$) de andere sociale verschijnselen voorstellen 2). Zolang men echter ook in de inkomensverdeling geïnteresseerd is en daarover samenhangende ideeën heeft, blijft f in deze algemene functie een rol spelen.

Het is niet doelmatig over de inkomensverdeling te denken in termen van n dimensies. Om de zaak hanteerbaar te maken, moet er worden vereenvoudigd. Een manier om dat te doen is de inkomens in een beperkt aantal omvangsklassen te rangschikken of een indeling in decielen te maken en elke groep, die aldus ontstaat, als homogeen te beschouwen. Een andere manier is met een klein aantal grootheden, parameters, te werken, die de hele verdeling „voorstellen”. De meest gebruikelijke parameters bij de inkomensverdeling zijn het gemiddelde inkomen, zeg m , of het totale inkomen, zeg $y = nm$, en een ongelijkheidsmaatstaf, zeg t . Het karakteriseren van de inkomensverdeling met behulp van deze twee parameters is dan en slechts dan toegestaan als het mogelijk is (1) af te korten tot $F(y, t)$, dat wil zeggen dat voor elke relevante verdeling ten minste bij benadering geldt dat

$$f(x_1, \dots, x_n) = F(y, t) \quad (3)$$

Deze vergelijking, waarin niet de argumenten x_i ($i=1, \dots, n$), y en t , maar de functies f en F de onbekenden zijn, stelt de vragen waarom het ons gaat, zeer expliciet aan de orde: Hoe kan worden nagegaan of een bepaalde t in overeenstemming is met de onbekende functie f van iemand, die in de inkomensverdeling geïnteresseerd is? Is het mogelijk een bruikbare benadering van alle of bijna alle in een samenleving bestaande voorkeuren ten aanzien van de inkomensongelij-

heid te bereiken door dezelfde t in een variabele functie $F(y, t)$ te gebruiken? Beide vragen komen in het vervolg aan de orde, maar eerst zullen wij een stelsel van voorkeuren ten aanzien van de inkomensongelijkheid bespreken, dat daarbij exemplarisch kan zijn en dat door het modale karakter ervan de bespreking een zekere actualiteitswaarde geeft.

De modale voorkeuren

In de loop van 1976 werd in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken door het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit van Utrecht een onderzoek verricht naar de rechtvaardigheidscriteria ten aanzien van de inkomensongelijkheid 3). Het onderzoek werd uitgevoerd met behulp van een steekproef van 800 Nederlanders tussen 18 en 65 jaar, bij de samenstelling waarvan niet naar representativiteit werd gestreefd, maar naar een oververtegenwoordiging van de hogere inkomens. Omdat de resultaten op vergelijkbare punten volstrekt gelijklopend zijn aan die van andere, wel representatieve onderzoeken 4), ontlenen wij niettemin aan dit onderzoek de volgende uitkomsten.

De interesse in de inkomensverdeling is groot. 32% van de ondervraagden praat vaak over de inkomensverdeling, 46% weinig en 22% nooit. 56% leest altijd of vrijwel altijd de ter zake doende stukjes in de krant, 34% soms en 10% slaat ze liever over. 27% kijkt of luistert speciaal naar de tv of radio, als er iets over de inkomensverdeling aan de orde is, 60% kijkt of luistert, als er toch al gekeken of geluisterd wordt, en 13% kijkt of luistert er niet naar.

Driekwart van de ondervraagden heeft een oordeel over de rechtvaardigheid van de inkomensverdeling. 58% vindt de inkomensverdeling onrechtvaardig dan wel zeer onrechtvaardig, 24% noch rechtvaardig, noch onrechtvaardig, en 18% rechtvaardig dan wel zeer rechtvaardig.

Geen van de ondervraagden vindt dat de inkomensverschillen te klein zijn. Algemeen is het oordeel dat de hoge inkomens te hoog en de lage inkomens te laag zijn. Bovendien vindt 86% van de ondervraagden dat er een minimum-inkomen moet zijn en 59% dat er een maximum-inkomen moet zijn. 74% van de ondervraagden vindt dat, als de economische situatie zodanig is dat er geen ruimte is voor een algemene inkomensstijging, de lagere inkomensgroepen er iets op vooruit mogen gaan ten koste van de hogere inkomensgroepen. Daarbij hanteert men een inkomensgrens, waarbeneden men erop vooruit mag gaan, die ligt tussen f. 23.000 en f. 27.000 bruto per jaar, en een inkomensgrens, waarboven men erop achteruit moet gaan, die ligt tussen f. 47.000 en f. 75.000 bruto per jaar. In termen van 1972, het meest recente jaar waarvan een inkomensstatistiek voorhanden is, zijn deze grenzen f. 15.000 à f. 17.500 resp. f. 30.000 à f. 48.000. Het gemiddelde inkomen in dat jaar was f. 16.000 5).

Op grond van de bovenstaande uitkomsten trekken wij twee conclusies, die in hun vorm zijn toegesneden op de procedure, die wij ons voorstellen verder te volgen:

- De overgrote meerderheid van de ondervraagden acht een overdracht van een hoger inkomen naar een lager inkomen wenselijk, mits die overdracht het oorspronkelijke verschil tussen beide inkomens niet vergroot.

- Gesteld voor de vraag of het wenselijk is een bepaald inkomen, zeg x_i , te vergroten, terwijl alle andere inkomens gelijk blijven, is een overgrote meerderheid van de ondervraagden van oordeel dat er een inkomensgrens, zeg x_g , bestaat, waarbeneden een dergelijke vergroting wenselijk is,

2) De functie f moet volledig bepaald zijn op een monotone transformatie na en symmetrisch zijn in alle x_i ($i=1, \dots, n$).

3) De publikatie van de resultaten zal binnenkort plaatsvinden en worden aangekondigd in een persbericht van het Ministerie.

4) Vgl. bijv. *Een boekje over inkomens*, Een uitgave van het VNO, 's-Gravenhage, 1975, blz. 19-22, en diverse NIPO-enquêtes.

5) In verband met de samenstelling van de steekproef hanteren wij deze grenzen in plaats van een gemiddelde waarde.

en een inkomensgrens, zeg $x_h (x_h \geq x_g)$, waarboven een dergelijke vergroting onwenselijk is.

Gevraagd een ordening aan te brengen in zes met name genoemde doelstellingen bleek een grote voorkeur voor „het bevorderen van de economische groei van de gehele samenleving”. Op afstand volgde als tweede „het bevorderen van een gegarandeerd inkomen voor iedereen”. Op grote afstand volgden zonder grote onderlinge verschillen: „het bevorderen van de samenwerking tussen de verschillende economische belangengroepen”, „het bevorderen van de ondernemersvrijheid” en „het bevorderen dat de inkomensverschillen verkleind worden”. Ten slotte volgde op grote afstand „het bevorderen dat de werknemers even sterk meedelen in de winst als de aandeelhouders”. Op grond hiervan concluderen wij dat een verhoging van het totale inkomen bij een gelijkblijvende inkomensongelijkheid wenselijk wordt geacht.

De te volgen procedure 6)

De toetsing of een bepaalde t in overeenstemming is met de modale voorkeuren vindt plaats aan de hand van twee soorten veranderingen in de inkomensverdeling: een overdracht tussen twee inkomens en een toename van een gegeven inkomen, terwijl de overige inkomens onveranderd blijven.

Een overdracht laat het totale inkomen onveranderd. Als een overdracht de waarde van f verandert, moet ook de waarde van t veranderen, omdat anders (3) niet geldt. Als de partiële afgeleide $\partial t / \partial x_i$ bestaat voor alle x_i kan deze voorwaarde, als de overdracht van x_i naar x_j plaatsvindt, worden geschreven als:

$$dt = \frac{\partial t}{\partial x_i} (-dx_i) + \frac{\partial t}{\partial x_j} dx_j < 0. \quad (4)$$

Dat wil zeggen dat voor alle $x_i > x_j$ moet gelden dat:

$$\partial t / \partial x_i > \partial t / \partial x_j. \quad (5)$$

De toename van t moet groter zijn als x_i met één eenheid toeneemt dan wanneer x_j met één eenheid toeneemt. Bij een toename van een inkomen x_i , terwijl alle andere inkomens onveranderd blijven, moet voor alle x_i , waarvoor een dergelijke toename wenselijk wordt gevonden, gelden dat

$$\partial f / \partial x_i > 0. \quad (6)$$

Omdat men algemeen voorstander is van een grotere inkomensongelijkheid ($\partial F / \partial t < 0$) en bij een gegeven t algemeen voorstander is van een stijging van het totale inkomen ($\partial F / \partial y > 0$) leidt vervanging in (6) van f door F en uitwerking tot

$$dt/dy > \partial t / \partial x_i \quad (7)$$

voor alle relevante x_i . Dit betekent dat de toeneming van t , die nodig is om onverschilligheid te bewerkstelligen ten opzichte van een toeneming van het totale inkomen met één eenheid groter is dan de feitelijke toeneming van t als gevolg van de toeneming van x_i met één eenheid, terwijl alle andere inkomens onveranderd blijven.

Voor de inkomens x_i , waarvan men een toeneming bij gelijkblijven van alle andere inkomens onwenselijk acht moet gelden dat

$$0 < dt/dy < \partial t / \partial x_i \quad (8)$$

voor alle relevante x_i . Omdat $\partial F / \partial t < 0$ en $\partial F / \partial y > 0$ is aan de linksongelijkheid steeds voldaan.

Enige ongelijkheidsmaatstaven gewogen

Wij zullen nu achtereenvolgens bespreken de coëfficiënt van Pareto, de variantie van de empirische verdeling van de

inkomens, de variantie van de empirische verdeling van de logaritme van de inkomens, de Ginicoëfficiënt, de gemiddelde relatieve afwijking en de coëfficiënt van Theil. De definiëring van deze maatstaven wordt bekend verondersteld 7).

De coëfficiënt van Pareto heeft slechts betrekking op de 35% hoogste inkomens (voor 1972: f. 16.000 en hoger). Dit geldt zowel voor 1950 als voor 1972 8), zodat kan worden aangenomen dat dit percentage steeds dezelfde orde van grootte te zien geeft. Dit betekent dat de coëfficiënt ongevoelig is voor tal van veranderingen in de inkomensverdeling, waarop de coëfficiënt blijkens de geldende voorkeuren wel behoort te reageren. De coëfficiënt van Pareto moet daarom als onbruikbaar worden verworpen.

Wat gezegd gaat worden van de variantie van de empirische verdeling van de inkomens geldt ook voor de standaardafwijking, die een monotoon toenemende functie van de variantie is, en voor de variatiecoëfficiënt, omdat elke functie van de vorm

$$F(y, ns/y). \quad \partial F / \partial y > 0. \quad \partial F / \partial (ns/y) < 0$$

kan worden omschreven als

$$F^*(y, s^2). \quad \partial F^* / \partial y > 0. \quad \partial F^* / \partial s^2 < 0.$$

Voor de variantie

$$s^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - m)^2. \quad m = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

geldt dat

$$\partial s^2 / \partial x_i = \frac{2}{n} (x_i - m).$$

Hieruit volgt dat

$$\partial s^2 / \partial x_i > \partial s^2 / \partial x_j \quad \text{voor alle } x_i > x_j.$$

zodat aan (5) voldaan is.

Ook aan (7) en (8) kan s^2 in principe voldoen, indien tenminste het draaipunt bij het rekenkundig gemiddelde m of hoger ligt. Toch leiden deze voorwaarden tot problemen. Stel dat het draaipunt ligt bij een inkomen x_k , dat gelijk is aan a maal het gemiddelde inkomen: $x_k = am$ ($a \geq 1$). Elke functie van de gedaante $F(y, s^2)$, $\partial F / \partial s^2 < 0$ kan worden geschreven als $F^*(y, s^2/m^2)$, $\partial F^* / \partial (s^2/m^2) < 0$, omdat een overdracht het kwadraat van de variatiecoëfficiënt dan en slechts dan vergroot, als de variantie erdoor wordt vergroot. Nu moet gelden dat

$$\partial F / \partial x_k = \partial F^* / \partial x_k \leq 0.$$

Omdat $\partial y / \partial x_k = 1$ geldt:

$$\partial F^* / \partial x_k = \partial F^* / \partial y + (\partial F^* / \partial (s^2/m^2)) ((\partial (s^2/m^2) / \partial x_k)).$$

Hierin is

$$\partial (s^2/m^2) / \partial x_k = \frac{2}{y} (a - 1 - s^2/m^2),$$

zodat voldaan moet zijn aan

$$\partial F^* / \partial y + (\partial F^* / \partial (s^2/m^2)) \frac{2}{y} (a - 1 - s^2/m^2) \leq 0.$$

6) Het vervolg is gebaseerd op: Y. Kondor, Value judgement implied by the use of various measures of income inequality, *Review of Income and Wealth*, Series 21, nr. 3, september 1975, blz. 309-321.

7) Vgl. bijv. CPB, *De personele inkomensverdeling 1952-1967*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1975, blz. 149-165.

8) G. R. Mustert, Enige statistische aspecten van de inkomensongelijkheid in Nederland in de jaren 1950-1967, *Preadvies voor de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde*, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1973, blz. 4; idem, *Van dubbeltjes en kwartjes*, Een uitgave van de WRR in de reeks Voorstudies en Achtergronden, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1976, blz. 32.

Omdat $\partial F^*/\partial(s^2/m^2)$ negatief is en y positief is, moet $a-1 > s^2/m^2$ zijn, tenzij $\partial F^*/\partial y$ negatief is. Wij zagen echter dat $\partial F^*/\partial y > 0$, zodat het noodzakelijk is dat $a-1 > s^2/m^2$. De huidige waarde van s^2/m^2 is ca. twee 9), zodat a ten minste drie moet zijn. Een draaipunt op het niveau van meer dan driemaal het gemiddelde inkomen, dat wil zeggen meer dan f. 48.000 in 1972 is echter in strijd met de bestaande voorkeuren ter zake, zodat het geen aanbeveling verdient s^2 of de daarvan afgeleide kengetallen bij het beschrijven van de inkomensongelijkheid te gebruiken.

Evenals bij de variantie van de inkomens is het bij de variantie van de logaritme van de inkomens zo, dat wat van dit kengetal gezegd gaat worden ook geldt voor de ervan afgeleide maatstaven 10).

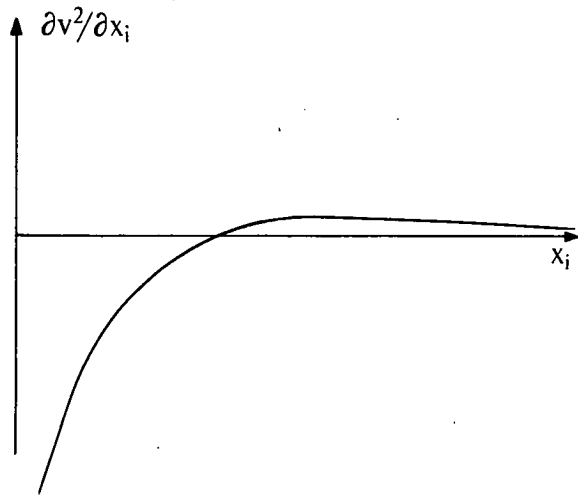
Voor de variantie van de logaritme

$$v^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\log x_i - r)^2, \quad r = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log x_i, \quad x_i > 0$$

geldt dat:

$$\partial v^2 / \partial x_i = \frac{2}{n} (\log x_i - r) \frac{1}{x_i}$$

Deze afgeleide vertoont als functie van x_i het volgende verloop.

Als x_i groter is dan e maal het meetkundig gemiddelde inkomen (in 1972: f. 63.000) daalt de waarde van $\partial v^2 / \partial x_i$, zodat voor een tweetal inkomens $x_i > x_j$, beide groter dan e maal het meetkundig gemiddelde inkomen, geldt dat

$$\partial v^2 / \partial x_i < \partial v^2 / \partial x_j$$

wat in strijd is met (5), zodat de variantie van de logaritme van de inkomens en de daarvan afgeleide kengetallen niet bruikbaar zijn voor een goede beschrijving van de inkomensongelijkheid.

De Ginicoëfficiënt

$$w = \frac{1}{2m} \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |x_i - x_j|}{n(n-1)}$$

heeft als afgeleide

$$\partial w / \partial x_i = \frac{1}{y} \left\{ \left(\frac{2}{n-1} \left(i - \frac{n+1}{2} \right) - w \right) \right\}$$

Dit is een strikt toenemende functie van i en daarmee van de naar opklimmende grootte gerangschikte x_i , zodat aan (5) voldaan is. Maar $\partial w / \partial x_i$ moet voor alle x_i beneden het draaipunt positief zijn wat voor grote n inhoudt dat moet gelden dat

$$\frac{1}{2}(w+1) \leq \frac{1}{n-1}$$

voor alle i beneden het draaipunt. Omdat $w = 0,411$ en de laagst mogelijke lokalisatie van het draaipunt (f. 15.000 in 1972) reeds leidt tot $1/(n-1) = 0,7$, is voor het merendeel voor de geldende voorkeuren aan de relatie niet voldaan, zodat de Ginicoëfficiënt geen adequaat kengetal voor de beschrijving van de inkomensverdeling is.

De relatieve gemiddelde afwijking

$$u = \frac{1}{2m} \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - m|}{n}$$

is, zoals aan de hand van

$$\begin{aligned} \partial u / \partial x_i &= \frac{1}{y} \left(\frac{n-k}{n} + u \right) && \text{voor } x_i \leq m, \\ &= \frac{1}{y} \left(\frac{k}{n} - u \right) && \text{voor } x_i > m, \end{aligned}$$

waarin k het aantal inkomens kleiner dan het gemiddelde inkomen m is, onmiddellijk kan worden ingezien, ongevoelig voor elke overdracht van een hoger naar een lager inkomen, waarbij beide aan dezelfde zijde van het gemiddelde inkomen liggen. De relatieve gemiddelde afwijking voldoet niet aan (5) en is dan ook niet bruikbaar om de inkomensongelijkheid goed te beschrijven.

De coëfficiënt van Theil

$$z = \log n + \sum_{i=1}^n \frac{x_i}{y} \log \frac{x_i}{y} = \sum_{i=1}^n \frac{x_i}{y} \log n \frac{x_i}{y}$$

voldoet aan (5), omdat

$$\partial z / \partial x_i = \frac{1}{y} (\log(n x_i / y) + 1)$$

een strikt toenemende functie van x is, zodat

$$\partial z / \partial x_i > \partial z / \partial x_j \quad \text{voor alle } x_i > x_j$$

De coëfficiënt voldoet ook aan (7) en (8). Weliswaar is

$$dz/dy = -\frac{1}{y} (z+1)$$

negatief, maar omdat z werd gedefinieerd ten opzichte van de maximale waarde $\log n$ ervan, moet de waarde van dz/dy in absolute zin worden begrepen. De vraag is nu, waar het draaipunt ligt. In dat punt moet gelden dat

$$|dz/dy| = \partial z / \partial x_i$$

of

$$z = \log(n x_i / y) = \log(x_i / m)$$

Hierin is $z = 0,36812$ en $m = f. 16.000$, beide voor 1972, zodat aan de relatie voldaan wordt voor een inkomen van f. 23.000 in 1972.

Hiervoor geldt dat het niet in strijd is met de geldende voorkeuren ter zake, zodat de coëfficiënt van Theil bruikbaar is voor de beschrijving van de inkomensongelijkheid.

Besluit

Van de beschouwde kengetallen voor de beschrijving van de inkomensongelijkheid bleek alleen de coëfficiënt van Theil

9) Vgl. G. R. Mustert, *Van dubbeltjes en kwartjes*, blz. 36.

10) Wij nemen aan dat er sprake is van natuurlijke logaritmen met grondtal $e (= 2,718)$. Voor het betoog is dat niet essentieel.

11) G. R. Mustert, *Van dubbeltjes en kwartjes*, blz. 36.

12) G. R. Mustert, *Van dubbeltjes en kwartjes*, blz. 36.

bruikbaar in het licht van de thans geldende voorkeuren ten aanzien van de inkomensongelijkheid. Met behulp daarvan kan de volgende opstelling worden gemaakt.

Coëfficiënt van Theil	1938	1950	1972
vóór belasting	0,476	0,438	0,368
ná belasting	0,446	0,307	0,258

Egalisatie	1938-1950	1950-1972	1938-1972
vóór belasting	8%	16%	23%
ná belasting	32%	16%	42%

Opmerkelijk is dat het effect van de belastingheffing geheel in de periode 1938-1950 gelokaliseerd is. Na 1950 heeft alleen de verdeling vóór belasting een verdere egalisatie ondergaan, die niet spectaculair is geweest. In dit licht bezien valt het door Pen en Tinbergen verwachte tempo van de toekomstige egalisatie rijkelijk hoog uit.

Belangrijker is echter de conclusie dat het naast elkaar plaatsen van een bonte verzameling kengetallen weinig zinvol is. In plaats daarvan blijkt ook het meten van de inkomensongelijkheid met mate te moeten gebeuren. Dit is mogelijk met behulp van de juiste maten.

G. R. Mustert

Naschrift

Mustert staat op het standpunt, dat het gebruik van een bepaald kengetal een waarde-oordeel inhoudt. Daarmee zijn wij het eens. Wij hebben daar de conclusie uit getrokken, dat men liefst een aantal kengetallen op een rij moet zetten. Mustert trekt een andere conclusie; hij gaat op zoek naar het kengetal dat het best aansluit bij de resultaten van de door hem genoemde enquête, en hij geeft dan de voorkeur aan de

coëfficiënt van Theil. Ook wij vinden dat een uitstekend criterium, maar wij versmaden de andere kengetallen niet. Als iemand sterk geïnteresseerd is in het aandeel van de bovenste 1,25%, of in decielverhoudingen, of in de salarisverhouding tussen academisch gegradueerden en anderen, dan willen wij die belangstelling graag honoreren. Overigens wijzen de verschillende kengetallen, indien toegepast op de periode 1938-1976, in dezelfde richting.

Dit laatste blijkt ook uit de nieuwe cijfers, die Mustert in het bovenstaande artikel op tafel legt. Over de periode 1938-1972 is de coëfficiënt van Theil, na belastingen, gedaald met 42%. Wij stelden de inkomensegalisatie op 50%, waarbij te bedenken is dat onze periode eindigt in 1976. In die laatste vier jaar heeft er stellig nog een verdere nivellering plaatsgevonden. Wij menen dus, dat Mustert en wij het geheel eens zijn over het tempo van de inkomensegalisatie in de afgelopen decennia.

Voor de toekomst meent Mustert dat wij het verwachte tempo van de inkomensegalisatie rijkelijk hoog hebben geschat. Nu ging ons artikel daar niet over; we hebben alleen gewaarschuwd tegen al te gemakkelijke extrapolatie van de door ons gevonden cijfers, o.a. omdat de daling van het kapitaalaandeel o.i. een grens heeft bereikt. We wezen erop, dat er binnen de lonen en salarissen nog een heel stuk ongelijkheid is weg te nemen, en dat het model, dat een onzer heeft beschreven in *Income distribution* (1975) het vermoeden wettigt dat deze ongelijkheid binnen afzienbare tijd kan worden gehalveerd. De analyse van Mustert weersprekt dit vermoeden niet. Nadere berekeningen, die wij hebben gemaakt en die we binnenkort hopen te publiceren, steunen ons in de verwachting dat de egalisatie binnen de loonsom zal doorgaan, wellicht in nog sneller tempo dan we eerder vermoedden. Maar dit meningsverschil tussen Mustert en ons betreft de onzekere toekomst; in hoofdzaak zijn we het eens.

J. Pen
J. Tinbergen

Stichting Utrechts Centrum voor H.E.A.O.

roept sollicitanten op voor de
vacature van

DIRECTEUR (m|v)

Doelstelling H.E.A.O.-school:

Hogere beroepsopleiding in economische, administratieve en bestuurlijke richting. Deze studie vormt de toegang tot belangrijke functies in het bedrijfsleven en bij de overheid. Tijdens de opleiding en de verplichte stageperiode worden de studenten ook geconfronteerd met de noodzaak van improvisatie en aanpassing aan de eisen en mogelijkheden van de praktijk. De Utrechtse H.E.A.O.-school telt momenteel ca. 400 studenten en

30 docenten. Een verdere groei is te verwachten.

Functie-vereisten:

Aan dit proces van opleiding en vorming moet de directeur leiding geven. Hij moet een scholing hebben op universitair niveau; goede organisatorische kwaliteiten; kennis van en ervaring met de problematiek van opleiding en/of vorming en tenslotte moet hij het vermogen bezitten een goed teamleider te zijn. Ervaring in het bedrijfsleven strekt tot aanbeveling.

Geboden wordt een salaris overeenkomstig schaal 1 groep d (minimaal f 4.707,— maximaal f 6.435,—) bruto per maand. De arbeidsvoorwaarden die gelden voor rijks personeel zijn van overeenkomstige toepassing. De selectie zal worden verricht door een selectiecommissie waarin alle geledingen van de school vertegenwoordigd zijn. Tot de procedure kan een psychologisch onderzoek behoren.

Sollicitaties binnen 14 dagen na verschijning van dit blad inzenden aan de voorzitter van het bestuur van de Stichting Utrechts Centrum voor H.E.A.O., de heer C. Pot, p/a Stadhuis Utrecht, tel. (030) 32 85 11.

Monetarisme: voor en tegen

Een naschrift

PROF. DR. P. KORTEWEG
DRS. E. J. BOMHOFF

In ESB van 2 februari jl. schrijven Drs. S. G. A. Katee en Drs. J. A. Pennink, beiden werkzaam bij het Ministerie van Financiën, over het monetarisme. Volgens hen zijn de uitgangspunten van het monetarisme niet actueel en is de monetaristische opvatting dat de geldgroei per eenheid produkt de inflatie domineert niet in overeenstemming met hun empirische toetsing van de feiten. In hetgeen volgt zullen wij nader ingaan op de kritiek van Katee en Pennink op de al dan niet vermeende uitgangspunten van het monetarisme en op hun wijze van toetsen. Wij zullen daarbij duidelijk maken dat beiden op beide punten ernstige steken laten vallen.

Stabiliteit van de private sector

Een van de uitgangspunten van het monetarisme is volgens Katee en Pennink (K.P.) dat de private sector stabiel is. Volgens K.P. is deze veronderstelling een puur analytische ingreep met als doel de verstoringen in het economisch leven grotendeels toe te schrijven aan het gedrag van de overheidssector in binnen- en buitenland. Kennelijk bedoelen K.P. te zeggen dat de veronderstelling van een stabiele private sector ideologisch is. Los daarvan, empirisch kan volgens K.P. de stabiliteit van de private sector moeilijk of niet worden vastgesteld.

Het lijkt nuttig te herhalen wat er nu precies wel en niet wordt bedoeld met een stabiele private sector: Wat K.P. eronder verstaan, wordt gesuggereerd door hun empirische kritiek op de veronderstelling. Zij wijzen „... op de weinig stabiele verhouding tussen het nationale inkomen en de liquiditeitsmassa in de periode 1969-1974”. Dat duidt erop dat voor K.P. de eigenschap stabiliteit betrekking heeft op economische variabelen en synoniem is met constantheid. Een stabiele liquiditeitsquote is een constante liquiditeitsquote. Deze opvatting van stabiliteit is evenwel prehistorisch. Met een stabiele private sector bedoelt men in de moderne economische theorie dat het gedrag van het publiek met betrekking tot werken en produceren, besteden en beleggen in een vaste relatie staat met de determinanten van dat gedrag. Met andere woorden: de gedragsrelaties van het publiek liggen vast, veranderen of verschuiven niet voortdurend en emitteren aldus geen schokken op de economie. De stabiliteit van de private sector heeft dus betrekking op de invariantie van gedragsrelaties en niet op de constantheid van economische variabelen.

Welnu, de stabiliteit van de gedragsrelaties van het publiek is een niet aflatend onderwerp van studie in het empirisch

economisch onderzoek zolang dat reeds bestaat. En het beeld dat uit dit onderzoek in de loop van de jaren naar voren is gekomen, is dat de gedragsrelaties van het publiek inderdaad in grote mate stabiel blijken te zijn 1). Alle grote Keynesiaans georiënteerde econometrische modellen die na de tweede wereldoorlog voor vele westerse economieën zijn opgezet, zijn bovendien gebaseerd op de veronderstelling van stabiele private gedragsrelaties. Zonder een dergelijke veronderstelling zou het zinloos zijn zulke modellen te bouwen en te gebruiken voor economisch-politieke variantenanalyses. Voorts geldt voor de meeste grote Keynesiaans georiënteerde econometrische modellen, inclusief het 69-C model van het Centraal Planbureau, dat hun dynamische structuur intern stabiel is. Dat wil zeggen, exogene schokken of toevallige verstoringen leiden tot aanpassingsprocessen die resulteren in nieuw evenwicht 2).

De conclusie moet zijn dat uit een veelheid van empirische studies niet alleen blijkt dat de gedragsrelaties van het publiek stabiele functies zijn van een beperkt aantal economische variabelen maar ook dat de gedragsparameters van de meeste grote econometrische modellen een zodanige constellatie vertonen dat instabiliteit van de economie niet inherent is aan de interne dynamiek van het model. Dat geldt voor zowel monetaristische als Keynesiaans georiënteerde modellen. Het enige verschil is dat de monetaristen de gevonden stabiliteit van de private sector hardop vermelden en er bovendien veelal de conclusie aan verbinden dat er aan de traditionele Keynesiaanse demand-management-politiek ter begeleiding of versnelling van een op zich zelf reeds naar nieuw evenwicht tenderend aanpassingsproces na exogene verstoringen weinig behoefte bestaat, ook al gezien de aanwezige vertragingen die zo'n politiek al vlug procyclisch doen uitwerken en, meer recentelijk, gezien de inzichten die de theorie van de rationele verwachtingen oplevert 3).

Geldprijzen en reële prijzen

Een tweede uitgangspunt van de monetaristen is volgens K.P. dat prijzen ruilvoeten zijn tussen geld en alle andere ob-

1) Disaggregeert men de private bestedingen, dan blijkt de stabiliteit van de investeringsrelatie vaak problematisch. Dit heeft evenwel naar onze mening meer te maken met de onvolledige specificatie van de meeste investeringsrelaties, wat op zich zelf weer een afspiegeling is van de gebrekkige staat waarin de investeringstheorie zich bevindt.

2) Men raadplege hiertoe bijv. B. Hickman (ed.), *Econometric models of cyclical behavior*, Volumes I and II, New York, 1972 en K. Brunner, Review: *Econometric models of cyclical behavior*, *Journal of Economic Literature*, september 1973.

3) Voor de uiterst negatieve gevolgen van rationele verwachtingen voor de effectiviteit van demand management, zie R. Lucas Jr., *Econometric policy evaluations: a critique*, in: K. Brunner and A. H. Meltzer (eds.), *The Phillips curve and labor markets*, Amsterdam, 1976, en P. Korteweg, *Activisme of automatie in de monetaire politiek?* *ESB*, 26 mei 1976.

The Mont Pelerin Society

In 1947 werd tijdens een bijeenkomst van historici, publicisten en sociale wetenschappers nabij de Mont Pelerin te Montreux *The Mont Pelerin Society* opgericht. De stichters, waaronder Von Hayek, Eucken, Friedman, Von Mises, Popper, Robbins, Röpke, en de Nederlanders Keur, Jitta, Hennipman en Renooy, waren namelijk verontrust:

„De beslissende waarden van onze samenleving worden bedreigd. In grote delen van de wereld zijn de fundamentele voorwaarden voor menselijke vrijheid en waardigheid verdwenen; in andere worden zij door de ontwikkeling van politieke omstandigheden voortdurend in gevaar gebracht. De rechten van het individu en van vrijwillig gevormde groepen worden door het toemenen van bureaucratische tirannie steeds meer ondermijnd. Zelfs de meest waardevolle verworvenheid van de westerse mens, vrijheid van denken en overtuiging, wordt in gevaar gebracht door de verspreiding van ideologieën die zolang zij in de minderheid zijn, aandringen op tolerantie — om zo gauw zij aan de macht zijn gekomen alle andere opinies te onderdrukken” (volgens een voorlichtingsbrochure).

Prachtige woorden, die echter twintig jaar te laat werden opgeschreven. Maar goed, ze bleken ook na 1947 nog van toepassing. De society, een besloten club waarvan je lid wordt door benoeming van de „Board of Directors”, stelt zich als doel: „Analyse van de politieke, economische, historische en ethische aspecten van de beschaafde wereld en bevordering van wetenschappelijke studies over de institutionele en organisatorische opbouw van een vrije samenleving, met ongehinderde vrijheid van denken en handelen voor de leden daarvan”. Uitdrukkelijk wordt gesteld dat zij „geen propaganda wil maken en pedante en halsstarrige orthodoxie wil ontwikkelen”.

Van 14 t/m 18 april a.s. vergadert de society in Nederland. Waarom in Nederland? In de brief waarmee *ESB* werd uitgenodigd de opening van de vergadering bij te

wonen staat: „Omdat de economische vrijheid hier momenteel bedreigd wordt”. Dat is niet mis. Vooral niet omdat vóór de werkvergaderingen — handelend over denationalisering van muntstelsels, waan der verdelende rechtvaardigheid en de basis van ons rechtsstelsel — de society wordt toegesproken door de Nobelprijswinnaars Von Hayek en Friedman (per video-tape) en door de Nederlandse thesaurier-generaal Dr. C. J. Oort.

Een Comité van aanbeveling zorgt voor een goede opkomst. Daarin zitten: Mr. E. A. Brouwer, Prof. Dr. Drs. A. C. R. Dreesmann, Prof. Dr. P. Hennipman, Prof. Dr. P. Korteweg, Ing. J. Kraayeveld van Hemert, Dr. C. J. Oort, Dr. B. Pruyt, Dr. D. C. Renooy, Prof. Dr. J. Wemelsfelder en Mr. J. de Wilde.

Na van deze namen kennis te hebben genomen, begon ik te twifelen en greep de telefoon. Het door de society ingeschakelde public-relations-bureau Pleyte d'Ailly was graag bereid mijn vragen te beantwoorden. Al de genoemde heren staan achter de doelstellingen van de society en vinden dat de economische vrijheid in Nederland wordt bedreigd, werd mij met nadruk gezegd. En er werd aan toegevoegd dat er reeds een voorbijeenkomst was geweest, waar Mr. H. van Riel had gesproken en de society zich had verheugd over de aanwezigheid van het Eerste-kamerlid van de Boerenpartij. Mijn vraag of de aanwezigheid van laatstgenoemde werkelijk als een aanbeveling werd gezien, viel niet goed.

Is *The Mont Pelerin Society* een club die ondanks haar statuten toch een halsstarrige orthodoxie ontwikkelt of heeft ze een verkeerd public-relations-bureau in de arm genomen? Ik hoop het laatste.

Overigens, mijn opmerking dat *Economisch Statistische Berichten* een uitnodiging ontving, was onjuist. De uitnodiging werd verzonden aan *Economische Statistische Belangen*.

L.H.

jecten (i.e. geldprijzen) in plaats van ruilvoeten tussen deze objecten onderling (i.e. relatieve prijzen), en dat economische subjecten zich primair laten leiden door geldprijzen in plaats van door relatieve prijzen. Dat laatste zou dan betekenen dat volgens de monetaristen geld net als andere goederen op zich begerenswaardig is. Geld bevredigt de behoefte aan ongedifferentieerde koopkracht. „Als de geldhoeveelheid meer toeneemt dan uit oogpunt van financiering van een toegenomen reële produktie nodig is”, zo interpreteren K.P. de monetaristen vervolgens, „moet dat verklaard worden uit een grotere behoefte (curs. K.B.) aan geld als een autonoom goed. Men bezit liever claims op goederen dan de goederen zelf, deze worden daardoor schaars in verhouding tot het geld, de prijs stijgt” (blz. 101/102). En dit zou dan, volgens K.P., het rechtstreekse oorzakelijke verband vormen tussen geld en prijzen op grond waarvan de monetaristen pleiten voor een beheerste geldgroei 4).

Het moet ons van het hart dat we zelden zoveel onzin bij elkaar hebben zien staan. Monetaristen maken inderdaad onderscheid tussen geldprijzen en relatieve prijzen en wel omdat ze verklaringen, zoeken voor de inflatie en inflatie volgens alle economen een voortdurende stijging is van het algemene prijspeil, zijnde een brede index van *geldprijzen*. Als een van de weinigen heeft juist de monetaristische stroming voortdurend gedurende de heerschappij van de Keynesiaanse economie de professie voorgehouden dat de beslissingen van economische subjecten bepaald worden door relatieve prijzen in plaats van door geldprijzen. Geldillusie

bestaat volgens de monetaristen *juist niet* of slechts zeer *tijdelijk* 5). Wie hebben er volgens K.P. dan eigenlijk wel als eersten de leer van de traditionele Phillips-curve bekritiseerd omdat deze een trade-off-relatie legde tussen werkloosheid en nominale in plaats van reële loonstijgingen? Wie hebben er eigenlijk inflatieverwachtingen geïntroduceerd in de Phillips-curve, in de rentetheorie, en in de economische theorie in het algemeen? Wie schreven er voortdurend over nominale en reële rentevoeten? En zeggen K.P. niet zelf

4) Monetaristen plegen veelal te vermelden welk percentage geldgroei ze voorstaan. Voor beperking van de geldgroei pleiten ze slechts wanneer de werkelijke geldgroei boven de norm ligt. Voor een verruiming zouden ze pleiten wanneer het omgekeerde het geval was. K.P.'s suggestie op vele plaatsen in hun artikel dat monetaristen altijd en overal de geldgroei sterk zouden willen beperken is dan ook tendentiekus. Waarover gediscussieerd zou moeten worden, is over de hoogte van de door monetaristen aangegeven geldgroei-norm. Op dat punt zou een indicatie van Financiën uiterst welkom zijn.

5) De monetaristen wijzen er namelijk op dat inflatie, en met name voor zover onvoorzien, de informatie-inhoud van de geldprijzen aantast. Zonder inflatie indiceert elke geldprijsverandering tevens een relatieve prijsverandering. Met inflatie, vooral als deze niet wordt voorzien, gaat dat niet meer op. Economische subjecten laten zich weliswaar door reële prijzen leiden, maar door onvoorzien inflatie is hun informatie over die reële prijzen imperfect. Dat leidt tot tijdelijke (geld-)illussies en verkeerde beslissingen. Zie ook P. Korteweg, *ESB*, 26 mei 1976 en P. Korteweg, *Inflatie, stagnatie en het budgettaire en monetaire beleid*. Enkele notities bij het Jaarverslag 1975 van De Nederlandsche Bank, *ESB*, 19 mei 1976.

dat monetaristen als Brunner, Meltzer en Korteweg „... de relaties tussen reële en financiële sfeer nader hebben uitgewerkt in een meer uitgebreid theoretisch model. Zij achten hun model sterk prijstheoretisch getint; de dominerende verklarende variabelen zijn prijzen, interestvoeten, rendementen; de mutaties in de te verklaren reële grootheden voltrekken zich door de werking van het prijsmechanisme dat is gebaseerd op de *verhoudingen* (curs. K.B.) tussen absolute prijzen” (blz. 101, l.k.). En zijn verhoudingen tussen absolute of geldprijzen geen relatieve of reële prijzen? Weten K.P. eigenlijk wel waarover zij schrijven?

En dan hun versie van het oorzakelijke verband tussen geld en prijzen. Als de geldhoeveelheid stijgt en de behoefte aan geld neemt, zoals K.P. stellen, tevens toe omdat men liever geld dan goederen heeft, dan verandert de schaarste-verhouding tussen geld en goederen *juist niet* en stijgt de prijs dus ook niet. Alleen als het geldaanbod verandert zonder dat de geldvraag toeneemt, verandert die schaarsteverhouding. Alleen *ongewenste* geldkassen leiden via een ingewikkeld transmissiemechanisme (en niet direct, zoals K.P. menen) tot prijsstijgingen omdat alleen ongewenste kassen worden afgestoten totdat via de prijsstijging de geldvraag nominaal weer gelijk is geworden aan het hoger geworden geldaanbod. Het inflatiemechanisme wat K.P. de monetaristen in de schoenen schuiven is een op onbegrip berustend verzinsel en is bij geen monetarist te vinden. Waarom denken K.P. eigenlijk dat monetaristen al sinds jaar en dag zoveel tijd en energie besteed hebben aan de studie van geldvraag en geldaanbod? Alweer is de vraag van toepassing: weten K.P. eigenlijk wel waarover zij schrijven?

Empirische toetsing

K.P. besluiten hun artikel met twee empirische tests: een principale-componenten-analyse van een aantal tijdreeksen en een vergelijking van de autocorrelatie-functies van ongeveer dezelfde verzameling reeksen. In beide gevallen is het er hen om te doen om te onderzoeken of regressies van de inflatievoet \hat{p} op de geldgroei \hat{M} ten onrechte een causale link opleveren, hetzij omdat een groot aantal andere reeksen even goed de plaatsen van \hat{p} en \hat{M} had kunnen innemen, hetzij omdat via een andere statistische techniek de hypothese van een verband $\hat{M} - \hat{p}$ direct kan worden verworpen.

Eerst berekenen K.P. drie principale componenten van de groei voeten van een zestal reeksen — twee prijsindices, een loonreeks en drie monetaire reeksen. Het gaat hen erom te laten zien dat er een overeenkomstig „nominaal” patroon in alle reeksen is. Met een correcte berekening van de eerste principale component kan men immers onderzoeken of er een reeks \hat{x} bestaat, zodanig dat bij benadering geldt:

$$\begin{aligned}\hat{w} &= c_1 + d_1 \hat{x} \\ \hat{p} &= c_2 + d_2 \hat{x} \\ \hat{M} &= c_3 + d_3 \hat{x}\end{aligned}$$

In tegenstelling tot wat men zou verwachten, zijn de reeksen echter niet als afwijking van hun gemiddelde gemeten. Daaruit volgt dat in het eenvoudige model

$$\begin{aligned}\hat{w} &= \hat{p} + \hat{q} \\ \hat{p} &= \hat{M} - \hat{y}\end{aligned}$$

met:
 \hat{w} loonstijging; \hat{p} prijsstijging; \hat{q} produktiviteitsgroei (constant); \hat{M} geldgroei; \hat{y} reële groei (constant), \hat{q} en \hat{y} op nul worden gesteld (geen produktiviteitsontwikkeling, geen reële groei). Onder deze uiterst onrealistische veronderstellingen worden de precieze numerieke uitkomsten oninteressant en kunnen wij ons beperken tot een discussie van het globale beeld dat de test oplevert. Inderdaad blijkt duidelijk dat er een gemeenschappelijke nominale ontwikkeling is in alle onderzochte reeksen. Merkwaardig genoeg worden juist het consumptieprijspeil en de primaire geldhoeveelheid — de variabelen die in het monetair geïnspireer-

de onderzoek veel worden gebruikt — buiten beschouwing gelaten, maar we kunnen aannemen dat ook die twee reeksen eenzelfde patroon vertonen. Wanneer K.P. daaruit concluderen dat het lood om oud ijzer is of men nu \hat{p} op \hat{M} of \hat{p} op \hat{w} of nog een andere reeks probeert te regresseren, zien zij een essentieel punt over het hoofd, namelijk dat de monetaire herleide-vorm-vergelijkingen voor \hat{p} altijd *vertraagde* waarden van de geldgroei bevatten. En juist met zo'n vertraging in de verklarende variabele is niet elke combinatie meer mogelijk. K.P. zullen toch niet willen beweren dat bijvoorbeeld de lonen altijd 1½ jaar achter lopen op de prijzen of omgekeerd? Die hypothesen zijn uitvoerig onderzocht en nooit werd een systematisch vertragingpatroon gevonden. De ontwikkeling is min of meer gelijktijdig, zoals trouwens de principale-componenten-analyse van K.P. suggereert. Het is alleen de geldhoeveelheid die vertraagd moet worden om tot een optimaal verband met de inflatievoet te komen. De conclusie van K.P. dat het „statistisch gezien vrijwel geen verschillend resultaat (zou) opleveren” wanneer bijvoorbeeld de loonstijging de plaats van de geldgroei in een prijsvergelijking zou innemen, veronderstelt ten onrechte dat de lopende waarde van de geldgroei als verklarende variabele wordt gebruikt en is daarom geen zinvol commentaar op de monetaire research, waar altijd vertraagde waarden gebruikt worden.

In hun tweede empirische test berekenen K.P. de autocorrelatiefuncties (ACF) van de al genoemde zes reeksen alsmede die van \hat{p} , de groei voet van het prijspeil van de gezinsconsumptie. Zij menen dat twee tijdreeksen alleen causaal kunnen zijn verbonden als beide dezelfde ACF bezitten. Zodra de ACF's verschillen — en dat blijkt het geval te zijn — zou er dan geen causale band tussen de onderzochte variabelen mogelijk zijn. In de moderne research naar de causale verbanden tussen economische grootheden speelt de ACF een belangrijke rol en daarom is het misschien nuttig om nog eens kort te memoreren hoe die wordt berekend. Laten x_1, x_2, \dots, x_N de deviaties van het gemiddelde voorstellen van de te onderzoeken reeks. De som $S = x_1^2 + \dots + x_N^2$ is dus Nx de variantie van de reeks. De eerste autocorrelatie-coëfficiënt r_1 is nu gelijk aan:

$$\begin{aligned}r_1 &= (x_1 \cdot x_2 + x_2 \cdot x_3 + \dots + x_{N-1} \cdot x_N) / S \\ r_2 &= (x_1 \cdot x_3 + x_2 \cdot x_4 + \dots + x_{N-2} \cdot x_N) / S \\ &\text{enz.}\end{aligned}$$

Bewezen kan worden dat alle r_i tussen -1 en +1 liggen. De verzameling r_1, r_2, \dots vormt de ACF van de reeks. Een simpel rekenvoorbeeld waarbij de lengte van de reeks gemakshalve heel kort is gehouden; Aandelenkoers van de NV MVPT op zeven achtereenvolgende beursdagen:

oorspronkelijke reeks	70	80	90	100	110	120	130
x	-30	-20	-10	0	10	20	30

$$S = 2800$$

$$\begin{aligned}r_1 &= (-30 \times -20 + -20 \times -10 \dots + 20 \times 30) / 2800 = 0,57 \\ r_2 &= (-30 \times -10 + -20 \times 0 \dots + 10 \times 30) / 2800 = 0,18.\end{aligned}$$

r_1 van deze reeks is positief omdat de teller van de betreffende breuk hoofdzakelijk uit positieve termen bestaat. Als de waarden van een reeks niet voortdurend verspringen van hoger-dan-gemiddeld naar lager-dan-gemiddeld en terug, maar de reeks uit lange series „hoge” c.q. „lage” waarnemingen bestaat, zullen de eerste paar autocorrelatie-coëfficiënten positief zijn. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de lonen- en prijzenreeksen: die zijn de laatste jaren steeds boven hun gemiddelde over de onderzochte periode en waren daar in de jaren 1966-1968 bijna steeds onder. Anders is de ACF van bijvoorbeeld het basisgeld omdat die reeks veel sterker fluctueert op de korte termijn. Een extra hoge groei voet kan heel goed na twee of drie kwartalen gevolgd worden door een lager-dan-gemiddelde groei. K.P. gaan nu de ACF's van de verschillende reeksen vergelijken en constateren dat

Het weergeven van veranderingen op jaarbasis

DR. J. J. VAN DUIJN

Een zeer gebruikelijke manier om veranderingen in macro-economische grootheden weer te geven is door procentuele veranderingen van kalenderjaar op kalenderjaar te berekenen. Zo worden de meeste kerngegevens in het Centraal Economisch Plan en de Macro Economische Verkenning weergegeven als „mutaties t.o.v. voorafgaand jaar in %”, waarbij de vergeleken jaren kalenderjaren zijn. Dikwijls wil men in de loop van een kalenderjaar al weten hoe een variabele verandert. Ter wille van de vergelijkbaarheid met bovengenoemde maatstaf worden mutaties dan veelal weergegeven als procentuele veranderingen „op jaarbasis”. Zo worden lezers van The Economist, Newsweek and Time wekelijks geconfronteerd met „% changes at an annual rate” van de belangrijkste macro-economische grootheden. Er zijn echter verschillende methoden om incidentele gegevens op jaarbasis te brengen. We zullen dit hieronder toelichten voor twee variabelen, de prijsindex van de gezinsconsumptie en het bruto nationaal produkt.

De prijsindex van de gezinsconsumptie

De in Nederland meest gehanteerde inflatiemaatstaf is de procentuele verandering in de prijsindex van de gezinsconsumptie. Maandelijks wordt door het CBS een indexcijfer gepubliceerd, dat is vastgesteld naar de situatie omstreeks het midden van de afgelopen maand. Het inflatiepercentage voor een bepaald kalenderjaar wordt berekend door het gemiddelde van de 12 maandwaarnemingen van dat kalenderjaar te vergelijken met het gemiddelde van de 12 waarnemingen in het vorig kalenderjaar. Om nu halverwege een kalenderjaar het inflatiepercentage te meten wordt de meest recente maandwaarde van het indexcijfer wel vergeleken met dat:

- van dezelfde maand vorig jaar;
- van de vorige maand;
- van januari van hetzelfde jaar; de verandering wordt vervolgens vergeleken met die over dezelfde periode een jaar eerder.

Het nadeel van de onder a genoemde vergelijking is dat het inflatiepercentage op jaarbasis op deze wijze bezien van maand tot maand nogal wat sprongen kan vertonen. Zo zou van juni op juli 1976 het inflatiepercentage gedaald zijn van 9,4 naar 8,2 (zie tabel 1 onder (a)).

De vergelijkingen van stijgingen van maand tot maand, (b), opgeblazen tot jaarbasis, lijden in versterkte mate onder die toevalligheden. Het opblazen kan daarbij nog op twee manieren geschieden:

- door aan te nemen dat de absolute stijging van het indexcijfer zich over een periode van 12 maanden voortzet;
- door aan te nemen dat de groeivoet γ zich 12 maanden lang voortzet. De jaargroei wordt dan $(1+\gamma)^{12}-1$.

De resultaten van deze tweede berekeningswijze zijn weergegeven in tabel 1 onder (b), waarbij als de uitgangsmat voor de jaarberekening de meest recente maand is gekozen.

er nogal wat verschillende patronen zijn. Volgt daaruit dat er geen causaal verband tussen bijvoorbeeld geld en prijzen kan zijn? Het onderstaande rekenvoorbeeld laat zien dat dit geenszins het geval is.

τ	1	2	3	4	5	6	7	8	9
x	0	0	0	1	0	0	-1	0	0
y	0	0	0	1	1	0	-1	-1	0

$$y_{\tau} = x_{\tau} + x_{\tau-1}$$

ACF	r_1	r_2	r_3	r_4
x	0	0	-0,5	0
y	0,5	-0,25	-0,5	-0,25

y hangt voor 100% van x af. Steviger kan de causale band niet zijn. Toch zijn de twee ACF's verschillend. Wanneer K.P. schrijven „voor een strakke causale — eventueel vertraagde — relatie is een identieke autocorrelatie een noodzakelijke voorwaarde” is dat een misverstand. Ook de conclusies van hun tweede test moeten daarom ter zijde worden gelegd.

Conclusie

Sinds het monetarisme de kop op stak, nu al weer zo'n twintig jaar geleden, heeft het van vele kanten kritiek onderzocht. Deels hing die kritiek samen met de bedreiging en versnelde afschrijving van de „conventional wisdom” die elke nieuwe zienswijze in de economie met zich meebrengt. Deels ook was die kritiek fundamenteel en van grote klasse. Niettemin zijn de monetaristische gezichtspunten waarop aanvankelijk sterke kritiek werd uitgeoefend nu algemeen goed in de economische wetenschap. Kritiek is goed. De economische wetenschap dient te bestaan uit nog niet verworpen hypothesen en dus is het falsificatieproces van levensbelang. Aan de deelnemers aan dit proces mogen echter wel kwaliteitseisen worden gesteld. Het artikel van K.P., hun interpretatie van de monetaristische uitgangspunten en de executie van hun empirische toetsen doen echter vermoeden dat zulke eisen achterwege zijn gebleven of, vriendelijker gezegd, dat ze het hanteren van het economisch wapenarsenaal nog niet geheel meester zijn.

P. Korteweg
E. J. Bomhoff

Tabel 1. Veranderingen op jaarbasis in het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie

	Indexcijfer (1969=100)		Procentuele veranderingen op jaarbasis			
	1975	1976	(a)	(b)	(c)	(d)
J	150.1	163.2	8.7	6.9	4.1	10.0
F	150.5	164.7	9.4	11.6	5.0	9.9
M	152.7	166.3	8.9	12.3	5.9	9.8
A	154.6	169.8	9.8	28.4	7.6	9.8
M	155.5	170.4	9.6	4.3	7.8	9.7
J	155.8	170.4	9.4	0.0	7.8	9.6
J	156.7	169.6	8.2	-5.5	7.6	9.5
A	158.2	171.4	8.3	13.5	8.0	9.3
S	160.2	173.2	8.1	13.4	8.4	9.1
O	161.6	175.6	8.7	18.0	8.8	9.0
N	162.0	175.8	8.5	1.4	8.8	8.9
D	162.3	175.8	8.3	0.0	8.8	8.8
gem.	156,7	170,5				

Dit impliceert dat men een jaar vooruit extrapoleert. Vrijwel niemand zal echter de aldus verkregen uitkomsten als een serieuze inflatiemaatstaf willen nemen.

De vergelijking onder (c) is geen vergelijking op jaarbasis. Zij werkt echter wel naar een jaarvergelijking toe, naarmate het eind van het kalenderjaar dichterbij komt. Men kan er wel een vergelijking op jaarbasis van maken, door bijv. te veronderstellen dat in de resterende maanden van het kalenderjaar:

1. de absolute veranderingen in de index hetzelfde zullen zijn als de meest recente maand-tot-maand verandering;
2. de procentuele veranderingen in de index hetzelfde zullen zijn als de meest recente maand-tot-maand verandering;
3. de index niet meer zal veranderen.

Doet men dit laatste, dan krijgt men, onder de verwachting van voortdurende inflatie, een ondergrens voor de kalenderjaarstijging ten opzichte van de gemiddelde waarde van het vorig kalenderjaar. Zoals uit tabel 1 onder (c) blijkt, is deze vergelijking eigenlijk alleen zinvol in de tweede helft van het kalenderjaar.

In de aanhef van deze paragraaf werd gesteld dat het inflatiepercentage voor een bepaald kalenderjaar werd berekend uit de vergelijking van twee gemiddelden van 12 maand-waarnemingen. Natuurlijk kan ook een inflatiepercentage worden berekend uit de gemiddelden van twee achtereenvolgende 12-maandsperiodes, die niet kalenderjaren zijn. In tabel 1 onder (d) is dit gedaan, waarbij steeds de met de rij corresponderende maand de laatste van een 12-maandsperiode is. De december-uitkomst is dan tevens de uitkomst voor het kalenderjaar. Uit tabel 1 blijkt dat deze inflatiemaatstaf het meest geleidelijke verloop heeft. Dit is gezien de middellingsprocedure ook wel te verwachten. Ook geldt dat deze maatstaf, die overigens sterk op het verleden is gericht, de zuiverste vergelijking met het „officiële” kalenderjaarpercentage biedt. Aan beide ligt immers dezelfde berekeningswijze ten grondslag.

Het bruto nationaal product

In de Verenigde Staten wordt dikwijls gebruik gemaakt van kwartaalschattingen van het bruto nationaal product, als indicatie van de economische toestand. Het cijfer dat wordt gepubliceerd, is meestal de procentuele verandering van het BNP van het ene op het andere kwartaal, op jaarbasis gebracht. Voor de berekening van de verandering op jaarbasis wordt het kwartaalproduct voor seizoeninvloeden gecorrigeerd, waarna een schatting op jaarbasis wordt gemaakt door dit kwartaalcijfer te vermenigvuldigen met 4. Dit laatste is overigens niet nodig om de procentuele verandering op jaarbasis te berekenen. Vervolgens wordt de procentuele verandering op jaarbasis berekend onder de veronderstelling dat de procentuele verandering t.o.v. het vorig kwartaal vier kwartalen lang gehandhaafd blijft. De jaargroei wordt dan $(1+\gamma)^4 - 1$.

Tabel 2. Kwartaalmutaties in het hoeveelheidsindexcijfer van de industriële productie op jaarbasis

	Indexcijfer (1970=100)		Procentuele verandering op jaarbasis		
	1975	1976		1975	1976
J	108	110	I	-12,5	0
F	107	110	II	-11,8	10,1
M	109	110	III	-5,0	-1,2
A	103	112	IV	28,4	
M	106	113			
J	105	113			
J	100	111			
A	103	110			
S	107	116			
O	107	117			
N	113				
D	110				
gem.	107				

In Nederland worden geen kwartaalschattingen van het BNP gepubliceerd. Wel kunnen we bovengenoemde berekeningen toepassen op de kwartaalsommen van de Nederlandse industriële productie, waarvan maandelijks een hoeveelheidsindexcijfer, gecorrigeerd voor seizoenbeweging, wordt gepubliceerd. De resultaten voor 1975 en 1976 staan weergegeven in tabel 2.

Uit deze tabel kan men afleiden dat in kwartaaltermen, en wat de industriële productie betreft, het dieptepunt van de recessie 1974-75 viel in 1975 III. Overigens is het beeld dat ontstaat er een van nogal schoksgewijze veranderingen: een stevig herstel in het 4e kwartaal van 1975, gevolgd door een pas op de plaats in de eerste maanden van 1976, en zelfs weer een daling in het 3e kwartaal.

Hierboven is het begrip „verandering op jaarbasis” op een bepaalde manier geïnterpreteerd. Er zijn natuurlijk ook nog andere methoden om een verandering op jaarbasis te berekenen. We kunnen daarbij onderscheid maken tussen:

- a. methoden, die uitspraken doen over de procentuele verandering van het ene op het andere kalenderjaar, en die binnen een kalenderjaar veronderstellingen maken over bijv. het kwartaal-BNP in de resterende kwartalen;
- b. methoden, die uitspraken doen over veranderingen op jaarbasis, zonder dat de jaren noodzakelijkerwijs kalenderjaren zijn, maar die soms ook extrapolatieveronderstellingen moeten maken — als in de toepassing hierboven — om tot een jaarverandering te komen.

Bij wijze van illustratie geven we zes gevallen, uitgaande van vijf fictieve kwartaalindexcijfers van het BNP voor 1975 en 1976 I (zie tabel 3). T.a.v. de kalenderjaarverandering zijn de veronderstellingen:

Tabel 3. Kwartaalmutaties in het BNP op jaarbasis (fictieve getallen)

			a.1	a.2	a.3
	1975	1976	1976	1976	1976
I	26	26	26	26	26
II	25		26	27	26 (1,04)
III	24		26	28	26 (1,04) ²
IV	25		26	29	26 (1,04) ³
	100		104	110	110,4
groeivoet op jaarbasis			$\frac{104}{100} - 1 = 4\%$	$\frac{110}{100} - 1 = 10\%$	$\frac{110,4}{100} - 1 = 10,4\%$
			b.1	b.2	b.3
			$4 \times \left(\frac{26}{25} - 1\right) = 16\%$	$\left(\frac{26}{25}\right)^4 - 1 = 17\%$	$\frac{26}{26} - 1 = 0\%$

Het Zwitserse bankgeheim

MR. M. A. WISSELINK

In *ESB* van 26 januari jl. verscheen een uiteenzetting over de betekenis van en mogelijke inbreuken op het bankgeheim in Zwitserland. Het Zwitserse bankgeheim staat af en toe nogal in de publiciteit vanwege zaken als vluchtkapitaal, commerciële geheimen, steekpenningen, belastingontduiking en andere verschijnselen waarmee het al dan niet terecht in verband wordt gebracht. Het artikel van Stanislaus maakt de indruk wat te ijverig de soliditeit van het Zwitserse bankgeheim te willen beklemtonen. Dit is wellicht de reden waarom, naar het mij toeschijnt, op een bepaald onderdeel iets te weinig aandacht is gegeven aan één van de mogelijkheden die voor buitenlandse belastingautoriteiten bestaan om het Zwitserse fiscale bankgeheim te doorbreken. Dit betreft met name de verhouding tussen de Amerikaanse en de Zwitserse belastingautoriteiten, in het kader van het belastingverdrag tussen de VS en Zwitserland. Voorts wil ik een aanvullende notitie maken ter zake van het verdrag tussen de VS en Zwitserland inzake de georganiseerde misdaad.

Opheffing van het bankgeheim

Stanislaus bespreekt onder de subtitel „De grenzen van het bankgeheim”, onder meer inbreuken op het fiscale bankgeheim. Hij deelt mee, dat in 15 niet nader genoemde kantons de bank desgevraagd aan de rechter inlichtingen omtrent een frauderende cliënt moet verstrekken, terwijl in de overige 10 kantons (wel met name genoemd) belasting-

fraude slechts administratief wordt afgedaan (bedoeld wordt: waar belastingfraude op zich geen strafbaar feit is) en waar de bank een verschoningsrecht heeft. Daarna wordt op een voor de gemiddelde lezer niet geheel duidelijke wijze ten aanzien van een aantal belastingen meegedeeld, dat alleen in geval van een „echt belastingdelict” van het bankgeheim kan worden afgeweken. Even verder wordt ongeclausuleerd gesteld, dat in strafrechtelijke procedures het bankgeheim altijd door de rechter kan worden opgeheven. Vervolgens stapt de auteur van het nationale Zwitserse recht over op internationale verhoudingen. Onder de subtitel „Overeenkomsten met het buitenland”, noemt hij slechts overeenkomsten van Zwitserland met een ander land inzake wederzijdse rechtshulp. Onder de subtitel „De Zwitsers-Amerikaanse overeenkomst tot wederzijdse rechtshulp” (een speciaal geval onder de rechtshulpverdragen) vermeldt hij slechts terloops iets over de verhouding tussen de Zwitserse fiscus en een buitenlandse fiscus ter zake van eventuele inlichtingenuitwisseling en het Zwitserse bankgeheim. Deze opmerkingen zijn door de te grote beknoptheid ook gedeeltelijk onjuist.

Om met dit laatste te beginnen: Stanislaus stelt op blz. 82, 2e alinea, dat het bankgeheim in Zwitserland zelf tegenover de Zwitserse fiscus slechts in zeer beperkte gevallen van bewezen belastingontduiking en belastingfraude kan worden opgeheven en dan nog slechts onder zeer bepaalde voorwaarden. Dat is juist. In het slot van dezelfde zin stelt hij echter, dat het bankgeheim

in Zwitserland „tegenover buitenlandse belastingautoriteiten helemaal niet kan worden opgeheven”, en in de volgende zin deelt hij mee, dat het nieuwe Zwitsers-Amerikaanse bijstandsverdrag inzake rechtshulp in strafzaken hierop „de enige uitzondering” is. Dit lijkt mij niet juist. Naast het door hem genoemde bijstandsverdrag inzake de georganiseerde misdaad moet hier namelijk de door het Zwitserse Bundesgericht in haar uitspraak van 23 december 1970 gegeven uitleg van het inlichtingenartikel (artikel XVI) van het Amerikaans-Zwitserse belastingverdrag worden genoemd (gepubliceerd in *Archiv für Schweizerisches Abgaberecht*, april 1972, blz. 437 e.v.). Deze uitspraak mag als zeer belangrijk worden gekenschetst en houdt onder bepaalde condities een rechtstreekse inlichtingenplicht in van de federale Zwitserse belastingautoriteiten jegens de Amerikaanse Internal Revenue Service in geval van door bijvoorbeeld in de VS zelf wonende Amerikaanse staatsburgers gepleegde fiscale fraude, tevens strafbaar feit, ten aanzien van de Amerikaanse belastingwet (voor zover onder de werking van het belastingverdrag vallend) en begaan o.a. met behulp van transacties via Zwitserse banken. In een zodanig geval mag de Zwitserse federale fiscus aan de Amerikaanse fiscus ten koste van het bankgeheim de verlangde gegevens verstrekken, indien het gaat om een fiscaal delict dat eveneens volgens Zwitsers recht een strafbare fiscale fraude zou zijn geweest en ten aanzien waarvan de Zwitserse fiscus het bankgeheim zou hebben mogen doorbreken. Of een en ander volgens „Zwitsers recht” het geval is hangt af van de wetgeving van het desbetreffende kanton voor de inkomsten-, vermogens- en vennootschapsbelasting. Er zijn kantons waar fiscale fraude als een delict wordt beschouwd, wanneer de fraude gepaard gaat met valsheid in geschrifte of andere vormen van bedrog. Er is dan in wezen sprake van samenloop van fiscale fraude en een gewoon strafbaar feit, en op grond daarvan kan

- a.1. het niveau van 1976 I blijft in de volgende drie kwartalen gehandhaafd;
- a.2. de absolute stijging van 1976 I t.o.v. 1975 IV zet zich onveranderd voort;
- a.3. de relatieve stijging van 1976 I t.o.v. 1975 IV zet zich onveranderd voort.

Als voorbeelden van de onder (b) genoemde methoden hebben we de procentuele verandering op jaarbasis achtereenvolgens gedefinieerd als:

- b.1. vier maal de relatieve stijging van 1976 I t.o.v. 1975 IV;
- b.2. de relatieve groei van 1976 I t.o.v. 1975 IV, die vier kwartalen gehandhaafd blijft;
- b.3. de relatieve groei van 1976 I t.o.v. 1975 I.

De berekening vindt men in tabel 3. De zes uitkomsten zijn 4%, 10%, 10,4%, 16% en 0%. Men ziet dat er nogal wat interpretatiemogelijkheden van het begrip „op jaarbasis” zijn.

Het is daarom zaak zich steeds af te vragen welke veronderstellingen en definities zijn gehanteerd in publikaties die veranderingen „op jaarbasis” publiceren.

Is dat bekend, dan is de volgende vraag of de betreffende veronderstelling of definitie doelmatig is. Indien het doel is een uitspraak te doen over het verloop van het BNP in een jaar, waarin de economie herstellende is van een recessie, dan kunnen a.1, a.2 of a.3 redelijke veronderstellingen zijn. Voor definities b.1 t. m. b.3 geldt dat ze tot jaarveranderingen leiden die van kwartaal tot kwartaal nogal kunnen schommelen. Men kan zich zelfs afvragen of het niet beter zou zijn om het opblazen, zoals bij b.1 en b.2 gebeurt, achterwege te laten en eenvoudig de kwartaalveranderingen als zodanig te presenteren. Men weet immers dat een relatieve verandering, zoals bijv. die in de Nederlandse industriële productie tussen 1975 III en 1975 IV, zich nooit vier kwartalen lang zal voortzetten.

J. J. van Duijn

dan een normale strafrechtelijke procedure in gang worden gezet, waarin het Zwitserse bankgeheim opzij wordt gezet. In Stanislaus' beschouwingen is niets van het vorenstaande terug te vinden, hetgeen naar mijn mening een onvolledige en zelfs partieel onjuiste voorlichting aan de lezers betekent. Ik wil dit toelichten door op te merken, dat genoemde uitspraak op verscheidene gezaghebbende plaatsen grote aandacht heeft gevonden en als belangrijk is gekenschetst.

Ten eerste noem ik een artikel van Dr. Walter Meier, toentertijd verbonden aan de federale belastingadministratie te Bern, in *The international lawyer* van januari 1973, blz. 16 t/m 45. Hij merkt t.a.v. bovengenoemde rechterlijke uitspraak op dat: „The importance of the decision requires that it be closely examined” (zie blz. 33). Volgens hem besliste de rechter dat er sprake is van een (nieuwe) bevoegdheid van *federaal* recht, inhoudende, dat de Zwitserse federale belastingautoriteiten onderzoeken bij banken mogen verrichten om haar verdragsverplichtingen met de VS na te komen in zaken van fiscale fraude. Meier maakt daarna kritische opmerkingen over de motiveringen van het arrest, maar ontkent niet de belangrijke implicaties.

Een tweede beschouwing komt voor in een artikel van Roger Dagon in het *Bulletin for international fiscal documentation* van oktober 1975, blz. 417 t/m 426. Deze spreekt over een regel van „common law” geschapen door het Bundesgericht en vat deze regel als volgt samen (blz. 420). Een verzoek van de US-Internal Revenue Service om informatie ter voorkoming van een fraudeleuze operatie begaan door een Amerikaans staatsburger of inwoner van de VS, kan het (Zwitserse) bankgeheim doorbreken. Er moet ook volgens het Zwitserse recht fiscale fraude zijn, en die doet zich voor, wanneer een belastingbetaler bedrieglijke middelen gebruikt (valse, bedrieglijke, of onnauwkeurige verklaringen) ten einde de belastingautoriteiten te bedriegen om een ongerechtvaardigd belastingvoordeel te verkrijgen. Dit vereiste begrip fiscale fraude valt samen met een gewoon delict voor de opsporing waarvan het bankgeheim (altijd) wordt opgeheven.

Ten derde noem ik nog een commentaar, gegeven door Maurice Aubert (een Zwitserse belastingjurist) en Stefan Trechsel (een Zwitserse officier van justitie — Bern —, tevens docent aan de Universiteit van Bern) op een conferentie over het bankgeheim te Parijs op 20-21 juni 1974, die voor een publiek van bankmensen en vrije beroepsbeoefenaars het arrest niet onder de tafel veegden, maar er de aandacht op vestigden als een beslissing volgens welke de Zwitserse federale fiscus verplicht is, onder de werking van het Amerikaans-Zwitserse belastingverdrag, informatie over „tax

fraud” te verschaffen, met uitzondering van belastingontduiking die niet gepaard gaat met bedrieglijke methoden en niet als een strafbaar feit wordt gezien (Steuerhinterziehung i.p.v. Steuerbetrug), o.a. op blz. 14 van het conference report van Aubert.

Het arrest betreffende artikel XVI van het Amerikaans-Zwitserse belastingverdrag

Hierna geef ik in hoofdlijnen de feiten en de beslissing van meergenoemd arrest weer. Het geval is ook interessant voor de inlichtingenplicht in belastingverdragen in het algemeen.

Tekst artikel XVI belastingverdragen Zwitserland-VS

1. The competent authorities of the contracting States shall exchange such information (being information available under the respective taxation laws of the contracting States) as is necessary for carrying out the provisions of the present convention, or for the prevention of fraud or the like in relation to the taxes which are the subjects of the present Convention. Any information so exchanged shall be treated as secret and shall not be disclosed to any person other than those concerned with the assessment and collection of the taxes which are the subject of the present Convention. No information shall be exchanged which would disclose any trade, business, industrial or professional secret or any trade process.

2.

3. In no case shall the provisions of this Article be construed so as to impose upon either of the contracting States the obligation to carry out administrative measures at variance with the regulations and practice of either contracting State or which would be contrary to its sovereignty, security, or public policy or to supply particulars which are not procurably under its own legislation or that of the State making application”.

Feiten

De IRS verzocht de federale Zwitserse belastingautoriteiten (die Eidgenössische Steuerverwaltung EStV) op 16 oktober 1969 o.g.v. voormeld verdragsartikel om informatie aangaande boeken en bescheiden van een Zwitserse bank ter zake van vermoede kwestieuze affaires die de bank zou hebben gehad met de in de VS wonende X van Amerikaanse nationaliteit. De EStV heeft vervolgens via een boekenonderzoek bij de bank, blijkbaar met stilzwijgende toestemming van de bank, de verlangde informatie verkregen. De verkregen informatie kon de vermoedens van de IRS grotendeels wel bevestigen. Op 23 maart 1970 heeft de EStV aan X en de bank meegedeeld dat zij de informatie aan de IRS zou doorgeven. Bezwaren hier tegen van X (en ook kwam de bank in verzet, hoewel deze kennelijk geen verweer heeft gevoerd tegen het voorafgaande boekenonderzoek) zijn door de EStV afgewezen op 10 juni 1970. De

doorzending van de gegevens aan de IRS werd aangehouden.

Beslissing

Het Bundesgericht wees de bezwaren tegen de genoemde handelingen en beschikking van de EStV af. De rechtsoverwegingen waren:

- De inlichtingenplicht van het verdragsartikel heeft niet alleen, wat de tekst zou doen vermoeden, op preventie van fraude betrekking, maar ook op repressie (ontdekking en bestrafing achteraf). Ik citeer: „Die Auskunftspflicht nach Art. XVI DBA-US besteht also auch, wenn bereits ein Steuerbetrug begangen ist, das Delikt als solchen nicht mehr verhindert werden kann”.
- Wezenlijk is slechts, dat er een redelijk vermoeden aanwezig is („tatsächlich begründeter Verdacht”) t.a.v. het vermoede delict. Er hoeft niet al formeel strafproces (in casu dus in de VS) begonnen te zijn.
- Wat „fraud” is, is volgens Zwitsers recht uit te leggen (Betrugsdelikte). Het gaat om: „absichtliche Irreführung der Steuerbehörden durch den Gebrauch inhaltlich unwahre Urkunden zum Zweck der Erzielung eines unrechtmässigen Steuervorteils, einhellig als Steuerbetrug”.
- De om inlichtingen verzochte fiscus behoeft niet als een strafrechter alle feiten op te sporen. In beginsel mag worden afgegaan op de voorstelling van zaken gegeven door de verzoekende staat. In casu heeft de Zwitserse fiscus zich zeer coöperatief opgesteld door zich niet te beperken tot wat eventueel al in haar dossiers aanwezig was, maar daarenboven heeft zij een speciaal boekenonderzoek verricht.
- Een beroep op een belastingamnestie en op een verjaringsclausule wordt verworpen.
- Nagegaan moest worden of het Zwitserse bankgeheim het verstrekken van de inlichtingen aan de IRS in de weg zou hebben gestaan. Het criterium is, of de inlichtingen door de Zwitserse fiscus zouden mogen worden verkregen van een bank als de betrokkene de Zwitserse fiscus zou hebben bedrogen (door inkomen te verzwijgen). Welk Zwitsers recht is hiervoor relevant? Het federale recht geeft geen definitief uitsluitel. Kantonnale fiscale wetgevingen beantwoorden de vraag heel verschillend. De vraag is, of de inlichtingenplicht van het verdrag geheel afhankelijk is van de kantonnale wetten, of dat wellicht een federale rechtsregel aanwezig is. Tekst en geschiedenis van het onderhavige belastingverdrag geven geen uitsluitel. Evenwel moet worden aangenomen, dat er in feite een inlichtingenplicht op verdrags- en federaal niveau moet bestaan. Alleen op kantonnaal

niveau kan dit niet, want dan zou de mogelijkheid om alle transacties te laten lopen via banken in kantons, die fiscale fraude alleen maar via administratieve boetes afdoen, het verdragsinlichtingenartikel geheel krachteloos worden. Hierna overweegt het Bundesgericht dat de VS-verdragsonderhandelaars „natüremäss" hebben gekeken naar de internationaal belangrijkste banksteden in Zwitserland, nl. Zürich, Bazel en Genève, ter zake van het punt in kwestie. Het is zo, dat in deze steden (kantons) bij Steuerbetrug (fiscale fraude gepaard gaand met bedrog, dus strafbaar feit) het bankgeheim in de strafprocedure opzij kan worden gezet. Dit berust niet

alleen op strafprocesrecht, maar (ook) op fiscaal recht aldaar. Hierna volgt de belangrijke overweging, dat de VS-verdragsonderhandelaars te goeder trouw (nach Treu und Glauben) mochten aannemen dat *Zwitserland als land* zich heeft verplicht tot een informatie-uitwisseling ingevolge het verdrag. Zo niet, dan zouden bovengenoemde ontduikingsmethoden zich voordoen die het verdragsartikel ongelooftwaardig zouden maken. Hieruit volgt dat ook „Feststellungen bei Banken" behoren tot de te verstrekken inlichtingen, ongeacht de verscheidenheid in kantonale wetgevingen. Een en ander is derhalve „im Bundesrecht" gegrondvest.

- De Zwitserse federale fiscus moet in voorkomend geval door zelfstandig onderzoek nagaan, of o.g.v. de door de IRS gedane mededeling redelijkerwijs een fiscaal delict aanwezig kan zijn, *voordat* zij bij de bank om inlichtingen aanklopt. In casu is hieraan voldaan.
- De vermelding van in acht te nemen beroepsgeheimen in de tekst van het verdragsartikel heeft, na het voorgaande, geen zelfstandige betekenis meer.

Hierna noem ik nog in het kort de beslissing van het Bundesgericht in dezelfde casus, van 16 mei 1975, *Archiv für Schweizerisches Abgaberecht*, oktober

FME

Deze werkgeversorganisatie voor de metaal- en de elektrotechnische industrie stelt zich ten doel de individuele en collectieve belangen van haar leden op sociaal, economisch en technisch gebied te behartigen.

Aangesloten zijn ruim 1100 ondernemingen met een gezamenlijk bestand van meer dan 375.000 personeelsleden.

In verband met het vertrek van de huidige functionaris zoekt de Vereniging FME voor haar hoofdkantoor te 's-Gravenhage een

Beleidsmedewerker

voor de afdeling sociale zaken.

Binnen het samenwerkingsverband met de andere medewerkers van de afdeling zal hij/zij worden belast met de beleidsvoorbereiding ten behoeve van de bestuurscolleges ten aanzien van oudere werknemers in de metaalindustrie en met de uitvoering van dit beleid; het pensioenbeleid maakt hiervan een belangrijk onderdeel uit. De aan te stellen medewerker adviseert de leden-ondernemingen over vraagstukken met betrekking tot de oudere werknemers, wordt betrokken bij het overleg hierover op landelijk niveau en neemt als secretaris deel aan de werkzaamheden van de desbetreffende commissies en besturen. De overige taakinhoud is voor een belangrijk deel afhankelijk van inzet en persoonlijke capaciteiten.

Onmisbaar voor het vervullen van deze functie zijn goede contactuele eigenschappen en het vermogen zich snel te kunnen inwerken in gevarieerde problemen.

Wij denken aan iemand van academisch niveau met inzicht in de organisatorische aspecten van de pensioenproblematiek en met ervaring in overlegsituaties. Hij/zij moet voorts beschikken over het vermogen om specifieke problemen ook met niet-deskundigen te bespreken en over de capaciteiten om een duidelijke inbreng in het beleid te leveren.

Bereidheid tot het verlenen van medewerking aan een psychotechnisch onderzoek wordt verwacht.

Belangstellenden nodigen wij uit hun schriftelijke sollicitatie te zenden naar mr. C. Cohen Tervaert, hoofd van de afdeling sociale zaken.

Nadere inlichtingen over de functie-inhoud kunnen telefonisch worden ingewonnen bij mr. A. J. Schilpzand, tel. (070) 614811, privé tel. (071) 121740.

**VERENIGING VOOR DE METAAL- EN DE
ELEKTROTECHNISCHE INDUSTRIE FME
NASSAULAAN 25**

TELEFOON (070) 61 48 11

's-GRAVENHAGE

1975, blz. 210 e.v. De IRS was nog niet tevreden met het bereikte resultaat. Nadat aan haar op 19 april 1971 de verlangde gegevens (via een „Amtsbericht“) waren toegezonden, gaf de IRS aan de EStV te kennen, dat de informatie niet voldoende was als bewijsmiddel in de Amerikaanse fiscale strafprocedure tegen X. Er waren authentieke bescheiden nodig. De EStV vroeg op 31 augustus 1973 de bank om de verlangde documenten, via beslag en via een verhoor van bankemployés. In eerste instantie werd het bezwaar van X en de bank hiertegen toegewezen, en doorprocederen tot aan het hoogste gerecht werd toegestaan. Het Bundesgericht ontkende, dat op grond van haar uitspraak van 23 december 1970 en van de Zwitserse „Verwaltungspraxis“ de inlichtingenplicht van het verdrag zich ook zou uitstrekken tot het verschaffen van documenten. Ook de tekst van het verdrag duidt daarop. Ook is het zo, dat het een grondprincipe van Zwitserland is, dat geen rechtshulp in fiscale strafzaken wordt gegeven, hetgeen bij de totstandkoming van het speciale verdrag met de VS, getekend 25 mei 1973, inzake de georganiseerde misdaad, nog eens is vastgesteld. De conclusie kan zijn, dat door laatstgenoemd arrest het eerstgenoemde (van 1970) geheel in stand is gebleven. Er is alleen beslist, dat inlichtingen verstrekken niet mag worden uitgebreid tot daden van rechtshulp.

Ten slotte wil ik nog de aandacht vestigen op een eigenaardigheid in het speciale bijstandsverdrag met de VS van 1973. De kwestie is nl., dat onder omstandigheden dit verdrag (wanneer het in werking zal zijn getreden) zich ook kan uitstrekken tot niet strafbaar fiscaal illegaal ontgaan van belasting. De Zwitserse Officier van Justitie (Bern) Trechsel merkte nl. tijdens voormeld congres over het bankgeheim op, dat het verdrag ook kan werken bij niet strafbare belastingontduiding. Hij wees op de tekst van artikel 7, sub 2, waar staat: „Assistance under this Chapter shall be rendered in investigations or proceedings involving violations of provisions on taxes on income referred to in Article I of the Convention of May 24, 1951, for the Avoidance of double taxation, etc.. Dit lijkt mij inderdaad tekstueel zo te zijn. Voldoende is: schending van wetsbepalingen. Trechsel zei dat op dit punt voor gangsters geen genade is te verwachten.

M. A. Wisselink

Naschrift

Reacties op zijn artikel in *ESB* van 26 januari 1977 geven de schrijver aanleiding tot aanvulling resp. verduidelijking van enkele gegevens welke in het kader van de opzet van het artikel vrij

beknopt hadden moeten worden behandeld.

De belangstelling van Nederlandse lezers en overige niet-ingezetenen van Zwitserland gaat in de eerste plaats uit naar de wijze, waarop het Zwitserse bankgeheim wordt beschermd en, zo ja, in welke speciale gevallen uitzonderingen van dit bijzondere persoonlijkheidsrecht worden toegestaan. Vooropgesteld zij, dat de misdaad principieel ook in Zwitserland niet wordt beschermd. Alleen echter in die gevallen, waar een strafvervolgning kan worden ingesteld, kan het bankgeheim worden opgeheven. Het onderwerp wordt volgens kantonnaal recht geregeld. Belastingfraude wordt alleen in de volgende vijftien en gezamenlijk vijftientig kantons gestraft: Aargau, Appenzell I.-Rh., Appenzell A.-Rh., Basel-Land, Basel-Stadt, Fribourg, Genève, Glaris, Obwalden, Schaffhausen, Solothurn, St. Gall, Thurgau, Vaud en Zürich.

In Zwitserland geldt de volkenrechtelijke stelregel, dat een delict én in Zwitserland én in het betrokken land met strafrechtelijke sancties moet worden bedreigd, wil deze staat de opheffing van het Zwitserse bankgeheim kunnen doorzetten. Dit zal bij belastingfraude meestal het geval zijn. Volgens Zwitsers recht worden echter nooit inlichtingen op fiscaal, politiek en militair gebied alsmede t.a.v. de overtreding van deviezenbepalingen verstrekt. In art. 2 van de nieuwe Zwitsers-Amerikaanse overeenkomst tot wederzijdse rechtshulp wordt deze stelregel uitdrukkelijk bevestigd.

Anderzijds is er een zelfs voor insiders moeilijk te begrijpen wetsconflict gerezen, omdat in art. XVI de op 24 juni 1951 gesloten Zwitsers-Amerikaanse overeenkomst ter voorkoming van dubbele belasting inlichtingen o.m. omtrent belastingfraude tussen beide staten kunnen worden uitgewisseld, waarbij het beroepsgeheim, volgens deze overeenkomst met inbegrip van het bankgeheim, dient te worden in acht genomen. De uitwisseling van inlichtingen over belastingfraude werd uitsluitend op de dringende wens van de Verenigde Staten als „conditio sine qua non“ pas op het laatste ogenblik in de tekst opgenomen, ofschoon dit onderwerp met de voorkoming van dubbele belasting voor de contribuabelen van de verdragssluitende staten weinig te maken heeft. De moeilijkheden die uit beide aan elkaar vreemde rechtsstelsels voortspuiten alsmede de verschillende opvattingen omtrent de Angelsaksische term „fraud“ zijn vrij onoverkomelijk gebleken. Maar wij ontmoeten in de Zwitsers-Britse overeenkomst ter voorkoming van dubbele belasting van 30 september 1954 een soortgelijke bepaling die aan het Angelsaksische recht inherent is. In alle overige op een later tijdstip door Zwitserland met andere staten gesloten verdragen ter voorkoming van dubbele

belasting is deze verwarring stichtende bepaling echter niet meer opgenomen, waarbij onder de bescherming van het beroepsgeheim uitdrukkelijk ook het bankgeheim wordt genoemd.

De Zwitserse Hoge Raad te Lausanne heeft op 23 december 1970 in de zaak X tegen de Amerikaanse „Internal Revenue Service“ een zeer betwist arrest gewezen (Beslissingen 96 I 737). Krachtens artikel XVI van de Zwitsers-Amerikaanse overeenkomst ter voorkoming van dubbele belasting hadden de Amerikaanse belastingautoriteiten inzage in de boeken van een Zwitserse bankinstelling in Zürich gevraagd, omdat één of meer employés van die bank blijkbaar hadden meegelopen voor Amerikaanse burgers met bedrieglijke opzet fictieve rekeningen af te geven. Door deze oplichterij hadden de betrokken Amerikanen bij leveranties aan het Amerikaanse Ministerie van Marine een onoorbare extra winst van \$ 3,17 mln. gemaakt en hadden die naar hun bankrekeningen in Zwitserland doen overmaken. Hier is dus naast andere misdaden ondbelzinnig van belastingfraude sprake.

In zijn arrest heeft de Zwitserse Hoge Raad zich de beslissing zeker niet gemakkelijk gemaakt. Hij heeft vastgesteld, dat belastingfraude volgens het in het kanton Zürich geldige recht een strafbaar feit is en derhalve aan de betrokken bank inlichtingen mogen worden gevraagd.

Of deze inlichtingen door de bank inderdaad dienen te worden verstrekt, is een beleidskwestie die door de rechter naar billijkheid wordt beslist. De belangen van beide partijen moesten tegen elkaar worden afgewogen, waarbij de belangen van de Verenigde Staten in dit geval de doorslag hebben gegeven. Daar de belastingfraude echter slechts het gevolg van andere misdaden, zoals gewoon bedrog, valsheid in geschrifte enz. was geweest, heeft de Hoge Raad te kennen gegeven, dat het hierbij een zeer speciaal geval heeft betroffen. De Verenigde Staten waren in deze procedure partij die door de andere partij in civielrechtelijke zin werd benadeeld en die verhaal op de aan haar toegebrachte schade zocht. Daarom kon de toewijzing van de eis aan de Verenigde Staten ook niet in hun hoedanigheid van belastingautoriteit, maar zuiver als civielrechtelijke eiser geschieden. Deze zienswijze werd expliciet beklemtoond door de verklaring die de vertegenwoordiger van het Amerikaanse Ministerie van Justitie — en dus niet een fiscaal ambtenaar — op 16 juni 1969 heeft ondertekend. In deze verklaring verplicht de ondertekenaar zich namens de Verenigde Staten uitdrukkelijk de inhoud van het dossier, waarin hem inzage zou worden verstrekt, niet voor fiscale doeleinden te gebruiken. Pas ná afgifte van deze verklaring ontving de Amerikaanse

De inkomenseenheid in het inkomensverdelingsbeleid

DRS. J. P. M. GROENEWEGEN

De door Van der Hoek in *ESB* van 16 februari 1977 besproken problematiek van de inkomenseenheid is een essentieel onderdeel van een inkomensverdelingsbeleid, althans behoort dat te zijn. Immers, de inkomensverdeling zoals die uiteindelijk resulteert moet niet alleen een weerspiegeling zijn van de „compenserende verschillen” 1), maar ook behoefte-elementen dienen in die inkomensverdeling tot uitdrukking te komen. Bij de keuze tussen individu of gezins-huishouding als inkomenseenheid, die als uitgangspunt van een verdelingsbeleid dienst moet doen, speelt het behoefte-element een belangrijke rol. Wanneer bij het secundaire en tertiaire verdelingsbeleid het inkomen per gezinslid in beginsel als ideale maatstaf wordt gekozen 2), dan werpt die keuze een aantal problemen op, waarvan Van der Hoek er enkele noemt. In deze reactie wordt daarop een aanvulling gegeven.

Aantal personen dat het inkomen verdient

Een variant op de huishouding als inkomenseenheid is het gezinsinkomen te delen door het aantal gezinsleden. Van der Hoek wees in dit verband op de problemen m.b.t. de leeftijdsstructuur van het gezin, het tot het gezinsinko-

men rekenen van het inkomen van de kinderen, het aantal personen dat voor dat inkomen moet werken en in verband daarmee het verschillende toekomstperspectief van de kinderen.

Een ander daarmee verband houdend probleem, dat expliciete aandacht verdient, betreft de werkzaamheden van de gehuwde vrouw. Of zij onbetaalde huishoudelijke arbeid of betaalde buitenshuisarbeid verricht, heeft grote consequenties voor de draagkracht van het gezin. In het eerste geval draagt de vrouw niet tot het gezinsinkomen bij, maar verricht wel allerlei noodzakelijke werkzaamheden in het huishouden. In het tweede zouden de inkomsten van de vrouw bij het gezinsinkomen moeten worden geteld, dat vervolgens gedeeld wordt door het aantal gezinsleden, terwijl op die gezinsleden de taak rust allerlei huishoudelijke werkzaamheden te verrichten of een beroepskracht daarvoor aan te trekken. Met deze omstandigheid zal bij een omrekening van het gezinsinkomen naar een inkomen per gezinslid op een of andere manier rekening moeten worden gehouden.

De gezinsuitbreiding en het inkomensbeleid

Wanneer het inkomen per gezinslid als

vertegenwoordiger de gevraagde inlichtingen. Deze formulering betekent duidelijk de handhaving van de Zwitserse wens in belastingzaken aan het buitenland ook in het onderhavige geval geen inlichtingen te verstrekken. Het bankgeheim werd dus op dit punt door het aangehaalde arrest aangetast noch opgeheven.

Dit blijkt ook heel duidelijk uit de latere poging van de Amerikaanse belastingautoriteiten om in deze zaak alsnog aan authentieke bescheiden te komen, nadat de voorheen ontvangen inlichtingen ontoereikend waren gebleken. De Zwitserse Hoge Raad heeft in hoogste instantie het Amerikaanse verzoek afgewezen, omdat in het verschaffen van inlichtingen geenszins tevens het overleggen van documenten is begrepen. Het eerstgenoemde arrest is op de

Zwitsers-Amerikaanse overeenkomst ter voorkoming van dubbele belasting gebaseerd. De vaststaande belastingfraude was echter slechts aanleiding tot deze procedure. In het arrest werd vastgehouden, dat de inlichtingen — die overigens uitsluitend via Zwitserse autoriteiten en niet door buitenlandse vertegenwoordigers rechtstreeks mogen worden ingewonnen — in geen geval voor belastingdoeleinden mogen worden ingewonnen — in geen geval voor belastingdoeleinden mogen worden gebruikt. Een overwaardering van het arrest in een dergelijk speciaal geval zou het doel voorbijschieten. Het Zwitserse grondbegrip van de handhaving van het bankgeheim in belastingzaken tegenover het buitenland werd erdoor dan ook zeker niet aangetast.

K. H. Stanislaus

ideale maatstaf voor een secundair en tertiair inkomensbeleid wordt gekozen, dan doet zich een aantal problemen voor die liggen in het vlak van de concretisering van die keuze. Een uitwerking zou kunnen zijn dat de daling in welvaartsniveau als gevolg van een gezinsuitbreiding door een kindertoeslag geheel of gedeeltelijk gecorrigeerd wordt 3).

Om te beoordelen of dat een wenselijke concretisering is van een inkomensverdelingsbeleid, waarbij het inkomen per gezinslid als inkomenseenheid wordt genomen, moet o.i. eerst de volgende vraag worden behandeld: „Is het in het Nederland van vandaag terecht, dat een welvaartsdaling als gevolg van een gezinsuitbreiding voor correctie van rijkswege in aanmerking dient te komen”. Bij de beantwoording van die vraag moeten o.i. twee ontwikkelingen in oenschouw worden genomen;

- a. de welvaartsontwikkeling van na 1945 en de daarmee verband houdende groei van ons sociale zekerheidsstelsel;
- b. de recente ontwikkelingen op medisch terrein en de veranderende normen en waarden t.a.v. voorbehoedsmiddelen, waardoor de gezinsuitbreiding in een ander licht is komen te staan.

Ad a. De welvaarts-groei van na 1945 is gepaard gegaan met de opbouw van een uniek stelsel van sociale zekerheden met als doel een zeker bestaansniveau te garanderen voor degenen voor wie de primaire inkomensstroom onvrijwillig wordt verstoord. De hoogte van de vaststelling van zo'n sociaal aanvaardbaar minimum is een probleem op zich, maar de factoren van het (kunnen) hebben van kinderen en de mogelijkheid voor de ouders dienaangaande de verantwoordelijkheid te dragen, moeten o.i. zwaarwegende elementen zijn. Enerzijds mag de keuze van ouders voor gezinsuitbreiding niet worden belemmerd door hun financiële positie (hetgeen iets anders is dan dat financiële factoren van invloed zijn), anderzijds moet het voor ieder ouderpaar financieel mogelijk zijn de gevolgen van die keuze, nl. de verantwoordelijkheid t.o.v. het kind, te dragen. In termen van een verdelingsbeleid dat de (gezins)huishouding als inkomenseenheid neemt, betekent het bovenstaande dat een welvaartsdaling als gevolg van een gezinsuitbreiding beneden een nader vast te stellen sociaal aanvaardbaar minimum, eist, dat van rijkswege die daling ten minste gecorrigeerd wordt tot dat mi-

1) Dat zijn verschillen die hun oorzaak vinden in de inspanningen waarmee het inkomen verworven wordt of in de offers waarmee de inkomensverwerving gepaard gaat. *Interimnota Inkomensbeleid*, nr. 2, kamerstuk 13399, blz. 7.

2) Minister Boersma heeft zich in die richting uitgelaten. Tweede Kamer 1975-1976, Kamerstuk 13908, nr. 5, blz. 6.

3) Gedeeltelijke correctie vindt momenteel in Nederland plaats door de werking van de kinderaftek- en kinderbijslageregelingen.

nimum 4). Dat alles om de ontplooiingskansen van het kind te waarborgen, hetgeen in het belang van het kind, het gezin en de samenleving moet worden geacht. Dat die ontplooiingsmogelijkheden ook door andere factoren dan financiële worden beïnvloed, is duidelijk, maar dat valt buiten het kader van deze reactie.

Ad b. De ontwikkelingen op het terrein van de medische wetenschap en de veranderende normen en waarden t.a.v. het gebruik van voorbehoedsmiddelen hebben het (nog) niet krijgen van kinderen meer en meer in de sfeer van de vrijwillige bestedingsbeslissingen gebracht. De ouders dragen de verantwoordelijkheid voor deze beslissing, hetgeen ook tot uitdrukking moet worden gebracht m.b.t. de financiële gevolgen 5).

Uit het bovenstaande blijkt dat wij van mening zijn dat een inkomensbeleid dat het gezinsinkomen als uitgangspunt neemt, ten minste gericht moet zijn op de garantie van een zodanig minimum dat niet moet worden gekozen voor het (nog) niet krijgen van kinderen, omdat de financiële positie gezinsuitbreiding niet toelaat. Ook in de latere gezinsfasen moet steeds een zodanig minimum gegarandeerd zijn, dat de ouders hun verantwoordelijkheden kunnen dragen. Het minimum zal moeten variëren met gezinsfase en de daarmee samenhangende stijging of daling van de als noodzakelijk beoordeelde behoeften. Op welke wijze de hoogte van dat minimum moet worden vastgesteld is een probleem op zich 6). Hierbij tekenen wij nog aan dat de hoogte van dat minimum o.a. zal worden bepaald door de omvang en de financieringswijze van de collectieve voorzieningen die speciaal op het gezin gericht zijn (gezondheidszorg, onderwijs, peuterspeelzalen e.d.).

Welke consequenties het bovenstaande heeft voor de concretisering van het herverdelingsbeleid t.a.v. de inkomens die per gezinslid boven het vast te stellen minimum liggen, is een ander probleem dat door het kiezen van het gezinsinkomen als inkomenseenheid wordt opgeworpen. Moet van overheidswege ook de welvaartsdaling als gevolg van een gezinsuitbreiding geheel of gedeeltelijk worden gecompenseerd, ongeacht de hoogte van het gezinsinkomen? Is het gewenst om vanaf het minimum de gezinsubsidie af te bouwen, naarmate het inkomen stijgt tot een bepaald bedrag of tot nihil? De behandeling van deze vragen wordt des te dringender als het inkomen per lid van een huishouding als maatstaf van een herverdelingsbeleid wordt gekozen.

De politici, die uiteindelijk het antwoord moeten geven, zullen o.i. onder meer met de volgende factoren rekening moeten houden.

- Ervan uitgaande dat een minimum inkomen per lid van de huishouding wordt gegarandeerd, is een herverdeling t.a.v. inkomens boven dat minimum niet noodzakelijk om de ouderlijke verantwoordelijkheden tegen-

over de kinderen te kunnen dragen.

- Een ander element dat in deze problematiek een rol speelt betreft het belang van de gemeenschap. De gemeenschap is voor haar voortbestaan afhankelijk van het op de wereld komen van kinderen. Is het dan niet redelijk dat de gemeenschap een deel van de kosten draagt voor de opvoeding van de kinderen. Hierbij tekenen wij aan dat het belang van de gemeenschap niet alleen ligt bij het op de wereld komen van kinderen, maar juist ligt bij de mate waarin dat gebeurt. Daarmee komt men op het terrein van de demografische politiek.
- Een element dat o.i. ook in de beschouwingen moet worden betrokken en verband houdt met het hiervoor genoemde, is de wijze waarop de gemeenschap in de opvoeding en verzorging van kinderen kan bijdragen. Momenteel doet zij dat d.m.v. een combinatie van directe kindersubsidies (KA en KB) en collectieve voorzieningen. De vraag is of in de verhouding tussen die twee elementen geen verschuiving zou moeten optreden ten nadele van de direct aan de ouders uitgekeerde kindersubsidies.

De concretisering van een herverdelingsbeleid met het inkomen per gezinslid als maatstaf roept dus tal van problemen op. Maar dat doet aan de juistheid van die maatstaf nog niets af.

Ontwikkelingen in samenlevingsverbanden

Aan het eind van zijn artikel stelt Van der Hoek dat zich op het gebied van de samenlevingsvormen ontwikkelingen voordoen „die van belang zijn voor een beoordeling van de secundaire inkomensverdeling en dus voor het beleid in de secundaire sfeer”. Het is gewenst dat de te hanteren inkomenseenheid het betrekken van die alternatieve samenlevingsvormen in het onderzoek mogelijk maakt. Inderdaad zou dat wenselijk zijn, waarbij wij nog het volgende willen aantekenen.

Een bepaald standpunt m.b.t. het herverdelingsbeleid kan ertoe leiden dat het wenselijk wordt geoordeeld vanuit het oogpunt van de bestedingsmogelijkheden van de consumptie-eenheid, het inkomen per lid van de huishouding als maatstaf te nemen. Aan de andere kant zijn er in onze samenleving ontwikkelingen t.a.v. huwelijk en andere samenlevingsvormen te constateren, die ook invloed hebben op het denken over individu en/of gezinshuishouding als uitgangspunt van beleid. Zo wordt door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid de volgende stelling gepresenteerd: „Beloningsstelsel, belastingheffing en sociale zekerheid richten zich meer op het individu, ongeacht zijn plaats in een gezin en minder op het gezin” 7).

Ook de Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk heeft in die richting aanbevelingen gedaan: „Wij bevelen de regering m.b.t. het functioneren van het huidige gezin en andere leefvormen aan om ernaar te streven dat op lange termijn een geïndividualiseerd systeem van heffing van inkomstenbelasting tot stand komt dat, voor zover het beginsel van de sociale rechtvaardigheid zich daartegen niet verzet, de heffing onafhankelijk maakt van draagkrachtveranderingen t.g.v. keuzehandelingen in de persoonlijke sfeer” 8).

Blijkbaar zijn er ontwikkelingen die wijzen op een toenemende individualisering. Men zou kunnen stellen dat de individualisering van het gezin t.o.v. haar omgeving zich heeft voltrokken en dat nu een individualisering binnen het gezin valt te constateren. Zo'n ontwikkeling vraagt om een herverdelingsbeleid waarbij de inkomenseenheid het individu is en niet de (gezins)huishouding. De juistheid van bovengenoemde ontwikkelingen laat zich moeilijk vaststellen. Het lijkt dan ook juist vooralsnog beide uitgangspunten bij een herverdelingsbeleid in ogenschouw te nemen: enerzijds vraagt een herverdelingsbeleid vanuit de bestedingskant om een benadering waarbij het inkomen per lid van de huishouding de inkomenseenheid is, anderzijds vragen ontwikkelingen in de maatschappij om een aanpak, waarbij het individu uitgangspunt is en niet het individu gezien als lid van een huishouding. Vooralsnog zijn wij geneigd te stellen dat een inkomensverdelingsbeleid zich van beide inkomenseenheden individu en (gezins)huishouding zal moeten bedienen: een inkomensbeleid benaderd vanuit de compenserende verschillen zal zijn aangrijpingspunt moeten vinden bij het individuele primaire functie-inkomen per werktijdeneenheid, terwijl een benadering vanuit de bestedingskant een aangrijpingspunt moet vinden bij het inkomen per lid van de betreffende huishouding.

Hoe zo'n benadering concreet zou moeten worden uitgewerkt is een vraag, die dringend behandeling behoeft. In deze reactie is gepoogd voorzichtig aan te geven welke factoren van invloed moeten zijn op de uiteindelijke keuzen.

J. Groenewegen

4) Een wettelijk geregeld minimuminkomen dat varieert met de grootte en de leeftijdsstructuur van het gezin.

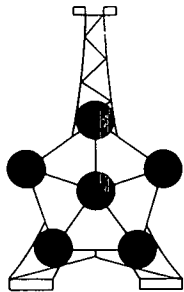
5) In het huidige KBA-stelsel wordt de verantwoordelijkheid van de ouders tot uitdrukking gebracht, doordat d.m.v. KBA een gedeelte van de kosten van kinderen wordt gedragen. (SER-advies 1964.)

6) Een voorstel is gedaan door Drs. Ir. A. Kapteijn en Prof. Dr. B. M. S. van Praag in *Intermediair* 47 van 19 november 1976.

7) W.R.R. *Vooronderstellingen voor een verrassingsvrije toekomstverkenning*, Commissie Algemene Toekomstverkenning, mei 1975, blz. 40.

8) Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk o.l.v. Prof. Dr. P. Muntendam, rapport 1977 besproken in *Staatscourant* nr. 30, blz. 13.

Gaat het energiebeleid na de verkiezingen veranderen?

Inleiding

In september 1974 presenteerde minister Lubbers de *Energienota 1*). In de inleiding wordt gesteld dat de nota twee functies heeft. Aan de ene kant geeft deze nota een aanzet voor het energiebeleid tot 1985 en anderzijds is de nota een basis voor verdere discussie over dit beleid. Die discussie over het energiebeleid is in volle gang, zij het dat het al dan niet toepassen van kernenergie de meeste aandacht krijgt. Overigens is dat niet typisch Nederlands, want in de Westerse wereld zijn overal acties tegen het gebruik van kernenergie aan de gang.

Over de nieuwe doelstelling van het energiebeleid is heel weinig gediscussieerd, maar wellicht wordt deze volledig geaccepteerd, omdat iedereen zijn eigen uitleg daaraan kan geven. De oude doelstelling: „de gewaarborgde, ononderbroken voorziening van iedere vraag naar energie tegen de laagst mogelijke kosten en met vrije keuze voor de verbruikers” paste niet meer in een tijd waarin gelukkig de ruimtelijke ordening, het milieu en toekomstig gebrek aan grondstoffen meer aandacht kregen.

De nieuwe doelstelling: „een gewaarborgde voorziening van de vraag naar energie die uit een zo efficiënt mogelijk verbruik resulteert, tegen de laagst mogelijke maatschappelijke kosten; vraag en aanbod dienen te passen in een op meer evenwicht gericht systeem van internationale arbeids- en inkomensverdeling en moeten zijn afgewogen tegen de eisen, die de ecologische inpasbaarheid, de veiligheid en de werkgelegenheidssituatie stellen” sluit meer aan op wat er momenteel leeft, maar geeft toch geen precieze richting aan. Dat is ook niet mogelijk, omdat het steeds een kwestie van afwegen blijft, waarbij de wegingsfactoren naar plaats en tijd zullen variëren en waarbij bovendien niet alle groepen van de bevolking hetzelfde belang hechten aan werkgelegenheid, ecologische inpasbaarheid e.d.

Ingegeven door de eindige voorraad fossiele brandstoffen, een minder groot vertrouwen in technische ontwikkelingen en de oliecrisis krijgt een nieuw beleidselement, t.w. de beperking van het

verbruik, de aandacht. In de *Energienota* wordt in een bijlage al een aantal besparingsmogelijkheden genoemd. Een uitvoerige informatie over energiebesparing is al eerder gegeven door de Stichting Toekomstbeeld der Techniek in de publikatie *Energy conservation: ways and means*. In het laatste jaar wordt steeds nadrukkelijker op de mogelijkheden van energiebesparing gewezen. Momenteel wordt subsidie gegeven op warmte-isolatie en is een reclamecampagne gestart om te trachten de groei van het energieverbruik af te remmen. De energieprijzen blijken echter nog te laag om vele besparingsmogelijkheden lonend te doen zijn. Ook wordt de laatste jaren meer aandacht besteed aan de ontwikkeling van alternatieve energiebronnen, zoals zonne- en windenergie. De ombuiging van het beleid dat zich eerst zo sterk op de ontwikkeling van kernenergie richtte, gaat echter niet zo snel.

Om een goed energiebeleid te realiseren is een goede organisatie van de energievoorziening nodig. Duidelijk moet zijn waar de verantwoordelijkheden liggen. De centrale overheid zal — zonder dat ze alles zelf hoeft te doen — voldoende greep op dat beleid moeten hebben.

De discussies rond het energiebeleid vinden uiteraard hun neerslag in de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen. Daaruit zou af te leiden moeten zijn in welke richting het energiebeleid zich de komende periode gaat ontwikkelen. Verkiezingsprogramma's moeten en kunnen niet te uitvoerig zijn, maar wat staat er in over energiebesparing, ontwikkelen van alternatieve energiebronnen, de kernenergie en de organisatiestructuur van de energievoorziening?

Besparingen

De afremming van de groei van het energieverbruik komt in alle programma's voor. In het ene programma wordt het meer uitgewerkt dan in het andere. Het CDA werkt dit punt vrij ver uit en noemt evenals de VVD, D'66, PPR en DS'70 de warmte-isolatie. De PvdA

DRS. M. EPEMA-BRUGMAN*

heeft dit punt niet uitgewerkt, maar stelt kortweg dat moet worden gestreefd naar een zo groot mogelijke beperking van het energieverbruik. Geconstateerd kan worden dat de komende jaren de warmte-isolatie wel grote aandacht zal blijven krijgen. Geen enkele partij geeft aan, hoeveel geld ze er eventueel aan wil besteden of welke prioriteit het heeft ten opzichte van andere besparingsmogelijkheden, zoals o.a. de toepassing van stadsverwarming of rantsoenering. D'66 en PPR noemen het prijs- en tarievenbeleid als middel om het energieverbruik af te remmen.

In de *Energienota* wordt ook het middel van progressieve tarieven genoemd. Over de mogelijkheid en billijkheid wordt nog volop gediscussieerd. Wel worden momenteel zoveel mogelijk de degressieve tarieven van gas- en elektriciteitsverbruik omgezet in proportionele. Dit beleid zal de komende jaren niet worden teruggebogen.

De PPR spreekt zich uit voor een stabilisatie van het energieverbruik in 1985, en wenst na 1985 een daling van het verbruik. Als dit mogelijk zou zijn, zonder ingrijpende economische gevolgen, lijkt het er niet op dat de andere partijen in het parlement zich daartegen zullen verzetten. Het is echter nog onvoldoende duidelijk welke gevolgen deze doelstelling van de PPR heeft en zelfs of de mogelijkheid dit te bereiken wel aanwezig is.

Ontwikkeling alternatieve energiebronnen

Ten tijde van het uitbrengen van de *Energienota* was er nog geen regeringsstandpunt over de ontwikkeling van alternatieven. De belangstelling ervoor was er wel en daarom werd in februari 1974 de Landelijke Stuurgroep Energie Onderzoek (LSEO) ingesteld. Deze stuurgroep heeft inmiddels 2 rapporten

* Mevr. Drs. M. Epema-Brugman is lid van de Tweede-Kamerfractie van de PvdA.
1) Kamerstuk 13 122, zitting 1974-1975.

uitgebracht. Door haar toedoen zijn „alternatieve projecten” gestart. Voordien was men overigens ook al, zij het op kleine schaal, met een aantal projecten bezig.

Nieuwe produktiemogelijkheden van energie krijgen nu grote aandacht, omdat de toepassing van kernenergie is vertraagd, maar ook, omdat wordt ingezien dat men niet voorraden op kan blijven maken — en dat geldt ook voor uranium — en zich zal moeten richten op oneindig durende energiebronnen 2). Bij de bevolking — maar ook bij verschillende deskundigen — bestaan grote bezwaren tegen kernenergie in het algemeen en tegen kweekreactoren in het bijzonder. Politici zullen dus trachten zeker de periode van de kweekreactoren over te slaan.

Het punt van het ontwikkelen van alternatieve energiebronnen ontmoet dan ook in de verkiezingsprogramma's geen weerstand. Vrij duidelijk is, gezien de discussies op de verkiezingscongressen, dat de nadruk meer op besparing en ontwikkelen van alternatieven zal komen te liggen dan op een verdere uitbouw van kernenergie.

Kernenergie

De kernenergie is wel het meest besproken punt van het energiebeleid. Hierbij gaat het om het al dan niet bouwen van drie kerncentrales in eigen land, het deelnemen aan internationale kernenergieprojecten als Kalkar en Super Phénix, en om de uitbreiding van het industriële project de ultracentrifuge in Almelo. De Nederlandse regering heeft voorwaardelijk besloten tot de bouw van drie kerncentrales. Dat is heel wat minder dan men bij de eerste *Kernenergienota* in 1957 verwachtte en ook heel wat minder dan volgens de aanbevelingen van de Europese Commissie zou moeten.

Om na te gaan of kernenergie verantwoord is, heeft de regering een aantal studies laten verrichten. Naast milieubelasting en volksgezondheidsaspecten is de veiligheid bestudeerd. Uit de rapporten is gebleken dat de kans op een ongeluk zeer klein is, maar de gevolgen van dat ongeluk groot. Het moet een politieke beslissing zijn dat risico al dan niet te aanvaarden. Het onderzoek is nog niet afgerond, daar geadviseerd is nog een aantal technische en, juridische aspecten van de opslag van radio-actief afval na te gaan. Gedacht wordt aan de opslag van dit afval in zoutholtes. Dit nu heeft onrust in het Noorden van het land opgewekt. Hier is het verzet tegen proefboringen, waarbij nog geen radio-actief materiaal in de grond wordt gebracht, erg groot.

Wat zeggen de verkiezingsprogramma's over het kernenergievraagstuk? De PPR heeft zich op dit beleid het meest actief betoond. Haar standpunt is dat

kernenergie niet aanvaardbaar is, omdat aan een aantal voorwaarden niet kan worden voldaan. Onderzoek of er aan die voorwaarden zou kunnen worden voldaan is er niet bij en men wil ook de bestaande kerncentrales evenals de internationale kernenergieprojecten stoppen.

De Partij van de Arbeid gaat minder ver. Zij vindt dat er de komende periode geen kerncentrales mogen worden gebouwd en dat Kalkar en de ultracentrifuge geen vervolg mogen hebben, maar wijst onderzoek niet expliciet af.

Het CDA gaat nog minder ver, maar vermeldt wel dat uiterste terughoudendheid geboden is, gezien de aan kernenergie verbonden risico's en effecten op lange termijn, die ten dele nog onoverzienbaar zijn.

De VVD wilde in haar conceptprogramma de kernenergie nog wel verder ontwikkelen, maar het verkiezingscongres ging niet zonder meer akkoord. Er komt nu een onderzoek van het wetenschappelijk bureau.

Ook bij D'66 bleek, evenals bij de PvdA en de VVD, het verkiezingscongres (nog) grotere twijfels over het gebruik van kernenergie te hebben dan in de conceptprogramma's was opgenomen.

Alleen DS'70 springt er iets uit. Hier is het programma voorzichtig: „Indien toepassing van kernsplittingsenergie niet vermeden kan worden, dan dient dit met maximale zorgvuldigheid te geschieden”. De lijsttrekker Drees heeft evenwel aangekondigd zeer positief tegenover kernenergie te staan.

Gelet op de verkiezingsprogramma's en de stemming in de politieke partijen kan wel worden gesteld dat de kans zeer groot is dat de eerste jaren niet aan de bouw van kernenergiecentrales zal worden begonnen. Bij een progressief/CDA-kabinet lijkt het helemaal uitgesloten, gezien ook het regeerakkoord van de PvdA en de PPR, waarin is opgenomen dat er geen nieuwe kerncentrales komen.

Een VVD/CDA-combinatie zal gezien hun programma's en gevoelens in eigen achterban ook veel moeite hebben om tot een positieve beslissing te komen.

Geen verschil van mening behoeft er te bestaan over de noodzaak van een meer open, echte discussie over voor- en nadelen van kernenergie. Tot nu toe verstaan de voor- en tegenstanders van kernenergie elkaar vrij slecht. In de verkiezingsprogramma's is het punt van wel of geen discussie over de totale problematiek niet opgenomen, dus niemand hoeft zich daartegen te verzetten.

Organisatie van de energievoorziening

Van belang is de vraag of de centrale overheid voldoende macht heeft om een energiebeleid, zoals dat haar voor ogen staat, af te dwingen. Hierbij moet een

onderscheid worden gemaakt tussen de gas- en elektriciteitsproductie (overheidsbedrijven) en de energievoorziening door particulieren (oliemaatschappijen). Alleen in de programma's van de progressieve partijen wordt hierop ingegaan. D'66 wil een algemene energiewetgeving, waarbij de centrale overheid vooral zeggenschap heeft. De PvdA meent dat het beheer van elektriciteitscentrales volledig moet overgaan in handen van de landelijke overheid. De PPR wil de mogelijkheid scheppen dat de overheid het recht krijgt dwingende richtlijnen voor te schrijven als de gewenste energiepolitiek mislukt. PvdA en PPR pleiten bovendien voor een meerderheidsbelang bij exploratie en exploitatie van bronnen van fossiele brandstoffen.

Het is jammer dat ideeën over de organisatiestructuur van met name de elektriciteitsvoorziening niet in wat meer programma's zijn aangegeven. De discussie hierover sleept al vele jaren. De huidige structuur blijkt te ondoorzichtig. Wel zijn wat bevoegdheden betreft een aantal verbeteringen aangebracht, maar het geheel blijft moeilijk democratisch te controleren.

Ten slotte

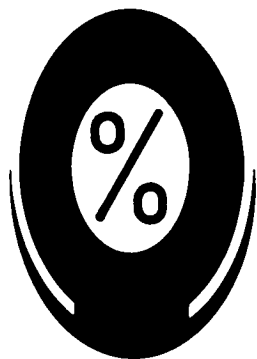
De ombuiging van het energiebeleid, zoals dit de laatste jaren is ingezet, zal zich wel voortzetten de komende periode. De verschuiving alternatieven/kernenergie ten gunste van de alternatieven zal bij een CDA/progressieven-combinatie groter zijn dan bij een CDA/VVD-combinatie, gelet op de verkiezingsprogramma's. Aangenomen kan worden dat in beide gevallen veel-aandacht zal worden besteed aan de besparingen.

Kerncentrales worden vermoedelijk de komende periode niet gebouwd. Een taak van de toekomstige regering — van welke signatuur dan ook — moet zijn een goede discussie over kernenergie op gang te brengen. Daarbij past een goede voorlichting en volledige openbaarheid van alle onderzoeken. Zowel het nationale als het internationale aspect dienen aandacht te krijgen.

De kernenergie discussie moet plaatsvinden binnen een discussie over het totale energiebeleid, waarbij moet worden bedacht dat energie zowel met milieu als met economie te maken heeft. Over een paar jaar zal dan de definitieve beslissing over al dan niet kernenergie moeten vallen. Steeds maar uitstellen kan niet, want niet beslissen is ook een beslissing.

M. Epema-Brugman

2) Zie de tabel in het artikel „Geen aardgas, wat dan wel?” van Drs. P. J. B. Wasser in *ESB* van 16 maart 1977.

De marketing mix (II)

Het marketingplanningproces en het marketingplan

DR. P. S. H. LEEFLANG

In het eerste artikel over de marketing mix hebben wij aandacht besteed aan de samenhang tussen beslissingen die op verschillende niveaus in een organisatie m.b.t. de diverse klassen van marktinstrumenten kunnen worden genomen 1). Tevens hebben wij de relaties tussen doelstellingen, die op deze niveaus kunnen worden geformuleerd, bestudeerd. In dit artikel zullen we het marketingplanningproces en het marketingplan bespreken. Het plan wordt daarbij gedefinieerd als de uitkomst, het resultaat, van het planningproces. Daarbij wordt nader ingegaan op de wijze waarop de relaties tussen de hiervoor genoemde variabelen kunnen worden gespecificeerd.

Na in paragraaf 1 een korte uiteenzetting over de diverse plannen die men kan specificeren, gegeven te hebben, zal in paragraaf 2 aandacht worden geschonken aan de fasen van het marketingplanningproces. Vervolgens zullen we in paragraaf 3 bespreken hoe deze fasen van een inhoud kunnen worden voorzien. Daarbij zullen we m.n. aandacht besteden aan de volgorde die in acht moet worden genomen om de beslissingen op de diverse niveaus in de organisatie te kunnen koppelen. In paragraaf 4 zullen de variabelen die in een marketingplan kunnen worden aangetroffen aan de hand van een inhoudsopgave van een plan worden besproken. Ten slotte zullen we in paragraaf 5 een voorbeeld geven van een „procedure” die in de praktijk wordt gevolgd om tot een marketingplan te komen.

1. Plannen

Mede gezien hetgeen daaromtrent in voorgaande artikelen in deze reeks is gesteld 2), kunnen wij hier zonder nader betoog stellen dat planning noodzakelijk is voor het nemen van beslissingen in een organisatie 3). Zoals wij in het eerste artikel over de marketing mix hebben benadrukt, kan men beslissingen op diverse niveaus onderscheiden. Dit impliceert dat men ook op diverse niveaus kan plannen en dat er binnen een organisatie diverse plannen voorkomen. Deze plannen onderscheiden zich van elkaar, doordat de noodzakelijk geachte mate van coördinatie van beslissingen verschilt. Let wel, wij spreken hier over het onderscheiden van plannen en niet het scheiden van plannen. Het planningproces zal immers moeten leiden tot een coördinatie van deze plannen. Zo kan men een indeling in plannen maken naar:

- organisatie-/ondernemingsplan;
- plannen voor subsystemen binnen een organisatie: marketingplan, productieplan, financieel plan enz.;

- plannen binnen de genoemde subsystemen. Voorbeelden van deze plannen binnen het subsysteem marketing zijn het reclameplan en het verkoopplan; d.w.z. het plan waarin de beslissingen met betrekking tot het inzetten van de verkoopstaf gespecificeerd zijn.

Daarnaast treft men in de praktijk en in de literatuur een indeling in strategisch(e) plan(ning), organisatorisch(e) plan(ning) en operationeel plan/operationele planning aan. Deze planningprocessen/plannen hebben betrekking op resp. de strategische, organisatorische en operationele beslissingen 4). Het moge duidelijk zijn dat de hiervoor gegeven indelingen in combinatie voorkomen. Zo heeft Van Goor 5) bijv. in een artikel dat eerder in deze reeks is verschenen distributiebeslissingen, d.w.z. beslissingen die betrekking hebben op de hantering van de klasse van instrumenten distributie, geclassificeerd in strategische, organisatorische en operationele beslissingen.

In dit artikel zullen wij ons concentreren op de strategische marketing-

planning en de organisatorische marketingplanning. Het zal, gezien hetgeen hierboven is gesteld, geen nadere toelichting behoeven dat bij het tot stand komen van deze plannen, de relaties met de planningprocessen die leiden tot de totstandkoming van het organisatie-/ondernemingsplan, de plannen in beslissingsgebieden in andere subsystemen en de plannen voor de hantering van de diverse klassen van instrumenten binnen het subsysteem marketing, in beschouwing moeten worden genomen (zie ook paragraaf 4).

2. De fasen in het marketingplanningproces

In deze paragraaf zullen wij allereerst de fasen die in elk planningproces kunnen worden onderscheiden beschrijven. Vervolgens zullen wij deze beschrijving nader preciseren ten einde meer inhoud te kunnen geven aan het marketingplanningproces.

Bosman 6) onderscheidt de volgende fasen in het planningproces 7):

1. *Probleemspecificatie* (beeldconstructie): het specificeren van alternatieve beslissingen. Daartoe dient men met behulp van een model relaties te specificeren, af te beelden, tussen:

1) P. S. H. Leeflang, De marketing mix (I), Samenhang der marktinstrumenten, *ESB*, 9 februari 1977.

2) Zie bijv. A. Bosman, De organisatie, studie-object der bedrijfseconomie, *ESB*, 8 augustus 1973, blz. 718; K. Boskma, A. Bosman, Het proces in de organisatie, *ESB*, 8 mei 1974 alsmede de hieropvolgende artikelen over de beslissingen in de functie productie.

3) A. Bosman, De organisatie van de marketing, in: A. Bosman, J. C. Reuijl (red.), *Moderne marketing*, Leiden, Stenfert Kroese BV, 1975, blz. 540.

4) Zie 1) blz. 147.

5) A. R. van Goor, Distributiebeslissingen, *ESB*, 1 september 1976.

6) A. Bosman, De organisatie van de marketing, in: A. Bosman, J. C. Reuijl (red.), op. cit., blz. 540-545.

7) Zie ook A. Bosman, De organisatie, studie-object der bedrijfseconomie, *ESB*, 8 augustus 1973, blz. 718-719 en A. Bosman, M. Geersing, Procedures, *ESB*, 10 oktober 1973.

- omgevingsvariabelen (variabelen die, althans voor de betreffende organisaties, niet beheersbaar zijn);
- instrumentele variabelen van concurrenten;
- instrumentele variabelen die de organisatie zelf hanteert;
- doelvariabelen (organisatiedoelstellingen, marketingdoelstellingen, instrumentdoelstellingen enz.).

De variabelen die door „het model” worden verklaard, worden endogene variabelen genoemd, variabelen die het model niet verklaart, worden exogene variabelen genoemd. Veelal behoren de omgevingsvariabelen, instrumentele variabelen van concurrenten en de instrumentele variabelen die de organisatie hanteert tot de exogene variabelen en behoren de doelvariabelen tot de endogene variabelen. Er zijn evenwel tal van probleemspecificaties mogelijk waarbij dit niet het geval is. Stel bijv. dat we de vraag naar benzine willen specificeren. Een verklarende variabele die in dit verband relevant kan worden geacht is het totale autopark. De laatste variabele is een omgevingsvariabele, doch de waarden die deze variabele aanneemt, kunnen worden verklaard door andere omgevingsvariabelen, zoals bijv. het beschikbaar inkomen. In deze probleemspecificatie is „het autopark” een omgevingsvariabele én een endogene variabele. Een dergelijke redenering kunnen we ook opzetten m.b.t. instrumentele variabelen die de organisatie hanteert. Wanneer met een vertraging van één periode de prijs voor een produkt wordt vastgesteld op basis van de prijs van een concurrerend produkt dan is de instrumentele variabele prijs een endogene variabele.

2. *Oplossingsfase*: het toekennen van waarden van instrumentele variabelen en doelvariabelen. Daartoe is een oplossingsprocedure vereist, d.w.z. een procedure die het mogelijk maakt een oplossing te genereren vanuit de probleemspecificatie. In dit verband kunnen we onder een oplossing verstaan:

- de waarden der instrumentele variabelen die de doelvariabelen optimaliseren alsmede de hierbij behorende waarden der doelvariabelen, c.q.
- de waarden der instrumentele variabelen die een bevredigende oplossing genereren.

3. *Toetsingfase*: het toetsen, of de probleemspecificatie juist blijkt te zijn op basis van een analyse van de verschillen tussen geschatte waarden der doelvariabelen en de beschikbaar komende, gerealiseerde waarden. Deze verschillen kunnen zoals Bosman 7) stelt, veroorzaakt worden door:

- verschillen tussen gerealiseerde waarden en de geschatte waarden van:
 - omgevingsvariabelen;
 - instrumentele variabelen van concurrenten;

- verschillen tussen gerealiseerde en geplande waarden van de instrumentele variabelen die de organisatie hanteert. In dit laatste geval is de *uitvoering* van het plan niet in overeenstemming met het plan.

De toetsing is noodzakelijk om:

- de probleemspecificatie te verbeteren;
- tijdens de uitvoering van het plan correcties te kunnen aanbrengen;
- de oplossingsprocedure te verbeteren.

Overigens kunnen verschillen tussen gerealiseerde en geplande waarden der doelvariabelen ook door andere dan de hiervoor genoemde factoren worden veroorzaakt. We zullen in het derde artikel over de marketing mix op de procedure die leidt tot identificatie van deze factoren nader ingaan 8).

De beschrijving van de bovenstaande fasen doet wellicht vermoeden dat men bij het proces van plannen gebruik zou dienen te maken van een z.g. numeriek gespecificeerd model 9). Hoewel we geenszins zouden willen beweren dat dit niet wenselijk is, is dit niet noodzakelijk. Ook op basis van impliciete modellen of expliciete modellen als verbale en geformaliseerde modellen kunnen deze fasen worden doorlopen. Dit zal blijken uit de beschrijving van de fasen in het *marketingplanningproces*. Deze beschrijving is geënt op hetgeen hieromtrent in de marketingliteratuur te vinden is. Zij heeft tot doel het planningproces zoals dit hiervoor in algemene termen werd beschreven, voor het subsysteem marketing nader te preciseren. Het marketingplanningproces bestaat uit de volgende fasen 10):

1. *Diagnose*: beschrijving en analyse huidige situatie. In deze fasen stelt men o.m. vast welke exogene variabelen de endogene variabelen beïnvloeden en in welke mate mate. Tevens kan, zo stelt bijv. Kotler 11), worden nagegaan welke mogelijkheden de markt biedt. Wind en Claycamp 12) stellen dat men in deze fase „the current and past trends for the product line in terms of industry sales, company sales, market share and profit” moet determineren. Analyse van de vier door Wind en Claycamp genoemde variabelen kan bijv. plaatsvinden aan de hand van de door hen geïntroduceerde „product-evaluation matrix”. Voor een gedetailleerd overzicht van de diverse variabelen die zich lenen voor tal van diagnoses verwijzen we naar de beschrijving van de z.g. marketing audit door Ferber en Verdoorn 13). Deze fase vertoont grote overeenkomsten met de probleemspecificatiefase.

2. *Prognose vaststellen*, op basis van de veronderstelling dat de tot nu toe gevolgde politiek niet wordt gewijzigd, of m.a.w. de marktinstrumenten op dezelfde wijze worden gehanteerd. Wel betrekken in deze prognose de effecten van de

te verwachten veranderingen in de waarden van omgevingsvariabelen en instrumentele variabelen van concurrenten. In de marketingliteratuur wordt deze fase wel een „unconditional forecast” 14) genoemd: „meaning that the prediction process does not take the firm's marketing inputs explicitly into account”.

Deze fase correspondeert met dat deel van de toetsingsfase waarin men toetst in welke mate veranderingen in de omgevingsvariabelen en instrumentele variabelen van concurrenten, doelvariabelen beïnvloeden. De herziening van een plan op basis van verschillen tussen de in eerste instantie geschatte waarden van deze exogene variabelen en latere schattingen vindt eerst plaats in de volgende fase.

3. *Divergentieonderzoek*: vergelijken prognose en gewenste situatie. Bestaat er een verschil tussen prognose en gewenste situatie (gewenste waarden der doelvariabele(n)) en neemt men aan dat de gewenste situatie kan en moet worden behaald, dan dient men te onderzoeken hoe, door wijziging in de tot dusverre gehanteerde politiek, de gewenste situatie kan worden bereikt. Hierbij zijn de bij probleemspecificatie/diagnose gedetermineerde relaties tussen de endogene en exogene variabelen van groot belang. Deze fase correspondeert met de oplossingsfase, zij het met dit verschil dat in de oplossingsfase kan worden gesproken over optimale oplossingen 15). Deze oplossingen worden niet a priori bepaald, doch resulteren uit de oplossingsfase.

De bovenstaande fasen kunnen we analoog aan Boskma, Bosman 16), Kotler 17) en Tinbergen 18) tot de „planning stage” rekenen.

De fasen die dan op het proces volgen zijn:

8) Zie ook G. L. Urban, Building models for decision makers, *Interfaces*, Vol. 4, 1974, blz. 1-11.

9) Zie voor deze begrippen P. S. H. Leeflang, Wiskundige marketingmodellen, *MAB*, jrg. 48, 1974, blz. 538-539.

10) Deze fasen zijn bijv. ook onderscheiden door Tinbergen in zijn beschrijving van een planningprocedure t.b.v. de formulering van economische politiek, J. Tinbergen, *Economic policy: principles and design*, 4th revised printing, Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1967, blz. 10.

11) Ph. Kotler, *Marketing management, analysis, planning and control*, third edition, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, Inc., 1976, blz. 46-47.

12) Y. Wind, H. J. Claycamp, Planning product line strategy: a matrix approach, *Journal of Marketing*, Vol. 40, 1976, blz. 2-9.

13) R. Ferber, P. J. Verdoorn, *Research methods in economics and business*, New York, MacMillan, 1962, blz. 486-544.

14) H. W. Boyd, Jr., W. F. Massy, *Marketing management*, New York, Harcourt Brace Javanovich Inc., 1972, blz. 145.

15) A. Bosman, M. Geersing, op. cit., blz. 899.

16) K. Boskma, A. Bosman, op. cit., blz. 396.

17) Ph. Kotler, op. cit., blz. 46.

18) J. Tinbergen, op. cit., blz. 10.

4. Het nemen van *beslissingen* 19).
5. *Uitvoering* van beslissingen.
6. *Controle/evaluatie* van het plan.

3. De volgorde van specificatie van beslissingen

In de fasen van het planningproces die in de vorige paragraaf werden beschreven werd gesproken over „de specificatie van alternatieve beslissingen”. De vraag die zich nu opwerpt is welke alternatieve beslissingen men dan wel dient te specificeren. Dit omdat we, in navolging van hetgeen Boskma en Geersing 20) t.a.v. productiebeslissingen formuleerden, ook voor beslissingen m.b.t. het hanteren van marketing-instrumenten kunnen stellen dat: „het simultaan in detail afwegen van al deze alternatieven met de huidige technische hulpmiddelen niet mogelijk is”. Daarom zullen wij beslissingen indelen in detailbeslissingen en globale beslissingen. Wellicht ten overvloede 21) herhalen wij nogmaals dat het beschrijven van het proces van beslissingen in detail uitgangspunt vormt voor de specificatie van globale beslissingen. Rangschikking van beslissingen onder detailbeslissingen berust op het veelal ontbreken van de mogelijkheid een rechtstreekse relatie van deze beslissingen te leggen met beslissingen uit andere beslissingsgebieden. Coördinatie van detailbeslissingen uit verschillende beslissingsgebieden vindt plaats op het globale niveau en hieruit resulteren de globale beslissingen. Op deze wijze wordt het, zoals ook Boskma en Geersing 20) stellen, mogelijk in één „model” de belangrijkste beslissingen omtrent marketing, productie en financiering als keuzevraagstuk (beslissingen omtrent alternatieven) te beschouwen.

De overwegingen waarom het proces van beslissen in detail moet worden beschreven zullen we hier niet herhalen 22). Wel willen we benadrukken dat het plan waarin de globale beslissingen gespecificeerd zijn (het globale of aggregaatplan) en de plannen waarin de detailbeslissingen gespecificeerd zijn (de detailplannen) zodanig met elkaar zijn verbonden dat er van een *wisselwerking* tussen beide kan worden gesproken 23). Een voorbeeld moge dit verduidelijken.

Veronderstel dat men t.a.v. een reclamecampagne, een budget alsmede de beslissingen met betrekking tot het creatieve proces en tot de mediakeuze heeft gespecificeerd. Het budget kan in een globaal plan waarin men de *samenhang* der marktinstrumenten heeft gespecificeerd, met behulp van een post-factoranalyse, d.w.z. op basis van waarnemingen uit het verleden, bepaald zijn. Met andere woorden in dit globale plan, binnen het subsysteem marketing, heeft men op basis van effectiviteit en efficiëntie der marktinstrumenten de waarde van een endogene variabele die voor het be-

palen van een detailplan van essentiële aard is 23), bepaald. Hiermee is de invloed van een globaal plan op een detailplan geïllustreerd.

De invloed van een detailplan op een globaal plan kunnen we illustreren door te specificeren welke coördinatie er dient plaats te vinden tussen het reclameplan, zoals dit hiervoor werd geformuleerd en beslissingsgebieden binnen en buiten het subsysteem marketing:

1. Coördinatie met beslissingsgebieden *buiten* het subsysteem marketing: de, als gevolg van de te houden reclamecampagne, verwachte additionele afzet van een produkt dient te worden geproduceerd. Dit vereist coördinatie met het beslissingsgebied productie. De reclamecampagne en de additionele afzet dienen te worden gefinancierd, ook dit vraagt om coördinatie. Bij deze coördinatie tussen de drie beslissingsgebieden zal men bijv. kunnen afwegen of men de campagne in een bepaalde periode concentreert of gelijkmatig in de tijd spreidt. Het moge hiermee duidelijk zijn dat afstemming slechts mogelijk is wanneer men binnen de beslissingsgebieden alternatieven specificeert 24).
2. Coördinatie met beslissingsgebieden *binnen* het subsysteem marketing: de reclamecampagne dient te worden gecoördineerd met het verkoopplan en de vraag dient te worden beantwoord of de verkoopstaf in staat is de distributiepunten in de betreffende perioden te bevoorraden, rekening houdend met de te verwachten additionele afzet in het produkt.

Wanneer de reclamecampagne is uitgevoerd, zal wederom, met behulp van de hiervoor genoemde post-factoranalyse, moeten worden nagegaan welke bedragen men in *volgende perioden* voor een dergelijke campagne zal dienen uit te trekken enz. Tevens zullen, bijv. met behulp van de door Reuijl 25) voorgestelde procedure, indicaties kunnen worden verkregen over de effectiviteit van de beslissingen met betrekking tot het creatieve proces en de mediakeuze. Deze indicaties zijn ook voorbeelden van invloeden van het globale plan op het detailplan. Het *dynamische karakter* van het afstemmen van deze plannen is hiermee geïllustreerd.

De termijn waarop beslissingen en relaties tussen beslissingen worden gespecificeerd bepalen of men een operationeel plan, een organisatorisch plan of een strategisch plan specificeert. Naarmate deze termijn langer, of anders gezegd, de lengte van de planningperiode groter is, zullen de beslissingen „meer globaal” van aard zijn.

Het zal duidelijk zijn, dat naarmate beslissingen meer globaal worden, de richtlijnen die vanuit de top van de organisatie worden geformuleerd een directere invloed op deze beslissingen heb-

ben. Zo zagen we in het voorgaande artikel over de marketing mix reeds dat marketingdoelstellingen en organisatie-doelstellingen in overleg tussen „marketing” en „topmanagement” worden bepaald. Hetzelfde kan worden gesteld met betrekking tot organisatiestrategieën en marketingstrategieën. De invloed van topmanagement op beslissingen van een minder globaal karakter kan tot uitdrukking komen in door haar geformuleerde z.g. *marketing policy statements*. In dit verband kan men denken aan richtlijnen met betrekking tot beslissingen als:

- het leveren van een z.g. eigen merk aan distributeanten;
- het ontwikkelen van een nieuw produkt of nieuwe variëteit;
- het geven van kortingen aan consument en handel enz.

Om bij het eerste voorbeeld te blijven, men kan in een organisatie de „policy” hanteren dat levering van een eigen merk pas dan plaatsvindt, indien onder andere aan de volgende voorwaarden is voldaan:

- produkt moet zich ten minste in de volwassenheidsfase bevinden;
- alleen die produkten met een brutowinstmarge $< x\%$;
- met distributeanten wordt een y-jaren contract gesloten;
- levering van een kwaliteit die niet hoger is dan die van het fabrikantenmerk.

Andere voorbeelden van deze richtlijnen kunnen worden gevonden in Kollat, Blackwell en Robeson 26). Overigens dienen de richtlijnen die aan de top van de organisatie worden geformuleerd *wel* gebaseerd te zijn op informatie omtrent detailbeslissingen.

De problematiek die wij hierboven schetsten heeft relatief weinig aandacht gekregen in de marketingliteratuur. In veel literatuur 27) gaat men

19) Voor het onderscheid tussen plannen en het nemen van beslissingen zie: A. Bosman, De organisatie van de marketing, in: A. Bosman, J. C. Reuijl (red.), op. cit., blz. 544-545.
20) K. Boskma, M. Geersing, Beslissingsprocedures van de productie, *ESB*, 9 april 1975.

21) J. C. Reuijl, Reclame: bezien vanuit een geïntegreerd beslissingsproces, *ESB*, 12 januari 1975, blz. 45-46.

22) Zie hiervoor A. Bosman, Beslissingsprocedures, Inleiding (II), *ESB*, 14 augustus 1974.

23) K. Boskma, A. Bosman, C. A. Th. Takkenberg, Beslissingsprocedures van de productie, een slotbeschouwing, *ESB*, 26 november 1975.

24) Voor een uitwerking van dit voorbeeld, zie K. Boskma, A. Bosman, op. cit.

25) J. C. Reuijl, op. cit.

26) D. T. Kollat, R. D. Blackwell en J. F. Robeson, *Strategic marketing*, New York, Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1972, blz. 42-43.

27) Zie bijv. E. J. Kelley, *Marketing planning and competitive strategy*, Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall, Inc., 1972; H. W. Boyd Jr., W. F. Massy, op. cit.

min of meer uit van een holistische conceptie, d.w.z. men neemt aan dat alle beslissingen vanuit de top van een organisatie worden genomen. Uitgaande van deze conceptie specificiert men eerst de organisatiedoelstellingen en organisatie-strategieën, vervolgens de lange-termijn-doelstellingen en -strategieën van het subsysteem marketing (d.w.z. marketingdoelstellingen en marketingstrategieën), terwijl ten slotte de instrumentdoelstellingen en strategische beslissingen t.a.v. de diverse klassen van markt-instrumenten geformuleerd worden. Wanneer lange-termijndoelstellingen en -strategieën zijn geformuleerd, worden de organisatorische beslissingen, respectievelijk de operationele beslissingen geformuleerd.

In de literatuur kan men ook planningprocessen tegenkomen waarbij er van een wisselwerking sprake is tussen beslissingen die op verschillende aggregatieniveaus worden genomen. Een voorbeeld hiervan is het reeds eerder genoemde werk van Kollat, Blackwell en Robeson (28). Doch ook bij deze auteurs treft men „sporen” van het aanhangen van een holistische conceptie aan.

Het specificeren van „globale beslissingen” op basis van het in detail beschrijven van beslissingen heeft in de literatuur wel aandacht gekregen, zij het dat deze aandacht wat anders gericht is. Een aantal auteurs heeft zich nl. beziggehouden met de vraag of men, in het geval dat met verscheidene producten op verscheidene markten wordt geopeerd, moet starten met het opstellen van marketingplannen voor elk produkt, voor elk marktsegment en zelfs voor elk distributiekanaal om zo te komen tot een „totaal-plan” of dat het vertrekpunt het planningproces voor het totaal-plan moet zijn. Het zal gezien hetgeen wij hiervoor hebben gesteld, geen verbazing wekken dat wij het met de betreffende auteurs eens zijn wanneer zij stellen dat het zinloos is op het meest globale niveau uitspraken te doen over bijv. het marktaandeel dat men „gemiddeld” met alle producten op alle marktsegmenten in alle distributiekanaalen wil behalen, of over het totale verkoopbevorderingsbudget. Wanneer, om bijv. bij de laatstgenoemde beslissing te blijven, dit budget voor alle producten, markten en distributiekanaalen op welke wijze dan ook, wordt vastgesteld, komt men immers direct voor problemen te staan wanneer dit budget over producten/markten/distributiekanaalen moet worden gealloceerd. Evenzo gaat men bij deze benadering voorbij aan de horizontale en verticale coördinatie van beslissingen (29).

De betreffende auteurs stellen dan ook dat het planningproces dient te zijn gericht op het specificeren van beslissingen voor elke „sub-cell” (combinatie van produkt / marktsegment / distributiekanaal) die men kan onderscheiden. In het voorgaande artikel over de marketing

mix zijn deze sub-cellen weergegeven in figuur 7 in een matrix, ontleend aan Crissy en Kaplan (30). Horizontale en verticale sommatie van de in de sub-cellen gespecificeerde waarden die marktinstrumenten aannemen, leidt tot de specificatie van meer globale beslissingen. De voordelen van deze benadering worden o.m. als volgt tot uitdrukking gebracht:

„it is far sounder to formulate plans segment by segment and aggregate them than to proceed as some companies are prone to do: from the total market place back to the various segments, with an *a priori* notion of the number of dollars available for advertising. It would certainly appear to be sounder to aggregate all contemplated advertising needs for all marketplace-segments across all products and product groups and then to find out how many dollars will be required to do the job” (30).

Om Mossman en Warrell (31) ten slotte te citeren, men heeft „only a vague notion of the individual requirements of each cell”, wanneer men start met het nemen van beslissingen op het meest globale niveau.

4. Het marketingplan

In de voorgaande paragrafen hebben we ons vanuit een theoretisch kader beziggehouden met het marketingplanningproces. In de laatste twee paragrafen van dit artikel zullen we vanuit een invalshoek die bij de *praktijk* aansluit de inhoud van een marketingplan, alsmede de procedure die leidt tot het tot stand komen van een plan beknopt weergeven. Daarbij zullen we ons concentreren op de inhoud van het organisatorische marketingplan of marketing(jaar-)plan en het strategische marketingplan.

In een strategisch marketingplan worden lange-termijndoelstellingen, marketingstrategieën en strategische beslissingen t.a.v. de diverse klassen van marktinstrumenten geformuleerd. Deze doelstellingen en strategische beslissingen zijn geëxpliciteerd voor een termijn van bijv. 2-5 jaar. Aangezien de inhoud van een strategisch marketingplan afgestemd dient te zijn op de inhoud van een organisatorisch marketingplan wordt de inhoud van het strategische marketingplan steeds herzien. We zien dan ook in de praktijk dat elk jaar een jaarplan én een strategisch plan worden opgesteld. Mede omdat, zoals in de voorgaande paragraaf is uiteengezet, beide plannen zijn gebaseerd op hetzelfde planningproces, verschillen de plannen slechts met betrekking tot de lengte van de planningperiode. De relatie tussen beide plannen wordt onderstreept door het feit dat het strategische marketingplan en het marketing(jaar-)plan veelal in de praktijk in één „document” worden geformuleerd. Bij het jaarplan 1978 behoort dan bijv. het strategische plan 1978-1979-1980, terwijl het jaarplan 1979 correspondeert met het strategische

plan 1979-1980-1981. Het jaarplan en het strategische plan worden wel aangeduid met *annual estimate*, resp. *three year estimate*, *five year estimate* enz. Dit laatste afhankelijk van de lengte van de planningperiode.

In het „document” waarin de organisatorische en strategische marketingbeslissingen worden geëxpliciteerd, treft men tevens veelal een onderdeel aan dat het „*marketing report*” wordt genoemd. In het marketing report vindt men de geplande/geschatte waarden der endogene en exogene variabelen en de (inmiddels) gerealiseerde waarden van deze variabelen. Zoals in paragraaf 2 is uiteengezet vormen deze data o.m. een uitgangspunt om de probleemspecificatie te verbeteren. Verder worden in het „document” in een paragraaf die gewijd is aan de verwachte *marktontwikkeling* en de te verwachten *ontwikkeling der marktposities* van de op de markt concurrerende producten, de *geschatte* waarden van de omgevingsvariabelen en van de instrumentale variabelen van concurrenten weergegeven.

Het bovenstaande kunnen we weergeven in de navolgende inhoudsopgave van „het plan/document voor het jaar 1978” dat opgebouwd gedacht kan worden uit de hiervoor besproken onderdelen, t.w. marketing report, strategisch marketingplan en marketing(jaar-)plan (zie schema 1).

Met behulp van schema 1 hebben we de samenhang tussen het strategische marketingplan en het marketing(jaar-)plan weergegeven. Daarbij dienen we nog op te merken dat de doelvariabelen en instrumentele variabelen van de organisatie voor het jaar 1978 i.h.a. gedetailleerder zijn gespecificeerd dan voor de jaren 1979 en 1980. Met betrekking tot de doelvariabelen willen we nog opmerken dat het zinvol wordt geacht de samenhang tussen de verschillende *marketingdoelstellingen* weer te geven, zoals bijv. in schema 2 is gedaan.

5. Een voorbeeld van het verloop van het marketingplanningproces in de praktijk (32)

In deze paragraaf willen we met behulp van een gestyleerd praktijkvoorbeeld illustreren hoe het marketingplanningproces in een organisatie kan verlopen. Daarbij zullen we met name aandacht

28) D. T. Kollat et al., op. cit.

29) Zie voor deze begrippen het voorgaande artikel over de marketing mix in deze reeks.

30) W. J. E. Crissy, R. M. Kaplan, Matrix models for marketing planning, *Business Topics*, summer issue, 1963, blz. 48-66.

31) F. H. Mossman, M. L. Warrell Jr., Analytical methods of measuring marketing profitability: a matrix approach, *Business Topics*, autumn issue, 1966, blz. 35-45.

32) De navolgende tekst is gebaseerd op P. A. Beukenkamp en P. S. H. Leeftang, *Probleemgebied marketing — een management benadering*, Syllabus Interfaculteit Bedrijfskunde, Delft, 1976.

Schema 1. Inhoudsopgave plan 1978

Onderdeel	Titel paragraaf	Gespecificeerde variabelen
marketing report	marktontwikkeling en ontwikkeling marktposities 1974 t/m 1977	doelvariabelen instrumentele variabelen concurrenten instrumentele variabelen organisatie omgevingsvariabelen
strategisch marketingplan/ marketing(jaar-)plan (afhankelijk lengte planningperiode)	verwachtingen marktontwikkeling en ontwikkeling marktposities 1978 t/m 1980	schattingen: 1978 t/m 1980 instrumentele variabelen concurrenten omgevingsvariabelen
strategisch marketingplan	strategisch plan 1978-1979-1980	doelvariabelen instrumentele variabelen organisatie
marketing(jaar-)plan	jaarplan 1978	doelvariabelen 1978 instrumentele variabelen organisatie 1978

Schema 2. Samenhang marketingdoelstellingen

- a = geschatte verkopen in eenheden;
- b = geschat marktaandeel;
- c = geschatte netto verkoopwaarde = $a \times \text{prijs per eenheid} - \text{kortingen aan handel en consument}$;
- d = geschatte directe kosten;
- e = geschatte bruto winst = $c - d$
(contributiemarge voor aftrek reclamekosten);
- f = reclamekosten;
- g = geschatte contributiemarge = $e - f$;
- h = indirecte kosten;
- j = netto resultaat (trading profit) = $g - h$;
- k = geïnvesteerd vermogen;
- l = R.O.I. = $\frac{j}{k}$

besteden aan de relatie planningproces-organisatiestructuur en het verloop van dit proces in de tijd. Wij zullen ons hierbij concentreren op het tot stand komen van het marketing(jaar-)plan.

De wijze waarop het marketingplanningproces verloopt is afhankelijk van de wijze waarop marketingactiviteiten zijn georganiseerd. Organiseert en coördineert men deze activiteiten rond producten door middel van „product-managers”, dan zullen deze functionarissen in eerste instantie belast zijn met het opstellen van een marketing(jaar-)plan voor het produkt waarvoor zij verantwoording dragen. In een organisatie waarin men de activiteiten bijv. heeft opgesplitst naar geografische gebieden zal de z.g. „area-manager” plannen opstellen. Daarom zullen we in ons voorbeeld allereerst de organisatiestructuur van een onderneming x schetsen.

Onderneming x opereert met een brede range van producten op een veelheid van markten. Zij heeft een raad van bestuur en één van de leden draagt de verantwoording voor de coördinatie van de voor ons relevante produktgroep y_1 . In totaal zijn er n produktgroepen: y_1, \dots, y_n . De produkten van de produktgroep y_1 worden door m werkmaatschappijen z_1, \dots, z_m op de markt gebracht. Elk der m werkmaatschappijen brengt $k(m)$ produkten op de markt: $p_1, \dots, p_{k(m)}$. In de werkmaatschappij z_1 , die wij nader zullen beschouwen

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Bedrijfseconomie van de Rijksuniversiteit Groningen

treffen we een directie aan, bestaande uit een technisch directeur, een marketingdirecteur en een directeur personeelszaken. De marketingdirecteur coördineert in z_1 de werkzaamheden van twee marketing-managers die verantwoordelijk zijn voor de produkten p_1, \dots, p_1 resp. $p_{1+1}, \dots, p_{k(1)}$. Voor de coördinatie van ieder van deze $k(1)$ produkten heeft men product-managers benoemd. Zo werkt de eerstgenoemde marketing-manager samen met l product-managers. Een aantal product-managers wordt geassisteerd door een aantal junior-product-managers, in het geval produkten d.m.v. specifieke kanalen worden afgezet (grootverbruik, automaten enz.) of wanneer het produkt door middel van een groot aantal variëteiten wordt aangeboden.

De product-manager van p_1 in werkmatschappij z_1 is de eerste van de functionarissen die (mede-) verantwoording voor p_1 dragen, die een marketingplan voor p_1 opstelt. Hij doet dit op basis van o.m. de door de twee junior-product-managers verzamelde en geanalyseerde data over de twee deelassortimenten waarin p_1 wordt aangeboden. Daarbij analyseert hij data die betrekking hebben op het huidige jaar (1977) en gaat hij na hoe hij deze data kan gaan gebruiken voor zijn jaarplan 1978. De informatie m.b.t. 1977 dient hij te vermelden in zijn marketing report.

Tot, zeg 1 juni 1977, heeft de product-manager van p_1 de gelegenheid om zich te bezinnen op het marketingplan 1978. Bij deze bezinning zal hij contact hebben met functionarissen van het reclamebureau waarmee hij samenwerkt, met de produktie-manager, en met functionarissen van de verkoopstaf, markt-onderzoek enz., ten einde, op basis van

de coördinatiemogelijkheden die er zijn, te komen tot de keuze tussen alternatieve beslissingen. Dit alles zal in juni leiden tot de opstelling van een voorlopig marketingplan. Dit plan spreekt hij voor het zomerreces door met de marketingmanager verantwoordelijk voor p_1, \dots, p_1 . Na amendering stelt hij rond september 1977 een definitief marketingplan op waarbij wederom beslissingen uit andere beslissingsgebieden gecoördineerd zullen worden. Dit voorstel presenteert hij, in aanwezigheid van de marketingmanager, aan de marketingdirecteur van z_1 . Na mogelijke amendering wordt dit plan samen met de dienovereenkomstig voorbereide plannen voor $p_2, \dots, p_{k(1)}$ gecoördineerd tot een „company plan” voor z_1 . In november 1977 vindt een vergadering plaats met de produktgroep-coördinator van y_1 . Wanneer m.n. de „marketing policy statements” in acht zijn genomen, valt te verwachten dat fiat op de voorstellen volgt, hetgeen betekent dat de uitvoering van de plannen, direct ter hand kan worden genomen. Overigens zal het waarschijnlijk onvermijdelijk zijn dat vóór november al voorbereidende activiteiten ter realisering van het plan 1978 plaatsvinden. Rechtvaardiging van deze start kan worden gevonden in de reeds verkregen flattering op het strategische plan 1977-1978-1979 in november 1976.

Na flattering wordt het marketingplan 1978 tijdens 1978 herzien op basis van de ontwikkeling van de relevante exogene variabelen tijdens de planningperiode. Dit gebeurt op kwartaalbasis. In het eerste kwartaal verschijnt de eerste correctie op het plan 1978. De correcties in het derde kwartaal geven een indicatie voor de te verwachten resultaten voor het jaar 1978. De vierde en laatste correctie, die in december 1978 zal verschijnen, komt praktisch bijna geheel overeen met het marketing report over 1978.

6. Slotopmerking

In de voorgaande paragrafen hebben we diverse plannen die in een organisatie voorkomen en het marketingplanningproces vanuit een theoretisch kader besproken. Vervolgens zijn we wat nader ingegaan op het marketingplan en hebben we een illustratie gegeven van de wijze waarop het marketingplanningproces in de praktijk kan verlopen. Bij de behandeling van de laatste twee onderwerpen hebben we getracht relaties te leggen tussen het theoretische kader en de wijze waarop planning in de praktijk veelal plaatsvindt. In een volgend artikel zullen we bespreken hoe de hantering der marktinstrumenten op basis van een effectiviteitsbepaling, in principe, van een kwantitatieve inhoud kan worden voorzien.

P. S. H. Leeflang

Boeken nieuws

H. W. J. Bosman e.a.: *Geld en onderneming*. H. E. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1976, 438 blz., f. 72,50.

Deze opstellenbundel werd aan Prof. Dr. C. F. Scheffer aangeboden bij zijn afscheid als hoogleraar in Tilburg; hij wijdt zich nu aan een groot boek dat de organisatie van het industriële investeringskrediet zal beschrijven en analyseren in bijkans alle landen ter wereld die die vorm kennen. Kenmerkend voor Scheffer, die eerst opgroeiende in het provinciale bankbedrijf en als hoogleraar met zijn voeten op de grond stond van de reële financieringsproblematiek van ondernemingen en de daarvoor dienende instrumenten, en uit de hemel van de abstracte theorie de elementen overnam die hij bruikbaar achtte om de verschijnselen in de werkelijkheid te ordenen en beter te verklaren. O.m. met zijn *Financiële notities* heeft hij de financiële kennis in ons land sterk verbreid. De titel van de bundel is waarschijnlijk het motto, gekozen voor zijn levenswerk. De inhoud van de verschillende opstellen spreidt zich over een wijder vlak uit.

Inhoud:

- H. W. J. Bosman en S. E. de Jong: „De werkzaamheid van C. F. Scheffer”.
- D. B. J. Schouten: „Een vergelijking van economische stelsels”. Dat zijn: I. kapitalisme: (a) staatskapitalisme, (b) ondernemingsgewijze productie en II. socialisme: (c) staatssocialisme en (d) arbeiderszelfbestuur. Die functioneren op verschillende economische criteria. Alleen dit opstel al maakt dit boek van groot belang. In 30 bladzijden een principieel overzicht. Voor zover politici zich voor economische stelsels en de consequenties daarvan interesseren, mogen zij dit opstel niet missen.
- H. F. J. M. van den Eerenbeemt: „Kapitaal en industriële onderneming in de 19e eeuw”.
- H. W. J. Bosman: „Centrale bank en staat in de Bondsrepubliek Duitsland”.
- W. Eizenga: „Over de condities van het particulier betalingsverkeer: ervaringen met N.O.W.-accounts”. Dat zijn Negotiable Order of Withdrawal-accounts, een rekeningvorm in de VS voor spaarrekeningen (in de VS mogen banken alleen rente vergoeden op niet-dagelijks-opvraagbare tegoeden) met beperkte rekening-

courant-faciliteiten (checking account) met provisieberekening.

- G. J. M. Vlak: „Het coöperatieve bankwezen in Nederland en West-Duitsland — een vergelijkende analyse”.
- J. E. Wadsworth: „Big and little banks. Economic and historic influences on the size of English banks”.
- J. S. G. Wilson: „An experiment in competition and control — The U.K. experience post-1971”.
- M. J. Smeets: „Bedrijfshuishoudkunde en belastingrecht”.
- H. Albach: „Rate of return on equity and capital structure. The negative leverage effect”. Een samenvatting van een statistisch onderzoek in Duitsland waaruit blijkt dat daar door de combinatie van dalende of lage rentabiliteit van totaal vermogen en oplopen- de of hoge leenrentevoeten de hefboomwerking gedurende 1961-1963 en in 1965, 1967, 1969-1970 en in 1972-1974 over het geheel genomen negatief was.
- A. I. Diepenhorst: „Vermogenskosten, vermogensopbrengsten, financiële structuur en financiële politiek”.
- P. J. W. Duffhuess: „Operationele hefboomwerking; verschijnsel en maatstaven”.
- H. W. van Hilten: „Investor Relations”.
- S. E. de Jong: „Vervangingswaarde en financiering” of „Op wie worden de gevolgen van prijsstijgingen afgewenteld?”.

- A. Kraal: „De achtergestelde lening in Nederland”.
- A. Th. de Lange: „Financiële mobiliteit”.
- P. C. Maas: „Het nieuwe ondernemingsrecht en de faillissementswet. De faillissementswet op de helling?”. Daarvoor worden enige suggesties opgeworpen.
- L. Traas: „Vermogensaanwasdeling en de waardebepaling van aandelen in een perfecte vermogensmarkt”. Toont aan dat de gehele VAD-last door de bestaande aandeelhouders wordt gedragen in de vorm van waardeverlies van hun aandelen. Een vermogensverlies dat het karakter heeft van een eenmalige vermogensheffing, afhankelijk van verscheidene variabelen.
- P. E. Verheyen: „Een dynamische versie van het model van Gordon”.
- J. A. Geertman: „Van kostprijs naar kosten en rentabiliteit”.
- G. J. Groeneveld: „Zin en onzin in omzien”. Dit gaat o.m. over veranderingen in kosten- en winstbegrippen.
- K. A. M. Bogaert: „Suboptimalisatie in het kader van taakrealisatie”.
- H. O. Goldschmidt: „Grondslagen voor de juiste organisatie van de onderneming”.

Dit is dus een reeks opstellen over algemene leer van de economie, geschiedenis, geld- en bankwezen, financiering van de onderneming, belastingrecht, kosten en kostprijs en organisatie van de onderneming. In deze recensie komen die opstellen te weinig tot hun recht. De bundel geeft een kleine indruk van de veelzijdigheid van het complex „Geld en onderneming”, dat meer bestrijkt dan een mens in zijn leven kan leren. Daarom functioneert elk economisch stelsel gebrekkig, niet alleen „deze” maatschappij.

F. W. C. Blom

Ulrich Lohmar en Gerhard E. Ortner (red.), met medewerking van Manfred Bayer: Die Deutsche Hochschule zwischen Numerus clausus und Akademikerarbeitslosigkeit. Der doppelte Flaschenhals. Herman Schroedel Verlag K. G., Hannover/Dortmund/Darmstadt/Berlijn, 1975, 508 blz., DM 28,60.

Deze artikelenbundel is een produkt van het „Forschungs- und Entwicklungszentrum für objektivierte Lehr- und Lernverfahren” te Paderborn. Aan de publikatie ging een conferentie vooraf. Hoewel de vierentwintig auteurs zich uitsluitend bezighouden met de situatie bij en rond het hoger onderwijs in de Bondsrepubliek (en Oostenrijk), zijn vrijwel alle bijdragen ook van belang voor de Nederlandse situatie. De discussie over het hoger onderwijs is er ons inziens op een aantal punten duidelijk iets verder gevorderd.

De toestand bij en rond het hoger onderwijs wordt, zoals de titel reeds

aangeeft, als vrij zorgwekkend ervaren. Over de therapie (alsmede de diagnose) verschillen de auteurs af en toe sterk van mening. Desalniettemin menen de redacteuren in het voorwoord te mogen concluderen, dat de schrijvers het er in het algemeen over eens zijn, dat principiële politieke beslissingen aangaande het onderwijs- en het tewerkstellingssysteem een eerste vereiste zijn om de twee geconstateerde hoofdknelpunten („der doppelte Flaschenhals”) op te heffen, namelijk die bij de overgang van het voortgezet onderwijs naar het hoger onderwijs en die bij de intrede vanuit het hoger onderwijs in het arbeidsbestel.

Onderwijspolitiek dient niet langer los te worden bedreven van het tewerkstellingssysteem. Juist over de raakvlakken tussen en de overlappingsen van onderwijs(-politiek) en tewerkstellingssysteem ontbreken tot dusver duidelijke politieke uitspraken. Beslissend voor het hoger onderwijs (nieuwe-stijl) lijkt het de redacteurs, of het lukt om de maatschappelijke „Stellenwert” van een hoger-onderwijsopleiding los te koppelen van hoger inkomen en status.

Politici alsmede functionarissen in de algemene onderwijsadministratie en het universitaire bedrijf hebben veelal nauwelijks tijd voor een kritisch-diagnostische inventarisatie, laat staan voor het ontwikkelen van therapieën op middellange en lange termijn. In deze leemte tracht de onderhavige bundel enigermate te voorzien door experts van diverse pluimage (uit verschillende disciplines, vanuit verschillende werksituaties vanuit diverse ideologische posities min of meer theorie- of praktijk-gericht) de nodige inventarisatie, analyse en therapie te laten plegen.

Aan de presentatie is de nodige zorg besteed. Zo is de tekst in het algemeen goed leesbaar, ook voor leken. Aan elk artikel gaat een korte typering van de inhoud vooraf. Het boek wordt behalve door een persoon- en zaakregister, alsmede enige relevante informatie over de loopbaan van de auteurs, gecompliceerd door een gesystematiseerde literatuurlijst met 2.436 titels en 12 bibliografieën. Deze lijst geeft een behoorlijke indruk van de snelle groei van het betrekkelijk jonge, vrij zelfstandige wetenschapsgebied der onderwijspolitiek, -planning en -economie.

Het boek is ingedeeld in drie delen, voorafgegaan door een inleiding en gevolgd door een aanhangsel.

In het inleidende gedeelte „Zur Situation des deutschen Hochschulsystems (Hochschulausbildung, Hochschule und Hochschulabsolventen am Ende der Expansion)” menen de redacteurs in de verzamelde bijdrage een viertal onderwijspolitieke ideaaltypen te kunnen onderscheiden, nl.: die fortschreitende Bildungspolitik (die Strategie des Bildungsgesamtplans), die dynamische Bildungspolitik (die Strategie der integrierten Gesamthochschule), die selbstregelnde Bildungspolitik (Steuerungsvorstellungen im marktwirtschaftlichen Zusammenhang) und die qualifikationsorientierte Bildungspolitik (Steuerungsvorstellungen unter Berücksichtigung des Beschäftigungsgesamtsystems). In een tweede artikel „Gestaltung und Steuerung der tertiären Bildung: Problemeinführung und Problemstrukturierung” biedt Ortner ons een vrij uitvoerige en overzichtelijke inleiding-met-samenvattend-karakter. Er wordt onder andere een opsomming gegeven (blz. 37) van de punten waarover wat betreft vormgeving en sturing in de

onderwijseconomische theorie en in de praktijk van het hoger onderwijs vrij brede overeenstemming lijkt te bestaan.

Het eerste gedeelte van de bundel „Die Hochschulbildung: Bildungssystem-Bildungspolitik-Bildungstheorie (Tertiaire Bildung im politischen, wirtschaftlichen und institutionellen Zusammenhang)” bevat zes artikelen met onder andere bijdragen van de onderwijs-economen Widmaier en Hegelheimer, alsmede de journalist-publicist Elitz.

Het tweede gedeelte uit de bundel „Die Hochschulen: quantitative Expansion und qualitative Reform (Möglichkeiten und Grenzen der Gestaltung und Steuerung von Forschung, Lehre und Verwaltung)” bevat tien artikelen. Kell, die mede zorg droeg voor de wetenschappelijke begeleiding van het bekende modelexperiment met de „Kollegstufe” in Nordrheinland-Westphalen (bovenschool), waarbij „Doppeltqualifikation” (nl. „Studienberechtigung” en „Berufsqualifikation”) in de tweede fase van het secundair onderwijs wordt nagestreefd, gaat diepgaand in op de aansluitingsproblematiek tussen het secundaire en het tertiaire onderwijs. Geipel en Becker snijden het thema onderwijsinstelling-regio aan, dat ook in ons land naar we mogen verwachten aan gewicht zal winnen. Het meest spectaculair dringt dit thema zich op bij nieuwe vestigingsplaatsen voor hoger onderwijs, bijv. Maastricht en Leeuwarden. Bij de aanvangende horizontalisering van ons onderwijssysteem zal deze problematiek naar verwacht mag worden, niet alleen de aandacht vragen op het tertiaire en kwartaire onderwijsniveau doch ook — zij het in wat mindere mate — op het secundaire en primaire niveau.

Het derde gedeelte van de bundel „Die Hochschulabsolventen: Ausbildung und Berufschancen (Modelle für

eine Anpassung von Hochschulbildung und Akademikerbeschäftigung)” bevat vier substantiële artikelen elk met een sterk onderwijseconomische inslag. Riese houdt een belangwekkend pleidooi voor de strategie der „integrierte Gesamthochschule”, die volgens hem de conservatieve planningsaanzetten (waartoe hij ook de social demand of burgerrecht-benadering rekent) kan overwinnen. De beschouwingen van Von Weiszäcker over de structuur van het hoger onderwijs en het marktsysteem hebben ons land reeds via de pers bereikt. Men hoeft het (zoals recensent) niet geheel eens te zijn met de door Von Weiszäcker voorgestane vorm van zelfregulering als strategie van de vervlechting van het onderwijs- en tewerkstellingssysteem, om toch te erkennen, dat hij enkele zeer rake opmerkingen plaatst.

In een tweede bijdrage sluit Hegelheimer nauw aan bij zijn eerste. Op de hem kenmerkende degelijke wijze gaat hij nader in op de relatie tussen „Qualifikationsbedarf” en „Bildungsgesamtsystem”. Hij acht een omvattende „qualifikatorische Manpower-Forschung” een voorwaarde voor een fundamentele verandering van de onderwijsstructuur. De visie van Hegelheimer verschilt duidelijk van die van met name Elitz, Riese en Kell. Hij blijft als één van de weinigen zijn trouw betuigen aan de manpowerbenadering. De bundel wordt besloten met een bijdrage van Clement over modelontwikkeling, maatschappelijke orde en alternatieve strategieën ter realisering van onderwijspolitieke concepten.

Conclusie: een zeer waardevolle bundel, mede vanwege het uitgebreide bronnenmateriaal dat op zeer systematische wijze in een aanhangsel is opgenomen.

M. Santema

Michel Grenon: Onze energiehonger. Manteau info, Brussel, 1975, 262 blz., f. 25.

Het laatste woord van dit boek is „energie-possibiliteitsethiek” en de schrijver spreekt de wens uit, dat we die moeten zien te bereiken. De bedoeling is, dat de ethische aspecten van wat economisch en sociaal mogelijk is boven de technische oplossingen worden gesteld. Het gaat dus om de politiek van het ethisch mogelijke op het gebied van de energie. Is het Nederlands zo arm, dat daar een term als de „possibiliteit van de energie” bij gehaald moet worden?

Ondanks dit slippertje zijn de laatste hoofdstukken de meest leesbare. Het verdient dan ook aanbeveling het boek van achteren naar voren te lezen. Wanneer men bij het begin begint, dreigt men dermate geïrriteerd te raken over de gebrekkige vertaling, dat men het boek meteen terzijde legt.

Het laatste hoofdstuk gaat over de beloften en de aarzelingen van de kern-energie. De schrijver wijst er op hoe belangrijk een goede organisatie voor het succes van een bepaalde produktiemethode is. Zelfs zo belangrijk, dat een verkeerde reactor het van een goede kan winnen, mits een onderneming als Westinghouse hem verkoopt. Deze kant van de zaak moest inderdaad eens zorgvuldig belicht worden en de schrijver is daarin goed geslaagd. Hij vergelijkt de situatie met die van de autobiefabrikanen aan het eind van de vorige eeuw, toen men nog niet wist of de benzine-auto het wel van de stoomauto zou winnen.

Maar wanneer men aanneemt, dat de benzine-auto indertijd een goede keuze was, gaat de vergelijking verder niet meer op. De lichtwater-reactor, die nu

overal de toon aangeeft, is immers juist een slechte keuze. Hij is niets meer dan het onjuiste produkt van toevallige omstandigheden. Zoals de schrijver zegt: de technische fout is een realiteit geworden en vervolgens een economische waarheid. Omdat Engeland en Frankrijk elkaar niet wilden begrijpen legde de reactor op natuurlijk uranium het loodje. Ook de nieuwste Europese „uitdaging”, de natriumgekoelde snelle kweekreactor, is vooralsnog niet meer dan een marginaal verschijnsel en dat geldt al helemaal voor de gasreactoren met zeer hoge temperatuur. Om de vergelijking met de auto af te maken: Wanneer de stoommensen zakenlieden geweest waren van het type Westinghouse en General Electric had zelfs de benzine-auto het tegen de stoomdiligence moeten afleggen.

In het voorlaatste hoofdstuk wordt de OPEC behandeld en wat daaraan is voorafgegaan. Dit is prettige lectuur, wanneer men zijn geheugen van wil opfrissen, maar het is jammer, dat de schrijver zich niet waagt aan een voorspelling over de toekomstige olieprijs. Dat zou goed gepast hebben in het verhaal over de raffinage en het vervoer door de olieproducerende landen zelf. De Arabische en Perzische produkten moeten immers ook nog verkocht worden. De hamvraag is dan: zullen de OPEC-landen de grote oliemaatschappijen op de verbruikersmarkt gaan onderbieden, zodra ze volledige ketens hebben opgebouwd? En wat betekent dat voor de toekomst van de kernenergie? De vragen blijven in het duister.

In het hoofdstuk daarvoor worden de verschillende energiedragers aan een diagnose onderworpen. Ook dat is vooral geschikt voor hen, die de energiepolitiek niet op de voet volgen. De anderen zullen niet veel nieuws vinden en zich beginnen af te vragen waarom sommige passages onjuist, slecht vertaald of zelfs onbegrijpelijk zijn. Dat het met steenkool in West-Europa bergafwaarts is gegaan komt naar onze indruk door de concurrentie van stookolie en aardgas en niet in de eerste plaats, omdat men de kolen tegen gemiddelde prijzen moest verkopen, zoals de schrijver beweert (blz. 126, 127). Dat de Japanners „dikwijls minder getikt zijn dan zij er uit zien” (blz. 175) hebben we ook wel eens gelukkiger uitgedrukt gezien, maar op deze punten komt de bedoeling van de schrijver tenminste nog goed over.

Wat echter te denken van de „huise-lijke haard”, die zoveel procent van het verbruik opeist, of van de Europese olieconsumptie, die de Amerikaanse „opzweept”, of van de opmerking dat Groot-Brittannië „helaas niet aan de energieziekte lijdt”? En wat moeten we beginnen met tabel IV, die ons zou moeten vertellen hoe de EG in 1985 het energieverbruik kan dekken, maar door

een vertaal- of zetfout volslagen onbegrijpelijk is geworden en een heel stuk van de redenering in de mist zet?

Wanneer men onze suggestie volgt om van achteren naar voren te lezen, bereikt men vervolgens hoofdstuk 3, dat de Amerikaanse energiehuishouding tot onderwerp heeft. Na alle literatuur uit de Verenigde Staten zelf vindt de geïntereerde lezer ook hier weinig nieuws. Dagbouw wordt hardnekkig gepresenteerd als winning „onder de blote hemel”, maar dat heet dan ook „à ciel ouvert” in het Frans.

De glimlach over deze naïviteit verandert in een frons van ergernis bij het lezen van de eerste hoofdstukken. De overvloedige warmte bij de produktie van elektrische energie wordt niet geloofd in het oppervlaktewater, maar in de waterleidingen (en daar wordt dan nog aan toegevoegd, dat dat een gebruikelijke oplossing is, die tegenwoordig reeds op strenge beperkingen stoot (blz. 49)!). De verwarring stijgt ten top wanneer men de sinds jaar en dag alom bekende afkorting t.ske — dat staat voor ton steenkoleneenheden — als tsev terugvindt.

Ook verder bieden de eerste hoofdstukken nauwelijks meer dan wat door de Club van Rome en bijv. bij De Boer (*Energie vandaag en morgen*) heel wat leesbaarder is beschreven. Maar dat ligt waarschijnlijk voor een groot gedeelte aan de minder geslaagde vertaling.

Wat de inhoud van het boek betreft moet ons ten slotte nog één opmerking van het hart. Ofschoon de schrijver buitengewoon goed op de hoogte moet zijn van alles wat met kernenergie te maken heeft, blijft zijn oordeel daarover in de lucht hangen. Enerzijds betreurt hij het, dat de snelle kweekreactor door Europees provincialisme in zijn ontwikkeling wordt belemmerd, maar anderzijds pleit hij voor „possibiliteitsethiek” en bewondert hij de moed van Mansholt, die vindt, dat voor de ongebreidelde groei van het energieverbruik een te hoge prijs betaald moet worden. Waarom houdt Grenon zijn werkelijke mening voor zich.

K. Zijlstra

John Gunn: Geweld in de samenleving. Aula 562, Het Spectrum BV, Utrecht/Antwerpen. 1976, 200 blz., f. 9,50.

De voornaamste factoren die bij het geweld een rol spelen. Daarnaast worden de methoden behandeld om geweld te beteugelen.

The adjustment of personal income tax systems for inflation. OECD, Parijs, 1976, 71 blz., \$ 3,75.

Rapport van de OECD Committee on Fiscal Affairs over indexering van de inkomstenbelasting (inflatiecorrectie).

M. A. Wisselink, Mr. J. Spaanstra, Mr. M. A. Wisselink: Liquidatiewinst. Fiscale monografieën, Kluwer, Deventer, 1976, 310 blz., f. 36,50.

Het boek behandelt de heffing van inkomstenbelasting bij het geheel of gedeeltelijk staken van een onderneming en bij eindafrekening zonder staking en alles wat daarmee samenhangt.

Statistisch zakboek voor het Noorden des Lands. Osinga NV, Bolsward, 1976, 143 blz., f. 5,50.

Jaarlijks verschijnende uitgave met statistische gegevens over het Noorden des Lands. Vergelijkbaar met het door het CBS gepubliceerde *Statistisch zakboek*.

esb Mededelingen

Examens Statistisch Assistent en Analist VVS 1977

De Vereniging voor Statistiek zal onder toezicht van het Ministerie van Economische Zaken de examens Statistisch Assistent en Analist VVS in 1977 afnemen op de volgende data:

- Statistisch Assistent VVS: (alleen schriftelijk) op vrijdag 3 juni van 13.30-16.30 uur;
- Statistisch Analist VVS: schriftelijk gedeelte: dinsdag 31 mei van 13.30-16.30 uur; mondeling gedeelte: 29, 30 juni, 1 juli.

De kandidaten, die door de examencommissie niet voldoende worden gekwalificeerd, mogen een verlengd mondeling examen afleggen. Dit zal rond 1 oktober worden afgenomen.

Plaats: schriftelijke examens in de Grote Zaal van Musis Sacrum te Arnhem; mondelinge in het Bouwcentrum te Rotterdam. Examenkosten: f. 125 per examen. Aanmelding: vóór 6 mei 1977 bij de secretaris van de examencommissie, de heer R. Tillemans, Bolthagen 4, Zevenaar. Aanmeldingsformulieren: Mevr. M. den Ouden, Weena 700, Rotterdam, tel. (010) 11 61 81, toestel 2126.

Regionaal-economisch beleid

De vakgroep Ruimtelijke Economie aan de VU te Amsterdam organiseert op 21 en 22 april a.s. een symposium over „Het Regionaal-Economisch Beleid in Nederland”. Sprekers zullen zijn Prof. Dr. P. Nijkamp (VU Amsterdam), Prof. Dr. J. G. Lambooy (GU Amsterdam), Drs. F. W. Dirker (Min. van Econ. Zaken), Drs. D. Hazelhoff (RPD), Drs. P. A. de Ruiter (Rijnmond), Dr. G. F. A. de Jong (VNO), Drs. B. A. van Hamel (CPB) en Drs. A. van Delft (CPB). Inlichtingen: tel. (020) 5 48 49 32, VU-gebouw, De Boelelaan 1105, Amsterdam.